

UNIVERSITY OF HELSINKI

<https://helda.helsinki.fi>

Helda

Mielenmaisema : Otto Brusiinin päivä- ja mietekirjamerkintöjä 1959–1971

2020-05-13

Kangas, U (Toimittaja) 2020, Mielenmaisema : Otto Brusiinin päivä- ja mietekirjamerkintöjä 1959–1971. Forum Iuris, Nro 1, Vuosikerta. 2020, Helsingin yliopisto, oikeustieteellinen tiedekunta, Helsinki.

<http://hdl.handle.net/10138/321536>

---

cc_by_nc

acceptedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

MIELENMAISEMA

Otto Brusiinin päivä- ja mietekirjamerkintöjä 1959–1971

ESIPUHE

Otto Brusiinin päivä- ja mietekirjat ajalta 8.5.1959 – 2.9.1962 ja 16.9.1962 – 29.1.1972, kaksi nidettä, löytyivät Turun yliopiston kirjastosta kirjojen taakse piilotetusta kirjekuoresta vuonna 2016. Otto Brusiin oli 2.2.1972 sulkenut päiväkirjansa kirjekuoreen. Kirjekuoren päällä oli seuraava teksti: Prof. Otto Brusiinin päiväkirjat Turun-vuosilta 1961–1972. Varaan itselleni oikeuden ottaa tämän suljetun käärön takaisin. 2.2.1972 Otto Brusiin. Saadaan avata kun viisi vuotta on kulunut kuolemastani”. Otto Brusiin kuoli 31.10.1973.

Brusiin kirjoitti huomionsa käsin kahteen mustaan vahakantiseen vihkoon. Käsiala oli vielä 1950-1960-luvuilla kaunista ja selkeää, mutta muuttui viimeisinä vuosina hyvin vaikeaselkoiseksi. Muistikirjoissa on valtavasti mainintoja Brusiinin lukemista saksan-, ruotsin-, ranskan-, venäjän-, englannin-, italian- ja latinankielisistä kirjoista. Kirjoja koskevat maininnat ovat useimmiten niin epäselviä, että niitä ei ole ollut mahdollista sisällyttää toimitettuihin päiväkirjamerkintöihin. Joka tapauksessa Brusiinilla oli kirjabulimia, hän ahmi kirjoja koko elämänsä ajan. Aivan samanlainen suhde hänellä oli klassiseen musiikkiin. Hän ajoi päivittäin depressiivisyyttään pois kuuntelemalla Telemannia, Bachia ja Beethovenia muiden mestareiden lisäksi. Brusiin palasi itse omiin päiväkirjoihinsa 1960-luvun loppupuolella ja teki punakynällä merkintöjä aikaisempiin havaintoihinsa. Joskus asiat olivat menneet taaksepäin, toisinaan myös eteenpäin. Sellaista on elämä.

Alkuperäisiä muistikirjoja säilytetään Turun yliopiston kirjastossa. Olen pitänyt kulttuurisesti tärkeänä sitä, että kokonaisuus on helpommin saavutettavissa toimitetussa muodossa.

Helsingissä 1. päivänä tammikuuta 2020

Urpo Kangas

I nide

8.5.59. Suuri vaara minun kohdallani: katkeroituminen. Se merkitsisi, että annan halveksuttavien olioiden – Rekolan, Alasen tapaisten vaikuttaa henkisen minäni muovautumiseen. Opi yhdistämään halveksiminen välinpitämättömyyteen. Sitten se käyttäytymismalleista pirullisin, täysin indifferentti, kohteliaan mekaaninen suhtautuminen. Ei saa näyttää eikä tuntea pienintäkään jännitystä. Sellainen olisi epäjohdonmukaista ja ilahduttaisi paskiaisia.

Thomas Mannin ironia ja monipohjaisuus.

16.5. Lähetin Italiaan Metodological Aspect of Legal Theory. Aion hakea 8 kk:n tiedemiesstipendiä Italiaan.

Bertrand Russelin My Philosophical Development: asioita, jotka minulle keskeisen tärkeitä.

Halilalta sain lainaksi siviilioikeuden peruskurssin luennot. Annan jäljentää ne alusta loppuun. Kukaan ei voi selvittää tekijänoikeutta tässä: Ylöstalo, Vuorio, Aaltonen, Halila. Matin mukaan ”henkistä yhteisomistusta”. Käytännöllistä panna omien luentojen pohjaksi.

28.5.59 Vain sellaiset taiteilijat ja tiedemiehet, jotka rikastuttavat henkistä minääni, kiinnostavat. Tämä suhtautuminen on minussa viime vuosina tullut yhä tietoisemmaksi. Suhtautumisessani ihmisiin olen nuoruudesta saakka noudattanut tätä aristokraattista linjaa. Nyt se on muuttunut tietoiseksi.

8.6.59 Ensimmäinen tämän kesän kanoottimatka toissapäivänä. Meressä ajelehti vastasyntyneen lapsen ruumis. Rannaton meri, taivas, aurinko, linnut. Ruumis vaikutti epätodelliselta kuin nukke selällään, jalat koukussa. Kenties olikin nukke? Tuskin. ... Illalla minua vaivasi mielikuva, että ajelehdin syntymättömänä meressä.

Kirjoittelin oikeusteorian muistikirjani irtolehdele ”Zum Problem des immateriellen Schadens”.

Tänään sain paljon tieteellistä postia. Aloin heti lukea Ilmar Tammelon tutkielmaa ”On the Space and Limits of Legal Experience” Ajatuksien samankaltaisuus.

Tore Strömberg on Per Stjernqvistin liseniaattiseminaarissa Lundissa esittänyt hägerströmiläisen uskonjärjestelmän innoittaman kritiikin ”Zum Ehescheidungsproblem”ia vastaan – kai toivossa saada good williä Olivecronalta ja hänen bad williä minuun.

16.6.59 Vanheneminen on ihanaa. Tuntuu kuin lähdön läheneminen keskittäisi henkisen toiminnan. Milloinkaan en ole tuntenut olevani niin elävässä henkisessä

vireessä. Mielikuvien ja ajatusten katkeamaton virta. Iltaisin en saa unta, kun tuo kaikki kulkee taukoamatta.

Ruumiillisen rappion merkit: hampaat lähtevät, tukka, nukun yhä useammin päivisin. Syvemmin ajatellen iloitsen tuosta, sillä se on pettämätön merkki vapautumisen lähenemisestä. Jo aivan nuoresta olen halunnut palata. Mutta ehkä kannatti elää tämä ”normien vastainen” boheemielämä? Miten mielelläni lähden, kun ”hetki” tulee. Tavallaan järjetöntä, eläimellistä alistua odottamaan ”luonnollista” kuolemaa. Haluaisin itse määrätä lähtöni hetken ja tavan. Vielä siinäkin yksinäisyys, epäsosiaalisuus, perimmäisten ”normien” vastaisuus. Vai riittääkö minulle kun tiedän: vain niin kauan elän kun suvaitsen. Jätän avoimeksi, odotanko loppuun asti vai lopetanko itse. Minä valitsen näiden vaihtoehtojen välillä. Yhä useammin toistuvat riitelyt Hilkan kanssa. Tarkoituksetonta kysellä syyllisyyden jakaantumista. Järjellisempää: Älä anna viimeisten elinvuosiesi myrkyttyä katkaisemalla siltaa ainoaan ihmiseen, joka on minua lähellä. Niin kauan kuin ”elän”, en halua absoluuttista yksinäisyyttä. Haluan yhden ihmisen. Noiden kaikkien täysin vieraiden vastapainona.

Minulla on leipävirka Helsingin Yliopistossa. Mutta pohjaltaan, s.o. henkisesti lainopillinen tiedekunta, sen jäsenet, heidän arvojärjestelmänsä, ovat minulle olemattomat. Saan taloudellisen pohjan kansainväliselle tutkimustyölleni yleisen oikeusteorian avulla. Missään nimessä älä harjoita halpaa itsetehostusta opiskelijoiden ja ”kollegoiden” edessä. Tyylikäs itsensä tehostaminen tapahtuu välttämällä kaikkia eleitä. Eleet vain todistavat, että en ole pystynyt täydellisesti irtautumaan suomalaisten lakimiesten arvojärjestelmästä. Nuo eleet siis ovat epäloogiset ja naurettavat. Ajattele loppuun asti ja toimi sen pohjalta.

Minun yhteisöni on filosofien ja taiteilijain. Elämäni järjetön paradoksi oli lakimieheksi opiskelu. ”Valmistuttuani” tälle uralle on elämäni ollut jatkuvaa irtaantumista tästä minulle ventovieraasta poroporvariin yhteisöstä. Henkinen tasapainoni edellyttää täydellistä irtautumista, ei puolinaista. Elämäni hallitsee siis ristiriita. Mutta ehkä juuri se oli minun omin elämänmuotoni.

Sain kolme lasta minulle henkisesti ventovieraan naisen kanssa (naituani hänet kymmenen vuoden epäröinnin jälkeen vuoden 1940 kevättalven tuomiopäivätunnelmassa).

Menin valtiollisen poliisin päälliköksi, siis poliittiseen avainvirkaan vaikka politiikka ja sen harjoittajat eivät milloinkaan ole kiinnostaneet minua. – Tulos: kansainvälinen asema tiedemiehenä. Menin Valpoon koska olin outsider. Seurauksena: outsider-asemani maksimaalinen tehostuminen.

Mikään ”päiväkirja” tämä ei ole. Pikemminkin sarja pysähtymisiä oman elämän – menneen ja nykyhetken – kulkua tarkastelemaan.

28.6. – Eilisessä lehdessä oli taasen rivi professoreiksi nimitettyjä. Kaikki minua nuorempia (m.m. Ylöstalo). Olisi turhaa teeskennellä itselleni, ettei tuo minuun vaikuta.

Henkinen eristyneisyyteni suomalaisesta yhteiskunnasta korostuu yhä tietoisemmaksi. Minun yhteisöni on kansainvälinen veljeskunta.

Yliopiston kassasta saan olemassaoloni aineelliset edellytykset, mutta siinä onkin ainoa side lainopilliseen tiedekuntaan. Sitä ei juuri voi sanoa henkiseksi.

Henkinen kosketus nuoriin merkitsee minulle protestia kaikkea poroporvarillista ahdasta, tyyppillisesti juristimaista vastaan. Luentoni ovat tinkimättömän henkisen vapauden julistusta ja inspirointia. Kas juuri siinä on tehtäväni raffinoituneisuus: hengettömän poroporvarillisen tiedekunnan ja ammattikoulutuksen minulle pakottaman hengettömän aineiston muunnan läpikotaisin: puhallan siihen elämän hengen. Ei tyyli-rikkoja: ei oman persoonallisuuteni korostamista. Koko opetukseni olkoon vastalause, mutta tiukan asiallinen. Sisäisesti ristiriitaista olisi tyyli- tön tempoilu. Halveksumiseni lainoppia ja sen henkeä vastaan saa maksimaalisen suggeroivan tehonsa tinkimättömän asiallisuuden kautta.

Pieninkin henkilökohtainen itsetehostus osoittaa, että en riittävän syvästi ja loppuun saakka halveksi poroporvareiden arvojärjestelmää.

Valitsen seurani yhä tarkemmin. Alan vähitellen löytää itseni.

8.7.59 Ja reumatismi löytää minut. Luulen, että vaikuttavat tekijät: veneen nosto, kaadetun puun nosto, uinti jäätävässä vedessä. Lonkkanivel, mutta tietenkin muutkin säteilevät.

Heti kesämökille tultuani laadin luettelon aineettoman vahingon hyvittämistä koskevan muistiinpanoaineiston ajatuksista. Nämä ajatukset inspiroivat omiin ajatuskehittelyihin.

Minua kiinnostaa erityisesti taideteoria, historia.

Olipa hyvä, että aikoinani hankin hyvän ranskankielentaidon: henkilökohtainen kosketus espanjan- ja italiankielisten kollegoiden kanssa. Englannin kieltä minun on kehitettävä metodologisia kirjoituksiani varten.

Käydessäni viimeksi kaupungissa ostin Thomas Mannin Josef und seine Brüder, sillä suomennos on kankea. Juhlin tällä lähes 5000:lla kirjallani Italian-stipendiäni.

Tämä kesämökin eristyneisyyteeni Hilkan kanssa on ihana, ehkä osittain pienen invaliditeetinkin ansiosta. Alivuokralaisena meillä on harmaasiieppoperhe (3 poikasta). N.s. ihmisiä joutuu näkemään vain joka toinen päivä, ja silloinkin

hetkellisesti, ohimennen, rouva Sapotkin kaupassa ja rannassa. Paarmoja on poutasää sen sijaan tuonut runsaasti.

...

Ajattelin jättää jo Louis Lavallen, mutta seurustelu hänenlaisena lahjakkuuden kanssa houkuttelee edelleen. Mikä on avartavampaa. Hän tekee vanhat filosofiset kysymyksenasettelut uusiksi. Tämä jos mikään on lahjakkuuden ilmaus.

Siviilioikeuden peruskurssille en ole uhrannut ajatustakaan. Uhrasinhan yli 20 000 mk kun annoin jäljentää Ylöstalo-Halila-Aaltosen luentotekstin. Juuri sen tähden uhrasin rahat, jotta säästyisin uhraamasta ajatuksia. Luentojen aikana kyllä joutuu ajattelemaan. Se on enemmän kuin riittävä. Siviilioikeuden peruskurssin otan raffinoituneena älyllis-pedagogisena urheiluna. Tietenkään ei Suomen siviilioikeus sinänsä kiinnosta, mutta se onkin tässä vain raaka-ainetta, jota vapaasti muovaan oikeusteoreettisten näköalojeni mukaisesti.

20.7.59. Miksi niin paksuja kirjoja, kun sivumäärän viidenneksellä olisi ehkä syntynyt kauttaaltaan kiinnostavaa?

Jos ajattelen Alasen viran perimistä, on syytä viljellä sosiaalisia suhteita tiedekunnan jäseniin (käymällä joskus tiedekunnan yhteistilaisuuksissa). –Ajattelenko todella tuota virkaa. Suhtaudun siihen yhä ambivalentimmin. Siihen tähtääminen merkitsee arvoloogista epäjohdonmukaisuutta: enkö vieläkään ole oppinut halveksimaan erästä määrättyä arvojärjestelmää loppuun saakka, tinkimättömän johdonmukaisesti? Jos syyllistyy arvoloogiseen epäjohdonmukaisuuteen, tämä ei implisoi että kumartaisin niitä tiedekuntalaisia, joita inhoan: Alanen, Rekola, Tauno Ellilä. Heikonen on väliasema: hän oli Chicagon jutussa (keväällä 1959) Rekolan nöyrä juoksupoika. Kenellekään näistä en anna avioerokirjaani. Enkä Jokelalle, joka valmisti Pariisiin lähetetyn kirjeen. Tirkkosen omahyväisyys tympäisee minua. Palme ei milloinkaan ole antanut minulle ainoatakaan painotuotettaan. Arvolooginen epäjohdonmukaisuus jos likaan mielikuvitustani ajatteleamalla tuollaisia ihmisiä. On johdonmukaisesti ignoroitava. Heikosen, Tirkkosen, Palmen ja (Jokelan) kanssa keskustelen ystävällisesti jos satun törmäämään. Alasen, Rekolan, Ellilän kanssa en puhu sanaakaan omasta aloitteestani. Olen näkemättä. Ihanaa päästä koko lukukaudeksi pois Suomesta. Tiedän että paluu tulee olemaan inhottava.

Toivon hartaasti, että todella saan Italian-stipendin. Saada irtaantua kaikesta niinkin pitkäksi ajaksi on henkiselle tasapainolleni välttämätöntä. Olen muuttunut yhä ärtyisämmäksi. Mikä tässä onkaan takana. Olisiko ehkä nivelreumatismi. Vai olisi se osaksi sieluperäistä? Noiduttu ympyrä.

Olenko tuomittu viettämään lopun elämästäni yksinäisyydessä? Hilikka ei ansaitse tällaista käyttäytymistä. Tämä olkoon minulle ratkaiseva näkökohta. Ajattele, mitä

hän on elämässäni merkinnyt, millaista arvoa hänen persoonallisuutensa merkitsee juuri minunlaiselleni yksinäiselle. Miten mitättömiä kaikki aikaisemmin tuntemani naiset ovat hänen rinnallaan. Hänetkö karkottaisin elämästäni. Se ei tule tapahtumaan.

Mietin kirjoitelmaa Legazin juhlaulkaisuun ”International Aspects of Legal Theory”. Oikeuden metateoriaa, kuten aikaisemmat kaksi englanninkielistä tutkielmaani. Ja samalla itseni analysointia manifestointieni valossa.

Viehweg suostutteli minut pitämään avajaisesitelmän Wienin kongressissa. Aika urakka puhua tällaiselle kuulijakunnalle. Joka aamu herään pahantuulisena. Mutta miksi jännittää? Olen vapaa ja riippumaton. Raffinoitu tehtävä ampua pöllöjä. Wienin esitelmäni olkoon henkisen vapauden ylistys.

18.2.61. Kiireessä kyhätty Wienin esitelmä oli täysosuma.

Huusin portaat lahoavat, mutta tuskin vielä ajatteluni.

Tänään tulee lämmin päivä, kanootilla avomerelle.

9.10.60 Toissailtainen pakinani Eteläsuomalaisen osakunnan juristikerhossa: inhottava tunne, että suurelle osalle kuulijoista henkisen kulttuurin asiat yhdentekeviä. Ja sietämättömän kuumaa – muuten viihtyisää. Tarjoiltiin punaviiniä, jota en voinut juoda.

12.1.60 Luennoin valittuja kysymyksiä perhe- ja jäämistöoikeuden alalta ja kokemus osoittaa, että valitsen näköaloja avaavia probleemoja, joita illustroin lakitekstistä poimittujen lukuisten normien avulla. Niinpä eilen puhuin m.m.syylisyysprobleemasta perheoikeudessa, tuomioistuimen harkintavallasta perheoikeudessa ja sanktioista perheoikeudessa. Tämä on minun henkilökohtainen ajattelutyylini, joka jyrkästi eroaa Rautialan vesikirppuilusta. Olen hieman kommentoinut Kivimäki –Ylöstalon siviilioikeuden oppikirjaan sisältyvää perheoikeuden yleisten periaatteiden hahmottelua. Sillä Rautialan laajassa tuotannossa ei missään edes yritetä sellaista. Puhuin myös oikeusnormien ja muiden yhteiskunnallisten normien keskinäisestä suhteesta perhettä säänneltäessä.

14.10.60 Erästä älä milloinkaan unohda. Distanssin säilyttäminen ylioppilaisiin – kuten kaikkiin k.v. ihmisiin. Silloinkin – ja juuri silloin – kun avaan näköaloja, pysyttelen sivussa, vieraana. Ylipääsemätön kuilu erottaa minun henkisen elämäni ja muut ihmiset. Suomessa ovat ainoat läheiset Hilikka ja Osvi Lahtinen. Tämä ei merkitse, että en luo kosketusta muihinkin kulloisenkin tarkoituksenmukaisuuden innoittamana. Mutta ihmisenä pysyn kuilun takana. Yksin, vapaana.

Italian jälkeen analysoin entistä enemmän vaikuttimiani ennen kuin toimin ”spontaanisti”. Sillä välimatka ihmisiin on kasvanut niin ylitsepääsemättömäksi, että eliminoin spontaaniset kosketukset jo etukäteen.

Kansainväliset kosketukseni ja ajankohtaiset tutkimukseni: mitä ne kuuluvat yhdentekeville, äärettömän kaunaisille, n.s. ihmisille. Heidän edessään ei minulla enää ole pienintäkään tarvetta itsetunnon korostamiseen, koska he eivät ole arvon mittaajia. Ehkä lopullinen irtaantuminen on vaatinut oman aikansa. Varmaankin olen kuulunut niihin, jotka kypsyvät hitaasti. Mutta toistan: Italia oli minulle lopullinen suuri vapauttaja.

16.10.60 – Jokainen päivä on ihme. Että elän. Ja jokainen päivä muistan pysähtyä tämän ihmeen eteen. Uni – kuoleman varjo. Näin lauloi Michel Angelo. Eikö Leonardollakin ollut tämänsuuntainen ajatelma? Joka aamu varjo väistyy. Omituista. Syvin lohdullisuus: tulee aamu, jolloin ei väisty.

Viime tiistain luennon aloitin lukemalla Sofoklen kuorokatkelman: ”Maailma on ihmeitä täynnä, mutta suurin niistä on ihminen”. Ja eilisen luennon aloitin puhumalla Dante-kuvittajain näyttelystä. Mutta tarkoin varoin näyttämästä tai puhumasta mitään, joka voitaisiin tulkita välillisenäkään itsetehostuksena. Sellainen olisi tyyliöntä.

Junan ikkunasta ohikiitävät ruskeanharmaat syysmaisemat, harmaan taivaan alla. Kiidän eristettynä vieraana todellisuuden läpi: tämä on oikea olotilani. Vastapäätä istuu ihmisiä, joiden olemassaolon koetan poistaa, lukemalla, sulkemalla silmät (muka nukkumalla), mietiskellen ikkunasta. Ei pienintäkään kontaktin tarvetta. Mutta kiitävässä pikajunassa on fyysillisesti vapaampi kuin kolme lukuvuotta kestäneillä Helsingin ja Turun välisillä bussimatkoilla 1952–1955. Voin liikkua, voin (konkreettisesti) vaihtaa paikkaa, lukea, kirjoittaa. Onko filosofisempaa elämystä kuin kolmen tunnin pikajunamatka Helsingin ja Turun välillä?

Harvinainen lintu: nerokas juristi. Jatkan Carneluttin lukemista. Tässä seurassa viihdyn.

30.10.60 Kun Turun yliopiston professorinvirantäyttö on vireillä, kaikki muu siirtyy taka-alalle. Esim. roomalaisyhteiskunnalliset artikkelit. Tietenkään en luovu pitkän tähtäimen työsuunnitelmista; päinvastoin kehittelen entistäkin sitkeämmin. Mutta ”kenttä” on jäsentynyt hiukan toisin kuin se olisi ilman Turkuu. Siis mukautumista ulkoisiin tosiasioihin. Tavallaan kiintoisa tuo joustamisen pakko. Jos joudun Turkuun, se herättää joukon ongelmia. Joudun viettämään kaksoiselämää. Todennäköisesti en palaa Helsingin yliopistoon. Olen lopullisesti kyllästynyt sen pykäläjuridiikan hengettömiin edustajiin.

31.10. Poistan mielikuvituksestani Turun, siellä juonittelut ovat mahdolliset. Asia on muutenkin keskeneräinen: omat käytännölliset hankaluutensa liittyvät Turun virkaan. Olisikohan parempi jäädä Helsinkiin? Koti, kirjastot, helpommat virkalomat, lapset.

Husserl on inspiroiva ajattelija, ajattelun itsenäisyys.

2.11.60 Jokela vastasi kysyessäni, ettei hän tule hakemaan yleisen oikeusopin professuuria Turussa. Luultavasti hän ei halua ryhtyä epätasaiseen kilpailuun. Saan siis valmistautua siihen, että ensi syyslukukauden alusta olen yleisen oikeusopin ja oikeushistorian professorina Turun yliopistossa.

(pohdiskelua isän ja lasten vieraantumisesta toisistaan)

4.11.60 Oikeushistorian opetukseni Turussa on oleva eurooppalaisten – siis avariensien vaikutusten selvittämistä. Ruotsi-Suomen oikeushistoria sinänsä, eristettynä lohkona Hemmerin tyyliin ei lilliputtimaisuudessaan jaksa minua kiinnostaa. Eurooppalaiset heijastumat Turun vanhan yliopiston piirissä. Analysoin lainopillisia ja oikeusfilosofisia tutkimuksia tästä näkökulmasta.

Eino Kaila on suvaitsemattomuudessaan aatehistorioitsijan irvikuva. Kaiken tietävyydessään varoittava esimerkki. Eikö aatehistorioitsijan perusvelvollisuutena ole pyrkiä ymmärtämään. Vasta kun hän tämän on vienyt mahdollisimman syvälle, hän saa –mikäli katsoo tarkoituksenmukaiseksi – omista henkilökohtaisista postulaateistaan käsin arvostella. Kaila ei yritäkään ”ymmärtää”.

Minun ”oikeushistorialliset” – s.o. suomalaista oikeuskulttuuria koskevat – tutkimukseni tulevat kulkemaan kahta linjaa, joilla kosketuskohtia: oikeusfilosofiamme ja lainoppimme kehittymisen eurooppalainen tausta. Tietenkin myös tuon ajattelun rakenneanalyysiä. Multum, non multa: jälleen on valittava kapea lohko ja paneuduttava. En halua kirjoittaa inventariota, kuten lahjakas Rein.

9.11.60 Kivimäen naama saa minut julkaisemaan sarjan roomalaisoikeudellisia tutkimuksia, sillä olen valmistautunut mihin tahansa juonitteluihin. Jopa siihen, että minut julistetaan epäpäteväksi/ olen yleisen oikeusopin professorin viran ainoa hakija. Silloin haen uudelleen ja jatkan julkaisujani. Mutta on varmintä panna vyöry alulle jo nyt. Muuten Jokela saattaa kaikessa hiljaisuudessa parannella asemiaan ja muodostua intrigöörien välikappaleena vaaralliseksi kun toinen kierros alkaa. Kun on tekemisissä Kivimäki & Rekolan tapaisten pelureiden kanssa, ei tule laiminlyödä minkäänlaisia varmistustoimenpiteitä. Lopetan puheet Turkuun joutumisesta, samoin ajatukset.

Oikeastaan viihdyn yksinäisenä ja eristäytyneenä. Suvereeni halveksunta ja henkinen vapaus Italian-matkani pysyvänä tuloksena.

Ymmärrän, että tuloni Turun uuden tiedekunnan ensiksi täytettävään professorinvirkaan saattaa Kivimäelle olla katkera pala useammastakin syystä. Mutta milläpä hän sen estää. Siitä raivoni juuri yltyy. Aion osoittaa liioiteltua kohteliaisuutta, jota ei kuitenkaan voida todistaa ironiaksi. Turun yliopiston rehtori Nurmela haluaa minun tiedekuntaan kansainvälisesti tunnettuna lahjakkaana tiedemiehenä.

Nyt kehittele ystävälliset suhteet Aatos Alaseen: tärkein asiantuntija. Hänellä lienee intressiä saada minut Helsingistä pois, tämä kun ehkä helpottaisi Jokelan sijoittamista hänen seuraajakseen. Alanen on tärkeä nappula kovassa shakkipelissä. Vain siitä on nyt kysymys. Kaikkien näiden vuosien jälkeen en näe hänessä mitään enempiä.

Eilisiltainen kaksoisluentoni perusvakaumusten ilmenemisestä avioliitto-oikeudessa oli parhaitani. Itse tuntee jälkeensä onnistuiko vai ei. Ei siis Kivimäen naaman kohtaaminen luennolle mentäessä näytä häirinneen innoitusta. Pikemminkin ehkä päinvastoin.

Siviilioikeus on minulle kaikkina näinä vuosina (1952–1960) merkinnyt 1. leipäpuuta, 2. ponnahduslautaa oikeusteoreettisiin (=ofilos.) probleemeihin. Tässä hengessä olen luennoinut siviilioikeuden yleisiä oppeja ja perheoikeutta. Olenpa julkaissut teoreettis-komparatiivisen kirjankin: *Zum Ehescheidungsproblem* (1959). Leipäpuuta ja ponnahduslautaa teoriaan merkitsi minulle myös julkisoikeuden opetus Åbo Akademiassa 1952–1955.

Julkisoikeus ja siviilioikeus ovat minulle yleisen oikeusteorian miehenä merkinneet henkistä avartumista. *Per aspera ad astra*. Oikeushistoria, roomalainen oikeus ja kansainvälinen yksityisoikeus tulevat minulle muodostumaan uusiksi avartaviksi ja syventäviksi välineiksi yleiseen oikeustieteeseen.

16.11.60 – Juridiska Föreningenin kokouksessa tein sen virheen, että yritin seurata alustusten asiasisältöä: olin nukkua ikävystymiseen. Ainoa näkökulma, josta lainoppi jaksaa kiinnostaa, on argumentoinnin analysoiminen. Jäin kerrankin jälkikäteen. Mitä viihtyisintä. Merkillistä tuo ruotsinkielisen sivistyneistön ilmapiiri: siihen kuulun. Jo Turun Akatemian vuosina totesin.

Turun yliopisto on täysin lakannut kiinnostamasta. Italian jälkeen olen – todettakoon se jälleen – vapautunut lopullisesti. Suomalaisen lilliputtiyhteiskunnan virat, ihmiset, ihanteet ovat peruuttamattoman yhdentekevät. Ainoa, mikä Suomessa minulle jotain ”virkaauralla” merkitsee, on leipäpuun oksa, s.o. taloudellisten välineiden jatkuva saaminen omaa, yksinäistä henkistä elämäni varten.

Kolmella saksankielisellä teoksella olen täyttänyt kansainvälisen tiedemiehen kutsumukseni. Kolmen saksankielisen teoksen lisäksi minulla on kolme

englanninkielistä metodologista suppeata tutkielmaa. Mihinkään ei enää siis kannata ponnistellen ”pyrkiä”. Tästä se järkkymätön Outsiderin asema, joka sävyttää suhtautumiseni Turkuun, Helsinkiin, kaikkeen.

Perhe- ja jäämistöoikeuden luentoni ovat arvoilosofiaa, lakipykälän illustroituna.

Jos joudun Turkuun – yhdentekevää – otan heti yhteyden Åbo Akademiin.

Henkisen vapauden ja riippumattomuuden tunne ... Omnia mea mecum porto.

17.11.60 – suhde Tepuun

Onneksi lukukausi alkaa loppua: pääsen keinotekoisista siviilioikeuden luennoista rauhaan joksikin ajaksi. Raskasta teeskennellä kiinnostusta.

Jarno Pennanen lähetti luettavaksi runo- ja aforismikokoelmansa korrehtuurin. Onkohan taasen rahantavoittelu takana? Todennäköisesti. Tunnen hänet. – Tympäisevää. On joutunut pois ”Kansan Uutisten” palveluksesta ja elelee ”vapaana kirjailijana”. Varmaa on, että vastainen rahanvippailu on yhtenä vaikutinvyyhden komponenttina, ellei suorastaan – kuten epäilen – liikkeellepanevana motiivina.

18.11.60 – Kansainvälinen tieteellinen kirjeenvaihto kiinnostaa vähemmän kuin aikaisemmin.

Yleisimminkin luulisin, että Italian oleskelun jatkona luennot ovat ratkaisevalla tavalla henkisesti vapautuneet. Yleisön koen nykyisin innoittavana ja innoitettavana kaikupohjana, en enää ahdistavana, puristavana. Tämä muutos lienee yhteydessä siihen, että olen ratkaisevasti ja lopullisesti vapautunut suomalaisesta ympäristöstä.

Mitä yhdentekevämpää minulle on sosiaalinen ympäristö, sitä paremmin olen oma itseni. Ylioppilaista pidän. Heille puhun mielelläni.

Kylmä, tuulinen talvisää. Kävelyretkillä hahmottuvat roomalaisyhteiskunnalliset kirjoitelmani. Sain juuri Arnholmilta ystävällisen kirjeen. TfR julkaisee myös roomalaista oikeutta.

Huomenna tulee flyygelin virittäjä. Bach. Radio rämisee, mutta on kovin iso ja painava korjaamoon raahattavaksi. Phillips, mutta alusta pitäen sen kovaääninen on vääristelevä, matalia säveliä liiaksi korostava. Kuin saatoin hyväksyä sellaisen äänentoiston?

23.11.60 Italian jälkeen olen todella vapaampi kuin milloinkaan. Nuo sanomattoman yhdentekevät ”ihmiset”. Kiintoisaa tarkkailla, analysoida, näytellä jopa kiinnostusta. Mutta pohjaltani olen vain vieras tuolle kaikelle.

Pieninkään jännitys ei saa häiritä. Sehän todistaisi, että en olekaan vapautunut, että en kykene halveksimaan. Luulen, että Italian jälkeen jo kykenen. Uudella

vapautuneella, ironisen ylemmyyden sävyttämällä tavalla. Tarkkailen Alasta, Tauno Ellilää, Matti Ylöstaloa, Simo Zittingiä, marionetteina. Kuuntelen, puhun tuskin mistään.

26.11.60 Halilan ehdottaminen henkilökohtaiseksi ylimääräiseksi professoriksi on aivan liiaksi häirinnyt mielenrauhaani.

Opi vihdoinkin halveksimaan. Kiintoisaa tuo ”kaikesta huolimatta” liimautuminen Suomen sosiaaliseen kenttään. Analysoi itseäsi psykologisena ongelmana. Perusedellytys persoonalliselle olemassaololleni on johdonmukainen, ehdoton suomalaisen yhteisön ignorointi ja sen arvojärjestelmän halveksinta. Sen ihmiset olkoot minulle henkisesti sumuolentoja. Ehkä analysoimalla tätä ”kipeätä” ongelmaa voin vapautua.

Tavallaan Turkuun hakeminen on epäjohdonmukaista, se kun implikoi suomalaisen arvojärjestelmän. Mutta eräänä vaikuttimena on halu päästä pois Helsingin lainopillisesta tiedekunnasta. Eikö tuokin halu implikoi jotain. Että en viihdy apulaisena. Taasen arvojärjestelmä. Entäpä jos peruutan hakemukseni Turkuun? Onhan asemani Helsingissä ristiriidassa henkisen omaispainoni kanssa. Mutta kuinka moni opiskelijoista älyää tämän? Onko minulle tärkeätä, että älyäisivät? Jos on, mitä implikoi? Raffinoiduin ratkaisu on todeta tämä ja vapautua maksimaalisesti. Jännitystila vaikea tasapainotehtävä.

28.11.60 ”Uni on kuoleman varjo”. Yhä useammin pakenen uneen. En yritäkään ajattelulla ratkaista. Vanheneminen tuo unen alati saavutettaviin. Niin ei ainakaan minulla ollut nuorempana. Nyt sen sijaan saan esteettä jo raottaa ovea vapauteen. Raottaa, mutta tiedän: kerran, ehkä jo piankin, kuljen siitä lopullisesti. Eikö Leonardo sanonut: ”Uni on kuoleman varjo”? Hän, kuolevaisista kuolemattomin.

Jokela (!) oli kuullut Rekolalta (!), että asiantuntijoiksi minulle on aiottu pyytää Rheinstein ja Zitting. Minulle, luulisin, suotuisa parivaljakko. Mutta tuo puntaroitavaksi joutuminen tympäisee. Haluaisin kääntää kaikelle selkäni. Toisaalta saan istua täysin passiivisena. Joutua arvioitavaksi ilman että arvio syvemmältään edes koskettaa minua. Omituinen paradoksi. Sanoisinko: ironiaa.

Perhe- ja jäämistöoikeus kiinnostaa yksinomaan oikeusfilosofisena probleemana. Tältä pohjalta rakentuivat luentoni ja oikeustapaukseni syyslukukaudella 1960. Nyt voin, ex post, todeta. Myös siviilioikeuden yleiset opit ovat menneinä vuosina minulle merkinneet oikeusfilosofista ongelmaa. Yksin sitä. Jos sanon, että siviilioikeus on minulle ironisen tarkastelun kohde, sanon liian vähän. Koko yliopistoelämä on sitä.

Hengen liikunta edellytyksenä virkaportilla kiipeämiseen. Kaksi syvimmiltään täysin yhteensopimatonta asiaa.

Mutta, kuten v.1952 kirjoitin loppuraportissani valtion humanistiselle toimikunnalle. "Leipäpuun oksa, jolla on mukava keikkua ja harjoittaa oikeusfilosofista tutkimusta! Oksana yliopistovirka, viiden kuukauden lomineen vuodessa, on aika käyttökelpoinen.

Tirkkosen puheenjohtajuus Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen Helsingin osastossa on vähentänyt käyntini myös niissä kokouksissa minimiin. Hän on kamala, häijyydessään ja teeskennellyssä hyväntahtoisuudessaan inhoittavimpia ihmisiä mitä tunnen. Täysin Tauno Ellilän luokkaa.

Välimatkaa, yksinäisyyttä. Luennoilla lyön lainoppia ja sen henkistä mataluutta kuin vierasta sikaa.

11.12.60 – Lasiseinäisen pankin edessä istui susikoira ja tuijotti valaistuun näyttämöön: ihmisiä, jotka liikuttelivat paperipaloja.

Selvää minulle: pois Helsingin kompleksissa hyöräilevien pykälälainoppineiden seurasta. Hengettömät sätkynuket.

Osvi Lahtisen luona oli myös Kaarle Makkonen. Viihtyisää.

Kuokkavierailen Helsingin yliopiston kirjastossa minulle kuulumattomalla tutkijanpaikalla. Porthaniassakaan ei "omaa" huonetta. Symboliikkaa.

16.12.60 Italian jälkeen en halua kirjoittaa enää mitään. Olen suorittanut elämäntyöni tiedemiehenä. Tämän jälkeen on ns. yliopistokarriäärini henkisten lilliputtien maassa jotenkin yhdentekevää. Miksi kirjoittaisin, mitä päämäärää varten? Keitä varten? Olen elänyt elämäni. Rikkaammin kuin milloinkaan nuorena olisin uskaltanut edes uneksia.

Olin eilen Kaarinan kanssa Raili Kaupin Leibniz -väittäjäisissä. Huomenna ehkä Kirkisen, sillä älykkäät ja myös kiintoisat opponentit: von Wright ja Gallen. Samaa tuskin voin sanoa Kaupin opponentista Ketosesta: filosofi sanan syvemmissä mielessä hän ei ainakaan ole. Älyrobotti ilman syvyysulottuvuutta. Huvittavaa kun vastaväittäjän henkinen ominaispaino selvästi alittaa väittelijän. Tästä Ketosen ärhentely.

Jos Turkuun jouduttuani ilmoittaudun dosentiksi Helsinkiin, tämä ei merkitse henkistä yhteyttä Helsingin yliopiston lainopilliseen tiedekuntaan, vaan 1. harvalukuisiin lahjakkaisiin nuoriin 2. Helsingin yliopiston humanisteihin. Eihän minulla nytkään ole lainopillisen tiedekunnan "ihmisiin" minkäänlaista henkistä yhteyttä.

19.12.60 Vaikeata on vapautua arvoloogisesta epäjohtonmukaisuudesta. Niinpä Halilan ehdott + nimitt. henkilökohtaiseksi professoriksi näyttää askarruttavan minua. Tämä implikoi, 1. että annan arvoa tiedekunnan jäsenten arvostukselle 2.

että annan arvoa ”yleisön”, ensi sijassa ylioppilasten mahdolliselle arvostukselle. Mutta: kansainvälinen asemani tiedemiehenä implisoi, ettei sellaisella pitäisi olla merkitystä minulle. Ellei minulla olisi tuota samaa, saatettaisiin relevanssista ehkä (?) keskustella. Nyt sen sijaan kuitaan tiedekunnan ja kotimaisen lilliputtiyleisön halveksunnalla.

Merkillistä, että juuri Italian jälkeen Nietzsche on minulle elämys. Eikö tämä viittaa siihen, että jotakin minussa on perustavasti muuttunut? Vapauduttuani ymmärrän vapauden ajatella. Monta turhaa lähestymisyrittystä tein jo nuoruudesta alkaen.

Nivelreumatismini pahempi kuin 40:een vuoteen. Tulen kai päätymään täydelliseen invaliditeettiin. Mutta onko silläkään syvimmältään merkitystä?

Viihtyisä käynti Osvi Lahtisen luona. Vein hänelle Wittgensteinin elämää. ”Olen varmaan liian ylpeä” hän sanoi. ”Ai”, vastasin, ”emme jaksa halveksia kyllin syvästi ja johdonmukaisesti”.

26.12.60 – Luen joka päivä Nietzscheä. Hänestä on Italian-oleskelun jälkeen tullut minulle avain. Henkisen vapauden ja halveksinnan suuri esikuva.

27.12.60. – Oikeushistoriassa Wieacker ja Fehr tulevat olemaan esikuviani: avarakatseisuus, lahjakkuus, näköalojen avaaminen.

Olen iloinen siitä, että Nietzsche on avautunut minulle. Aion vähitellen lukea läpi hänen koko tuotantonsa, viivata, kommentoida. Hän ei voine olla vaikuttamatta opetukseni henkeen. Mutta opetusteknillisesti korosta ”ulkopuolista”, täysin kiihkotonta, maksimaalisen objektiivista. Juuri täten, hengen ja esitystavan näennäisen ristiriidan kautta, toivon saavuttavani maksimaalisen tehon. Nietzschen merkitys minulle voidaan kiteyttää sanoihin: henkinen vapaus. – Sehän on ollut elämänohjelmani kouluvuosista saakka. Nyt, Italian jälkeen ehdottomampana kuin milloinkaan. Ehkä Nietzschen radikaalisuus aikaisemmin esti saamasta kosketusta. Mutta ei enää. Nietzschen ajatusten sisälllys ei kiinnosta läheskään yhtä paljon kuin hänen ajattelunsa implikoima henkinen vapaus. Olemassaoloni perusarvona on henkinen vapaus. Tämä vaikuttaa jo jankuttamiselta. Tyyliöntä. Mutta jos henkinen elämys voimakas, ajautuu helposti sellaiseen. Ironinen itsetarkkailu minulla hillinnee.

Pahinta, että olen alkanut tuntea voimakasta vastenmielisyyttä koko oikeudenalaa kohtaan. Ehkä voitan sen korostamalla outsider-näkökulmaa. Juuri ja yksin tuo näkökulma tekee oikeudelliset ilmiöt minulle kiintoisiksi.

(Yleinen) oikeusteoria merkitsee outsiderina oloa. Nyt olen siitä entistäkin tietoisempi.

Eikö (henkinen vapaus) ja (outsiderius) ole pohjaltaan saman asia kaksi eri puolta?

Suomi on minulle vieras. Oikeustiede samoin. Tämä on oikea elementtini. Der freie Geist.

Luin Nietzschen Zarathustran, ja yhä uudelleen viivatut kohdat. Vapauttava teos. Näin voimakasta vastakaikua ei se milloinkaan aikaisemmin ole minussa herättänyt. Vasta nyt olen kypsynyt elämään Nietzschen koko suuruuden. Vasta nyt Nietzsche on tullut elämäni keskeiseksi ajattelijaksi. Kaarinalle lahjoittamastani Zarathustran kappaleesta näin eilen, että olin ostanut 1928.

6.1.61. Jo 1930-luvulta alkaen kuuntelin innokkaasti radiosta lyhytaaltolähetyksiä. Englannin ja italian puhumisen taito tuli sieltä. Nykyisin englantia, ranskaa, venäjää (vaikkakin enimmäkseen Washingtonin, Pariisin ja Lontoon venäjänkielistä propagandaa). Francon vastaisia espanjankielisiä lähetyksiä häiritään, niin ettei kuule juuri mitään.

7.1.61 Entistäkin ehdottomampi yksinäisyys. Mutta virka jossakin yliopistossa merkitsee viiden kuukauden lomaa, s.o. häiriintymättömyyttä, vuodessa. Leipätyönä siis helpompi kestää kuin muut. Lisäksi kontakti nuorisoon, jolla on edessään henkisen elämän mahdollisuudet. Minun tehtäväni: toteuttaa nuo mahdollisuudet herättämällä.

Postitin juuri "Über die Objektivität der Rechtsprechung" teoksen argentiinalaiselle kääntäjälle Argentiinan Bonnin lähetystöön. Pyysi jonkin teoksen oikeusfilosofiseen sarjaan julkaistavaksi, jossa ennestään mm. kaksi Kelsenin tutkielmaa. Sain Wiackerilta kirjeen. Hän oli tarkoin lukenut lähettämäni "Zum Ehescheidungsproblem", "Methodological Aspect of Legal Theory" ja "International Aspects of Legal Theory". Kommentoi laajasti metodiani ja myönteisesti. Mitä tämän rinnalla minulle merkitsevät suomalaisen lilliputtiyhteisön "tapahtumat".

12.1.61 – Elämäni jaksottelua: 1946–1958 oli kansainvälisen luovan tieteeni kausi. Entä jos nyt kääntäisin tälle elämänmuodolle selkäni? En julkaisisi enää mitään vähänkään mittavampaa. Jätän yliopistot. Otan minkä tahansa yhdentekevän leipätyön. Miksi nämä ajatukset? Koska haluan olla vapaa, valmistua lähtöön. Korkeakouluviran "edut": eläke, lomat, yhteys nuorisoon. Eikö uhraisi niitä vapaudelle. Suurin, lopullinen vapauttaja on kuolema. Se on arvojärjestelmäni perimmäinen kannattaja, lähtökohta. Näin on ollut nuoruudesta saakka. Joskus tuo vahva kannattaja ikään kuin on väistynyt taka-alalle – kunnes kaipaen sitä takaisin. Tämä ei ole Nietzschen filosofiaa, vaan omaani.

Halila-episodi oli ehkä ratkaiseva vaihe henkisen vapautumiseni tiellä.

19.1.61 – Sympaattinen Muukkonen tuli pyytämään anteeksi, että hän, Kivimäen toivomuksesta, on luvannut ryhtyä Turun uuden lainopillisen tiedekunnan dekaaniksi. Huonosti M. tunee minun arvojärjestelmäni ja kunnianhimoni. Katseli

yllättyneenä vilpitöntä ilonpurkaustani. Olen aina pitänyt M:sta, tiedemiehenä ja ihmisenä. Luulen, että hänen suhtautumisensa minuun saattaa olla samantapainen. Työskentelyni Turun tiedekunnassa saattaa muodostua viihtyisäksi. Nuori tarmokas dekaani, jolla suhteita liikemaailmaan ja hankkii jatkuvaa good williä tiedekunnalle. Minulle suotaneen melkoinen vapaus opetuksen ja ulkomaisten suhteiden hoitamiseen nähden (esim. Rooman-kuukaudet).

22.1.61 Nietzschestä on tullut evankeliumini: vapautuksen sanoma. Hänen rinnallaan kaikenkarvainen ”kulttuurikirjoittelu” – esim. Uuden Suomen sunnuntainumeroissa – ei kiinnosta.

Kantin ”Metaphysischen Anfangs??? der Rechtslehre” on kiintoisa: vanhenevan, väsähtäneen neron leijonankynnet ...

Tämän ehkä viimeisen lukukauden Helsingissä luennoin mm. oikeuspersoonallisuudesta. Eiköhän sopiva koeluennon aihe Turun tiedekuntaa varten.

Merkillinen elämys tuo asteettainen tajunnan hämärtyminen. Poisliukuminen .....

Vanha ja sairas koira lähetetään eläinlääkärille tapettavaksi. Ihmistä juoksetetaan hammaslääkärissä, lääkäriässä, laboratoriossa – jotta hän vakuuttuisi rappiosta ja vanhuudesta. Kumman osa parempi?

Näin lienee viisainta. Kansainväliset tutkielmani kirjoitan vain yleisen oikeusteorian alalta. Roomalaisen oikeuden ja muun oikeushistorian esitän provinssiyleisölle.

16.2.61 – Pohjaltaan yhdentekevää, saanko elatukseni Helsingin vaiko Turun yliopiston kassasta. Ainoa, jolla todellista merkitystä, on sisäinen elämäni. Sitä ei voi tukahduttaa inhottavinkaan ympäristö, esim. Helsingin lainopillinen tiedekunta. Tuskin tulee merkitsemään korostettua yksinäisyyttä.

Pienessä omassa asunnossani on fundamentaalinen olomuotoni yksinäisyys. Herään yksin, nukahdan yksin, istun yksin. Mutta kenties Turun Yliopistossa ja Åbo Akademiassa henkinen ilmapiiri on jotain muuta kuin Helsingin yliopiston hengettömässä lainopillisessa tiedekunnassa. Pohjaltani tulen Turussakin olemaan outsider, mutta on ajateltavissa, että sosiaalinen miljöö kenties muodostuu vähemmän iljettäväksi. Ehkä itsetyytyväiset poroporvarit, pykälälainoppineet eivät pääse dominoimaan yhtä paljon kuin Tirkkosen, Ellilän, Alasen, Sipilän, Ylöstalon ym.s. tiedekunnassa. Välittömästi otan yhteyden Åbo Akademin henkisesti eläviin ihmisiin. Mutta yksinäisyyttäni ei kukaan enää pysty siirtämään.

18.2.61 Järjetöntä, että mitättömien ihmisten halilointi sotki linjani. Mutta se on takanapäin, linja edessäpäin.

Italiasta paluuni jälkeen on ohjelmani elämän loppuun: maksimaalinen henkinen riippumattomuus. Nietzschen harrastelu intohimona on tämän ilmausta. Onhan mieletöntä antaa halveksittavien kääpiöiden vaikuttaa mielentilaani. Ts. alistua henkisesti heidän määräysvaltaansa!!! Omnia mea mecum porto.

Onpa vaikea tuo johdonmukainen selän kääntäminen. Enkö vielä kukaan ole oppinut halveksimaan? Nyt on korkea aika. Vanhuuden ja sairauden vastapainona olkoon vapaus. Tahdon, että nämä elämäni viimeiset vuodet ovat sen rikkaimmat. Poistan kaiken, mikä ehkäisee tämän elämäntason pysyvän saavuttamisen. Oikeastaan Helsingin tiedekunta olisi minulle optimaalinen ympäristö, sillä sen piirissä näen halveksittavimmat ihmiset, tunnen voimakkaimmin Pathos der Distanz'sin.

2.3.61 Osansa ymmärtäminen. Tänä talvena olen tullut vanhaksi. Paheneva nivelreuma, loputon hampaiden laittelu (150.000:- !!!). Vanhuudella ei ole itseisarvoa, mutta tienä kuolemaan se on arvokas. Kuoleman elämyksellinen lähestyminen, elämyksellinen evidenssi vapautumisesta. Fyysillisen vapautumisen lähestymiseen näyttää liittyvän esteettinen henkinen vapautuminen. Ainakin elämyksellisesti näkökenttä avartuu ... Irtaantuminen avartaa. Yhä selvemmin näen kaiken ulkopuolisena, lähtevänä. Epätodellinen kangastus. Kun ymmärrän osani. Pois mahdolliset depressiot. Nuorena siihen saattoi olla aihetta, sillä koko elämä oli edessä. Nyt se on takanapäin ja edessä on kuolema. Varmuus lähenevästä vapaudesta.

Elämäni ikuinen ongelma ratkaisevan edessä. Ilman että minun on tarvinnut tehdä muuta kuin antaa ajan vääjäämättä kulua. En ole kuten Ivan Karamazov ajatteli, ojentanut pääsylippua elämään takaisin. Olen kestänyt, ja nyt vain odotan. Vanhuus ja sairaus ovat tie. Kuinka iloinen sanan syvimmissä mielessä olenkaan. Vasta nyt olen löytänyt oman elämänmuotoni. Vapautuksen, henkistyvän elämän.

Jos joudun Turkuun, se merkitsee irtaantumista opetusaiheista, jotka ei kiinnosta. Tiedekunnasta, joka tympäisee. Elämäni viimeiset vuodet saan opettaa sellaista, joka on ajattelemisen arvoista. Ja ympäristössä, jonka henkeä saan olla mukana luomassa.

Merkillinen paradoksi, että biologisen elämän asteittainen sammuminen merkitsee persoonallisen elämän avartumista.

10.3.61 Sydämen epäsäännölliset pikasyöksyt ovat tulleet entistä paljon tavallisimmiksi. Tämäkin lienee suotuisa enne. On muistettava, että olen vapaa.

Illalla klo 23.15: Kerrankin jakamattoman positiivinen elämys. Pohjoismaisen Kesäakatemian Helsingin piirin filosofisen työryhmän kokous kaupunginkirjaston Kallion haaraosastossa: Raili Kauppi, Sven Krohn, Simo Sivenius, Veli Valpola, Erkka

Maula, Touko Voutilainen ja saman verran tuntemattomia. Poikkeavia yksilöitä, outsidersia. Siis henkisesti eläviä ihmisiä. Tässä joukossa viihdyn.

Jatkuva ärtymykseni tässä päiväkirjassa johtuneen suurelta osalta siitä, että joudun elämään väärällä planeetalla lakimiesten ammattikunnassa, henkisessä ympäristössä, joka on minun persoonallisuustyyppilleni vieras, inhottava, halveksittava. Kun tämän tiedostan, saavutan ehkä mielentasapainon. Tympääntyminen ja inho vaihtukoot täydelliseksi ironian elähdyttämäksi välinpitämättömydeksi. Tuo distanssi tietoisena, välttämättömänä elämänmuotonani. Pathos der Distanz: siinä on ollut nuoruudesta saakka minun elämäni johtolanka. Nyt teen siitä korostetun tietoisena. Ulkonaisesti ei enää kannata siirtyä pois lakimieskunnasta. Mutta henkisesti kyllä. Oikeastaan en henkisesti koskaan ole siihen kuulunutkaan, joskin vasta nyt selvääkin selvemmin tiedostan.

16.3.61 – Ellen saa unta, valvon mielelläni ja ajattelen. Näin ei ollut ennen. Henkinen vapautuminen. Yön pimeys ja hiljaisuus: ”Kaukana on vaino, riita ...” Distanssi.

Eilen Alvar Nelsonin taitavasti rakennettu, minulle mitään antamaton esitelmä siviili- ja rikosoikeuden suhteesta. Istuin opiskelijoiden joukossa ja palttoon olin vienyt V kerrokseen, jotta pääsisin tapaamasta koirankuonolaisia (so. kollegoja) esitelmän loputtua.

22.3.61 – Lääkärit puhuvat sydäninsufficientista. Tuon tuosta sydämeni ”karkaa”, hengitys salpautuu. Ja sen jälkeen ihana raukeus, väsymys, kuin kuoleman esimakua. Jonkinlainen kummallinen yleisinfektio johon niin luulisin liittyä myös kuumetta (jota en mittaa). Tunnen itseni tavattoman sairaaksi. Alituista pahoinvointia. Olisiko vapautuminen elämästä todella lähellä? Onko arvoilosofisesti epäjohdonmukaista, jos pari viikkoa pysyttelen kotosalla?

Rheinstein ja Arnholm ovat jo lähettäneet minusta lausuntonsa Kivimäelle. Kunhan vielä saamme Lahtisen, voin lähteä tyytyväisenä tästä elämästä. En ole milloinkaan ymmärtänyt niitä, jotka haluavat riippua elämässä kiinni. Onhan kysymys vain lähtöajasta. Lähtö sen sijaan on varma. Olen, ihme kyllä, jaksanut elää 55-vuotiaaksi tekemättä ”itsemurhaa” s.o. murtautumalla vapauteen. Ja nyt kun kuolema kolkuttaa, epäröisin? Taakseni katsomatta menen yli kynnyksen siihen tuntemattomaan pimeyteen, josta olen tullut. Valostako siis pimeyteen? Ei: pimeydestä pimeyteen, tuntemattomasta tuntemattomaan.

Olen hakenut Turkuun koska Alasen viran yhteydessä pitkällä tähtäimellä on intrigoitu kaikki valmiiksi Jokelaa varten: professorin alan muuttaminen, väitöskirjasta annettu arvosana. En halua lähteä taisteluun likaisten junittelijoiden kanssa: Alasen ”lausunto”, tiedekunnan äänestys.

Sydän käy yhä vaikeammaksi. Makasin yöllä vaveilla ja ajattelin: Olen täysin kypsä lähtöön. Tarkkailen sydämen ponnisteluja välinpitämättömänä outsiderina. En välitä specialistin luo menosta. Hilkalle puhun mahdollisimman vähän, jotta ei lähettäisi.

Turun Yliopisto ei kiinnosta vähääkään. Tulen, jos nyt edes ennätän saada nimityksen sielläkin olemaan outsider, yksinäinen, eristäytynyt. Joka tapauksessa vapautuminen Helsingin lainopillisen tiedekunnan miljööstä ja uuteen joutuminen on jo sinänsä elämässä – vaihtelua. Ei muuta. Mutta kontakti nuorisoon, herättäminen ajatteluun, se jatkuu, ehkä vieläkin paremmin edellytyksin kuin Helsingissä. Vallankumousmies, kriitikko.

Ennätänkö milloinkaan Turkuun. Olen elämäni elänyt: kolme saksankielistä kirjaa ja niiden saamat arvostelut. IVR:n varapresidentti. Mikään ei estä lähtemästä. Luulen, että Hilkka ymmärtää. Hän on ainoa side ”elämään”. Hänen vuokseen jaksan vielä jonkin aikaa jatkaa tätä maallista vaellusta, vaikka tiedemiehenä, ajattelijana olen tehtäväni suorittanut. Oikeastaan olen jo kuollut. Fyysinen sammuminen ei tuo paljoakaan lisää. Juuri sen tähden ns. kuolema on niin yhdentekevä, syvimmiltään merkityksetön.

28.3.61 Helsingin yliopisto oli virhe elämässäni, joka on takanapäin. Elämäni jatkuu jonkinlaisessa yhteydessä Turun yliopistoon, s.o. saan palkan ja lomat sieltä. Tulen ehkä saamaan. Todellisuudessa olen täysin outsider. En tule kuulumaan mihinkään muuhun kuin oikeusteoreetikkojen organisoimattomaan kansainväliseen yhteisöön.

Eilen illalla ei auttanut muu kuin nitroglyseriini.

Onko myrtyneisyys osaksi johtunut siitä, että olen kuvitellut kuuluvani Helsingin yliopistoon? Olenko milloinkaan sanan syvemmissä mielessä kuulunut siihen? Tuollaisiin harhakuvitelmiin ei tule takertua.

Huvittavaa on liikkua Helsingin yliopistossa vieraana. Koko tuo siviilioikeuden apulaiskaus oli outsideriutta. Miksi ilmoittauduin dosentiksi 1949? Jonkilaisen sosiaalisen funktion saamiseksi. Ja koska teoreettinen tutkimus voimakkaasti kiinnosti. Sainhan lopulta keväällä 1955 tuon laitoksen piiristä leipäviran. Mutta onko Helsingin yliopisto henkisesti pystynyt antamaan mitään? Luennoimisen, pitkät ulkomailloilla oleskelut. Kesälomat, jatkuvan keskittymisen tieteeseen. Tuon jälkimmäisen lähinnä oppositiona lainopin hengettömyyttä vastaan. Ehkäpä Turku pystyy antamaan sentään hiukan parempaa. Kiinnostavaa opetusta, vapaan aseman, inspiroivan yhteyden nuorisoon omalla alallani. Yhteys Åbo Akademiinkin.

29.3.61 – Pääsiäisloma alkaa ja vertailevan siviilioikeuden luennolla oli yksi kuulija. Hauska elämys puhua monologia. Oikeastaan on merkityksetöntä, onko yhtään kuulijaa, sillä puhun itselleni. Ajatusten spontaaninen lauseiksi muotoileminen, jatkuva ajatteluprosessin välivaihe: siinä luentojen merkitys minulle.

1.4.61 – En hetkeäkään ”kadu” kommunistisia sympatioitani menneinä vuosina. Tämä sympatia on vähitellen muuttunut älylliseksi kiinnostuneisuudeksi. Sitä se pohjimmiltaan aina on ollut: outsiderin tarkastelua, analysointia. Sen tähden Valpo-episodi, paradoksi, mutta elämäni onnekkain ”erehdys”. Lopullinen vapautuminen suomalaisesta yhteiskunnasta ja murtautuminen kansainvälisen tieteellisen tutkimuksen työyhteisöön. Olen syntynyt maailmanhistorialliseen murroskauteen ja olen pystynyt jo varhain näkemään tämän. Mikä valtava dynaamisuus neuvostomarxilaisuudessa! Yhdentekevää sen oppirakennelman hatarus. Tärkeintä tuo valtava innostus, jonka NL:n kom. puolue toi maailmaan. Sairaana, vanhenevana tahdon aina muistaa tämän. Tahdon elää siinä hengessä, mutta yksinäisenä, ulkopuolisena. Tarve vapautua. Tarve seistä suorana menneisyyteni, nykyisyyden ja kokonaisuuden edessä.

Löysin v:n 1950 sanomalehtianteeksipyyntöni vanhoista papereista. Inhoten revin ja laskin WC:stä. Miten saatoin alentua moiseen kirjoitteluun? Hermoni kai eivät kestäneet ajojahtia. Mutta nyt olen oppinut yhtä ja toista ja karaistunut. Koettakaapa nyt saada minut polvilleni! Kunpa minulle joskus avautuisi tilaisuus korjata tuo alentava, häpeällinen tekoni. Ainoa teko, jota häpeän. Paljon olen elämäni varrella tehnyt epäviisasta, vahingollista. Mutta tuo oli häpeällistä. Käydä ostelemaan niitten suosiota, joita aina olen halveksinut. Maailmanhistoria ja lilliputti-isänmaallisuus minun vaa’assani.

6.4.61. Eiköhän Istoria Kompakti Sovetskogo Sojuza monelle uskovaiselle marxilaiselle ole samanlainen kuin Raamattu uskovaiselle kristitylle.

Rekolan & Kivimäen juonittelut Turun professuurin täyttämisaajasta: entistäkin suuremmaksi tulee selkäni. Sairastelut paljastuneet bagatelleiksi.

18.4.61 – Kivimäen jäykistynyt naama aina kun sattuu vastaan. Kaipa harmissaan, kun ei voi estää nimitystä Turun lainopillisen tiedekunnan yleisen oikeusopin professoriksi. Tai olisiko huono omatunto Muukkos-intrigien takia. Osvinkin asiantuntijalausunto toimitettu Kivimäelle 15.4. Rheinseinin ja Arnholmin jo kuukautta aikaisemmin.

Terveyteni on taasen ollut hyvä. Olen valmis mihin taisteluihin tahansa. Paljon mahdollista, että nimitystä seuraa jälki-intrigointi.

27.4.61. Perusvirheeni: en osaa johdonmukaisesti halveksia. Asennoidun ikään kuin kuuluisin tähän suomalaiseen yhteiskuntaan.

Toisen kerran Klee-näyttelyssä.

Koeluento ylihuomenna. Puhuin aiheen vertailevan siviilioikeuden viimeisellä luennolla.

Mielenkiintoni Turkuun on kadonnut. Yhä uudelleen nousee ajatus: peruutan hakemuksen. Ellen peruuta, niin siksi, että tämä kaikki on niin yhdentekevää.

Haluan olla rauhassa omien ajatusteni seurassa. Husserl on imponoiva. Vapauttaja kuten Nietzsche, Schopenhauer, Croce, Kelsen. Vapaus!

On vaikeata pyrkiä johonkin, kun kaiken olen saavuttanut tiedemiehenä, ihmisenä. Mutta olisi outoa rakentaa jäljellä oleva elämäni tyhjyyden varaa. Eikö tähänastinenkin vaellus – kuten jokaisen ihmisen – ole itseni toteuttamista. Ihmisen tehtävä.

Toivottomalta näytti pyrkimykseni pois yksinäisyydestä – kunnes tapasin Hilkan. Sammuneelta näytti tieteellinen mielenkiintoni, kunnes loin itselleni kansainvälisen aseman (ja käänsin selkäni lilliputeille). Jos elämä on ”itsensä toteuttamista”, niin minun elämäni on rikasta, monisärmäistä. Minun elämäni tarkoituksena on henkisen minän löytäminen ja toteuttaminen – osittain impulsseina toisille.

Muukkonen kertoi, että Kivimäki ”vahingossa” oli avannut Rheinsteinin ja Arnholmin minusta lähettämät asiantuntijalausunnat. Riemastuttavaa! Avasi tietenkin toivossa, että niiden sisältö olisi ollut minulle epäedullinen. Petyttyään, lykkää loputtomiin niiden virallisen avaamisen tiedekunnassa. Mutta oli pakko Salovaaran takia järjestää minullekin lausunto ja näytellä yhtäkkiä, hyppäysmäisesti ystävälliseksi muuttunutta naamaa (koska on heittänyt toivon voida estää minua saamasta nimitystä Turkuun). Viimeisenä oljenkortena Kivimäki & Rekolalla on, että ”loukkaantuneena” nimitykseni lykkäämisestä sittenkin vielä peruuttaisin hakemukseni. Tietenkään en aio suoda ”isänmaallisille” sitä iloa. Vuonna 1955 he jo hävisivät nimitystaistelun, ja saapa nähdä, elleivät häviä tätäkin. Tietenkin voivat Turussa järjestää uutta painostusta. Ja kenties saada puolelleen jo nimittämisvaiheessa kanslerin, uuden tiedekunnan ”edun” nimissä. Nimitysasiani vitkuttaminen lienee lähinnä demonstratiivinen kiukunpurkaus, kun eivät voi eliminoida tieteellisiä ansioitani.

12.5.61 – Miksi pidän päiväkirjaa? Mikä tarve, mikä tarkoitus? Minne se joutuu kuoltuani? Päiväkirjan pito on ilmaus määrätynlaisesta hengenlaadusta: itsensä analysointi. Ehkä myös ajattelen, että on kiintoisaa vuosien kuluttua nähdä oman henkensä lähikuvaa. Mutta tämä vaikutin sekundäärisin. Kenelle tämä päiväkirja joutuu? Pohjaltaan täysin yhdentekevää. Mikä on minun sisäisen kasvuni historia, nuoruuden vuosista tähän päivään? Ongelmallinen selvitetävä, mutta luulen näkeväni linjan, joka käy läpi elämän. Sanoisinko: henkisen vapauden linja. Linja päättyy kuolemaan – täydellisenä vapautumisena. En lainkaan ymmärrä ihmisiä, jotka pelkäävät kuolla. Mikä henkinen latteus! Vanheneminen: fyysillinen rappeutuminen, sairastelu. Mitä tuo on metafysisesti tulkittuna. Elämyksellinen

varmuus asteettain lähestyvistä vapautumisesta. Abstraktinen filosofis-teoreettinen tieto muuttuu elämykselliseksi. Tämä kompensoi kaikki ”kärsimykset”.

Uni on kuoleman varjoa: yhä useammin ratkaisen ongelmani käymällä nukkumaan. Ehkä en niinkään fyysillisen väsymyksen ajamana, vaan henkisestä tarpeesta. Uni on kuoleman varjo: tuo syvä totuus on minulle muodostunut elämykselliseksi.

(Kaarina menee naimisiin Reko Airikkalan kanssa)

Tenttivalvonta on minusta farssi. Sanomattoman yhdentekevää, harjoittaako joku vilppiä. Mutta näyttelen valvovaa, koska roolini lienee tämä. Onko asenteeni yhteydessä siihen, että siviilioikeus on minulle yhdentekevä? Ehkä osittain. Mutta nihilismini juuret lienevät syvemmällä.

21.5.61 – ”Väliaikainen tiedekunta” on vihdoinkin avattuaan asiantuntijalausunnat julistanut Salovaaran ja minut päteviksi. Ehdottaa Turun yliopiston kanslerille, että minut nimitetään. Ehdottaa myös viranhoitomääräystä 1.8.61 lukien.

Arnholmin lausunnon sisällöstä kuulin Zittingiltä, jolle ”erehdyksestä avannut” Kivimäki oli asian kertonut.

1.6.61 Ainoa negatiivinen lausunto. Lopetin TfR:n tilauksen.

Pertti Muukkonen on lahjakas ja sympaattinen. Luulen, että yhteistyö hänen kanssaan voi muodostua viihtyisäksi.

26.5.61 Nyt kun ”elämä” henkisenä realiteettina on saanut yhä enemmän syvyyssulottuvuutta, sen fyysinen pohja alkaa hajota. Kaipa tämä on ”elämän laki”. Olen kuolemanväsynyt, oireita miltei joka nivelessä, sydän toimii digitaliksen varassa. Mutta antiikin rikas, ihmeellinen maailma! Sekin on ratkaisevasti avautunut minulle vasta vanhuudessa. Syvyyssulottuvuus.

Aurinkoa, sinistä taivasta. Mutta en jaksaa nauttia. Näin käy hengen maailma minulle entistäkin läheisemmäksi. Se on ollut elämäni keskus aina, ja nyt siitä tulee finaali.

10.6. 61 – Tänä kesämökille. Hilkan loma alkaa. 1700- ja 1600-luvun turkulaisten dissertatioiden tutkiminen on vapauttanut minut. Kulunut lukuvuosi oli kuin painajaisuni, depressiivisine nivelvaivoineen. Nyt tämä kaikki näyttää haihtuneen.

Aatehistoriallinen tutkimus kiinnostaa voimakkaasti, panee mielikuvituksen liikkeelle.

Saada kääntää selkä Helsingin tiedekunnalle, päästä näkemästä sen naamoja: mitä painavat sen rinnalla pienet hankaluudet. ”Hankalaa” juuri, mutta henkisesti on ollut ympäristöni Helsingissä. Tuo tympäisevä poroporvareitten joukkio ja heidän arvojärjestyksensä.

Vikända 12.6.61

Ristiriitaista: Kuluneen vuoden aikana romahdusmaisesti huonontunut fyysillinen kuntoni ennakoi vapautumista, mutta samalla deprivoidun. Miksi? Eikö asteettainen liukumisen alamäkeä kuolemaan ole elämän suurin arvo? Ennen lopullista auringonlaskua valaistus on epätodellisen ihmeellinen.

Toinen epäjohdonmukaisuus: Jollakin tavoin riipun kiinni suomalaisessa yhteiskunnassa, sen arvojärjestelmässä, vaikka henkinen olemassaoloni jo nuoresta on ollut kokonaan sen varassa, että vapaudun tuosta yhteisöstä.

Se, että minut on syöty ulos Helsingin tiedekunnasta ja että Turku merkitsee maanpakoa on sidottu edellytykseen: muka olen suomalaisen yhteisön jäsen. Sitä en kuitenkaan ole neljäänkymmeneen vuoteen enää ollut ja kun tuon muistan, asiat saavat oikeat mittasuhteet. (1970: Olenko koskaan?)

Turkuun joutuminen vanhana ja sairaana, tarkoitukseton edestakaisin matkustaminen: yhä selvemmin elän täydellisen irrallisuuteni. Nykyiset harmaat, yhdentekevät maisemat kiitävät pikajunan ikkunasta, ympärillä yhdentekevät vieraat "ihmiset".

Kesämökin palsta asteettain kehittyvässä rappiossa on minulle optimaalinen ympäristö. Entistä puutarhaa, entistä mökkiä, entistä minua. Aamulla aikaisin on raikasta, linnut laulavat ja lokkien iljettävä rääkynä tuo meren rannattomuuden, persoonattomuuden, ikuisen mekaanisen tarkoituksettomuuden.

Turun nuoret ihmiset, joille koetan antaa sen, mikä minussa on ajatonta.

Vasta kuoleman elämyksellinen lähestyminen herättää henkisen optimaalisuuden elämään. Tämä kenties ei ole paradoksi.

Miten väsyttävää, ilotonta, oli kauppaan soutaminen ja sen jälkeen ... Aamuyöstä heräsin painajaiseen, joka ei hellittänyt vaikka koetin nousemalla vapautua. Usein herään näin: sydän.

16.6.61 Sartre: kiintoisa ihminen – taiteilijana, mutta ei juuri filosofina. Vai sanoisinko: filosofisena taiteilijana hän on yhtä kiinnostava kuin hän on mielenkiinnoton taiteilevana filosofina.

Tavallista pontevampi ummetus ehkä yhteydessä Turun lainopillisen tiedekunnan omituisessa sanomalehti uutisessa päteväksi julistamisesta ja ehdollepanosta, jossa minut sijoitettu kvaliteeteiltani Salovaaran jälkeen. Tulos: Olen menettänyt viimeisenkin mielenkiinnon Turkua kohtaan. T.s. olen henkisesti täysin irtaantunut tuosta yliopistosta jo etukäteen. Sama on jo kauan ollut suhteeni Helsingin yliopistoon. Kuinka saatoin kuvitella, että Turku tulisi minulle jotain merkitsemään?

Nyt olen taas löytänyt henkisen vapauteni ja yksinäisyyden. Kunpa minun ei lainkaan tarvitsisi mennä Turkuun.

22.6.61 Tuli mieleeni "Über die Objektivität der Rechtsprechung" (1949), jolla loin kansainvälisen asemani tiedemiehenä. Vuosikausia yritin turhaan saada apurahaa painatukseen: m.m. Kulttuurirahastolta, Wihurin säätiöltä. Kun lopulta 1943 kesällä möin taloni Kalliossa (alle puolesta verotusarvosta), painatin heti. Elämäni viisaimpia ratkaisuja.

Brusiinin apuraha-anomuksista on ainakin yksi kirjallinen todiste, joka löytyi hänen "apulaisprofessori, lakit. tohtori Paavo Kastarille vanhassa ystävydessä" lahjoittamansa Über die Objektivität der Rechtsprechung -teoksen välistä. Brusiinin 12.1.1950 lähettämä kirje Paavo Kastarille oli seuraava:

"Hyvä veli ja professori.

Oheistan Sinulle tiedoksi eräitä ulkomaisten suuruuksien kannanilmaisuja teokseni "Über die Objektivität der Rechtsprechung" johdosta. – Painettavia arvosteluja on tulossa useitakin, aina Italiaa ja Puolaa, Alankomaita ja Saksaa myöten, mutta niiden ilmestyminen tietenkkin vie oman aikansa.

Panin tänään paperit sisään Suomen Kulttuurirahastolle uutta teostani "Über das juristische Denken" varten, joten jos satut tapaamaan Puntilan tai jonkun muun sikäläisen mahtimiehen, kenties voisit sanoa ystävällisen sanan puolestani. Mutta minkäänlaista velvollisuutta tähän ei Sinulla tietenkään ole.

Tuus

Otto Brusiin"

22.6.61 Tänään kun päivällä kävin nukkumaan, sydämen epäsäännöllinen kamppailu. Sen kokeminen tuotti yksin mielihyvää. Olen lukenut Schopenhauerin kuulun tutkielman kuolemasta (Die Welt als Wille und Vorstellung, II). En pitkään aikaan "herättyäni" päässyt todella hereille. "Uni on kuoleman varjo". Kuolema on minua aina, nuoresta saakka, kiinnostanut myönteisenä, mutta nykyisin enemmän kuin koskaan, elämyksellisenä edessä olevana.

Ostin Härkösen antikvariaatista Alf Ahlbergin pienet hienot tutkielmat "Schopenhauer" ja "Nietzsche". En niinkään, koska kiinnostaisivat hengentuotteina, mutta koska äiti luki niitä alituisen viimeisinä elinvuosinaan. Hän ei myöskään pelännyt kuolemaa, ja vaihtoi lääkäriä, kun Sucksdorff syöpädiagnoosin jälkeen yritti jaaritella Jeesuksesta. Äiti loukkaantui.

Olen jatkanut Bilmarkin alaisten dissertatioiden tutkimista. Onko mitään aatehistoriaa kiintoisampaa?

Bachin teosten jatkuva strukturoituminen "alitajunnassa" osoittaa, että en vielä ole henkisesti kuollut.

Onkohan ketään nimitetty professorinvirkaan vähemmän kiinnostuneena? Olen jo kauan toivonut, että pääsisin lähtemästä Turkuun. Jos kuitenkin joutuisin sinne, menen täysin vieraana. Åbo Akademin aikoinaan luoma kodikkuus on jo haihtunut.

26.6.61 Lakkaa jo ajattelemasta Turkuja. Arvologinen epäjohtonmukaisuus uhrata henkistä energiaa niin joutavaan teemaan. Valtion eläkeoikeuden menettäminen on ehkä minulle vain onneksi. Ehkä vihdoinkin oman tahtoni voimalla lähden elämästä – niin kuin nuoresta saakka olen ajatellut. Pistoolinpiippu suuhun ja veto liipaisimesta. Arvologinen epäjohtonmukaisuus huolehtia tulevaisuudesta. Ei minulla ole tulevaisuutta. Vain jatkuva fyysinen rappeutuminen ja lähenevä kuolema. Miten järjetöntä on olla kiinnostunut sellaisen ihmisen kohtalosta. Jospa alkaisin juoda nopeuttaakseni sammumista? Elämäni perusarvoja on nykyisin nukkumiseen liukuminen päivisin. Uni on kuoleman varjo. Sammuminen, passiivisuus. Ehkä suurin muutos minussa kuluvana lukuvuonna: kaiken elämänhalun, aktiivisuuden (myös henkisen) katoaminen.

Italiasta palattuani kesällä 1960 tunsin vapautuneeni suomalaisesta ympäristöstä lopullisesti ja olin syvästi onnellinen. Outo ”sairauden uusiutuminen” kun syrjäytettiin henkilökohtaisen ylimääräisen professorin nimityksessä ja kun Turun ”väliaikaisen tiedekunnan” juonittelivat. Mutta nyt olen taasen tasapainossa, vapautumassa lilliputtien touhuista. – Tapoin muurahaispesän mädässä kannossa myrkyllä.

Istun tuntikausia ajastani samassa telttatuolissa. Aion vähentää lukemisen minimiin. Omnia mea mecum porto. Aurinko, kukat, huojuvat heinät. Kuinka sanomattoman yhdentekevät ja kaukaisen vieraat ovatkaan minulle Helsingin ja Turun tiedekunnat ”kolleegoineen”. Onnellinen olen vain, jos tiedostan pohjattoman yksinäisyyteni.

Hilkka nukkuu aurinkoisessa pihakeinussa. Hän on minua lähellä. Samoin Kaarina ja äiti.

Yhdentekeviä ovat luentoni Otaniemen ”Vertailevan oikeustieteen tiedekunnassa”. En ole viitsinyt kirjoittaa riviäkään.

18.7.61 Luennot Otaniemessä on pidetty, samoin loppukollokvio. Tämä kansainvälinen tiedemiesten ja tiedemiehenalkujen yhteisö oli minulle vapauttava elämys. Kotimainen juonittelu häviää tajunnastani halveksittavana ja mitättömänä. Ehkä innoittavimmat ovat keskustelut nuorten kanssa. Intia, Espanja, Argentina, Belgia, Ranska, Itävalta, Puola, Unkari, Ruotsi. Tämä on minun maailmani: avara, kansainvälinen, näköaloja aukova.

19.7.61 – Väsymys influenssan oireena. Tänään voin huonommin kuin eilen. En viitsi juuri lukea, mutta ehkä ajattelen. Oman ajattelun tarkkailu.

31.7.61 Tarvitsen kerran vuodessa kansainvälisen miljöön, joka vapauttaa. Olen lukenut Archiv'in Kelsen-numeroon tulevan kirjoitelmani (Erzieherische Ausblick der rechtswissenschaftliche Grundlagenforschung). Ehkä emotionaalisin teksti mitä milloinkaan olen kirjoittanut: hyvästijättö Helsingin tiedekunnalle. Halveksumiseni (lahjattomia?) poroporvareita kohtaan: sitä en enää pyrikään peittelemään. – Heti, kun minut on nimitetty professoriksi Turkuun, eroan Suomalaisesta Lakimiesyhdistyksestä ja Juridiska Föreningenistä. On jo korkea aika.

Vanhenemisen, rappion, kuoleman ajatus on kokonaan kadonnut. Olen taasen löytänyt oman itseni, henkisen minäni, joka ei milloinkaan vanhene. Omnia mea mecum porto.

Jäsentelen kirjoitelmaa juhlaulkaisuun, ehkä "Historische Ausblicke der rechtswissenschaftliche Grundlagenforschung": ajatuksia, joita Turun 1600- ja 1700-luvun dissertatioiden analysointi on herättänyt.

9.8.61 – Kirkas syysaamu puutarhassa. Elätkö enää montakaan vuotta? Vanhuus elämyksenä. Kaikki on muuttunut.

11.8. Tunkiolla maahan pudonnut haavan lehti: kauniin tummanpunainen. Vanhetessa ihminen kuvittelee: Vasta nyt alan ymmärtää. Näin Thomas Mann. Mikä siinä on illusiota? Ehkä kaikki.

Öisin heräilen sydänahdistukseen. Vapauttavaa. Entä jos Turusta tulee minulle samanlainen myönteinen yllätys kuin oli kuukausi sitten Otaniemi? Kaikki on mahdollista.

Suuri musta perhonen istahti aurinkoiselle talonseinälle. Sen siipein yläpinnoissa tummanpunaista ja valkeaa. Tänä kesänä ei ajatustakaan lähteä kanootilla. Seitsemänä edellisenä kesänä avomeri minulle kaikki kaikessa.

12.8. Ehkä jään siviilioikeuden apulaiseksi Helsinkiin. Alasen virkaa en hae.

23.8. Keskustelen Muukkosen kanssa. Turku näyttää varmalta. Tympäännyin koko asiaan: väsymys, tuntien makuulla olo.

12.9. Nimitys Turkuun 7.9. Luulen viihtyvänä. Itsenäisyys, oma ala, good will'ia?

Hilkka lähtee Turkuun, lääketieteell. tiedekunnan opettajaksi. Lopettaa praktiikan. – Pienen huoneiston Turussa olemme jo ostaneet. Helsinki jää.

Tiedemiehelle, jonka tutkimusala täysin kansainvälinen, "provinssia" ei ole missään tai kaikkialla.

16.9. Eilen erosin Suomalaisesta Lakimiesyhdistyksestä ja Juridiska Föreningenistä. Oli skandaali, että vuosikymmenet kuuluin.

Lahtisella.

24.9. Merkillinen elämys lukea itseään koskevat asiantuntijalausunnot. Mennyttä itseäni. Voiko niillä olla osuutta tulevaisuuden rakentamisessa? Epätodellista, unimaista tuo Turun touhu. Valmistelemme ”siirtymistä”. Kuulunko nytkään mihinkään, voinko siis siirtyä? Kiitävä pikajuna, ohikiitävät yhdentekevät maisemat. Syksyn värit.

17.10.61 Turku elämyksenä, no comments. Laajentaa mielikuvituksen piiriä.

Vimmattu halu päästä eroon lainopillisesta kirjallisuudestani: nyt voin kaataa Turun seminaarikirjastoon. Mikä helpotus. Tänäänkin lähti kiitolinjalla kolme pakkilaatikollista. Suurimman osan tuosta roskasta olen jo aikaisemmin heittänyt Eduskunnan kirjastolle, etenkin Italiasta palattuani, suuren vapautumisprosessin läpikäyneenä. Lahjoittelen Turun seminaarikirjastolle myös oikeusfilosofiaa, sillä paljon on vuosien mittaan kertynyt sellaista, josta haluan päästä.

Muistiinpanot von Wrightin luennoilta, monelta vuodelta. Nyt niitten arvo aktualisoituu. Osvin luona tuon tuosta. Viimeksi eripainoksia noutamassa. Syysmyrsky, sataa. Huomenna aamupikajunalla Turkuun.

26.11.61 – Viihdyn Turun yliopistossa niin hyvin, että mietteiden riipustelu on jäänyt. Saada kääntää selkensä Helsingin lainopilliselle tiedekunnalle: lukukauden viimeiset luennot Helsingissä huomenna ja ylihuomenna.

Yhteys henkisesti eläviin nuoriin ihmisiin Turussa. Seminaarini onnistuivat yli odotusten. Klami alustaa ensi torstaina jo toisen kerran. Nyt Kaarle Makkosen esitelmä nykyfilosofien vaikutuksesta oikeustieteeseen.

3.12.61 – Mennyt syyslukukausi oli opetusteknillisesti avartava. Iljettä lukien (tenttimistä varten) Aatos Alasen naiiveja vuodatuksia. Yleisen oikeusopin luentojeni yhtenä päätarkoituksena on – hyökkäämättä missään expressis verbis – ainakin lahjakkaille opiskelijoille tehdä ilmeiseksi Alasen tason mataluus. Tätä tarkoitusta ei minulla – ei ainakaan selvästi tiedostettuna – vielä ollut kun aloitin opetukseni Turussa. Mutta nyt kun tenttimistä varten on pakko syventyä Alasen uskomattoman latteaan ja naiviin ajatuksenkulkuun, on asenteeni jyrkentynyt.

Muista: Ei minkäänlaisia hyökkäilyjä. Se olisi taktillinen virhe. Pojat kyllä hyökkäilevät.

Jos joudun operoimaan samoilla käsitteillä kuin A, on tahon oltava toinen. Keskityn muuten siihen yleisessä oikeusteoriassa keskeiseen, jonka A kokonaan sivuuttaa. Parasta välttää sitä, minkä hän ainakin tyydyttävästi on käsitellyt (esim. tulkintaoppi). Entistäkin ehdottomampi opetukseni aksiooma: ankaran tieteellinen teorettinen näkemys. Entistäkin ehdottomampi keskittyminen teorettisiin

ydinkysymyksiin. Tietoinen luopuminen ”peruskurssi”-tavoitteesta, joka (puolittain tiedostamattomana) lienee häirinnyt menneen syyslukukauden opetusta.

Oikeushistorian opetukselle varaan edelleen vain yhden viikkotunnin, mutta juuri tämä tekee tilanteen pedagogisesti kiintoisaksi. Tämän yhden tunnin puitteissa on saavutettava maksimaalinen teho, s.o. maksimaalinen näkökentän avartuminen.

Johtoajutukseni: Eurooppalaisen oikeuskulttuurin katkeamaton perinne ja Suomen asema siinä. Pontevasti olen hankkinut ja hankin tiedekuntakirjastomme ”oikeushistoria”-osastoon avartavaa havaintoaineistoa. Olen ostellut ja lahjoittanut, siirtänyt säilytettäväksi yliopiston pääkirjaston kellareista, siirtänyt kellareiden kaksoiskappaleita. Huomenna vien kirjelmän (=pitkän toivomuslistan) toht. Henrikssonille Helsingin yliopiston kirjaston Urajärven kaksoiskappalevarastosta. Eduskunnan kirjaston kaksoiskappalevarastosta valitsin suuren lähetyksen (ohistoriallista, yl-oikoppia, lainoppia).

Tulkintaoppi (ja oppi oikeudenmukaisuudesta) on Kelsenin oikeusteoriassa irrallinen koriste. Alasella ne ovat keskeisiä.

Konstellaatio Turussa yleisen oikeusopin alalla. Minä ja tuli ja vesi. Raffinoitu asetelma.

Alasella on pedagogisia ansioitakin, mutta kaiken tarvelee naiivi latteus. Hänellä on mielenkiintoa kiintosiin probleemoihin, enkä ihmettele, että hän Helsingissä on ollut suosittu luennoitsija. Kai yhtä suosittu kuin Salmiala, ja yhtä pöyristyttävän epätieteellinen. Alasen probleema on kaikkea muuta kuin yksinkertainen. Onhan hänellä kiinnostusta myös metodologisesti keskeiseen, mutta ajatuksenkulku on naiivin latteaa. Tässä juuri on vaara nuorisolle: hauskanpuoleisessa muodossa siihen istutetaan grönköpingmäinen kuva ”yleisestä oikeustieteestä”. Oikeusteoriasta sanan vaativassa mielessä ei aavistustakaan. Minun pedagoginen näkemykseni: Erzieherische Ausblicke der rechtswissenschaftlichen Grundlagenforschung (Kelsen – Festnummer ARSP)

31.12.61 – Opetus kiinnostaa aivan uudella tavalla: aineet, jotka kiinnostavat ja ympäristö, jossa yritän antaa parhaani. Yleisen oikeusteorian opettaminen aloitteleville: siinä vaikea ja raffinoitu tehtävä. Tähän liittyy eurooppalaisen oikeuskulttuurin historian opettaminen yhden viikkotunnin puitteissa: sekin vaikea ja siis kiintoisa tehtävä. Yleistavoite molemmissa: näkökentän maksimaalinen avartaminen.

Virkaanastujaisluento kiusaa, joutavana muodollisuutena. Olen lueskellut vuosikymmenien aikana ajattelemaani. Huvittavaa historiaa.

Opetus taiteena. Spontaanisessa luovassa ajattelussa mitä tarkimman ajattelun pohjalta.

12.1.62 Viihtyisää, kun Turun opetus taas alkaa !

Normeja: Juho Hollo radiopuhujana olkoon esikuvana. Minä-sanankäyttö on kielletty. Poraudu, mutta selkeästi ja tajuttavasti. Aina syvemmälle kuin Alanen. Vain keskeiset probleemit. Semaareista lisäksi: Alustusten kriittinen taso korkeammaksi! Korosta ansiona. Koeta saada toinenkin edustaja, jonka yksinomaisena tehtävänä alustettavan tekstin kritiikki.

Hollo esikuvana merkitsee m.m.: Lakoonisuus, aforistisuus, spontaanisuus, tyylyttely. Siis spontaanisuuden ja tyylyttelyn synteesiä aforistikseksi lakoonisuudeksi. Hollo puhujana: illusio siitä, että ajatukset syntyvät puhuttaessa. Eikö tämä ole elävän puhumisen kriteeri?

Nyt opettaminen on minulle probleemana verrattomasti syvemmin kuin Helsingissä 1952–1961, jolloin ”keikun leipäpuun oksalla”.

Eilen Osvin luona neljän tunnin oikeusteoreettinen keskustelu hänen ja Kaarle Makkosen kanssa. Kalle väittelee aikanaan Turussa yleisten oikeusperiaatteiden oikeusloogisesta problematiikasta.

Viimeinen lukuvuoteni Helsingissä, 1960–1961, vääryyksineen (Halila) ja intriigeineen (Turun yliopiston syntyvaikeudet) tuntuu jo epätodelliselta. Ja tuon painajaisunen mukana ovat kadonneet sydänoireet ja nivelreumatismi. Merkillinen elämys, kun vanhuus jää taakse.

13.1.62 Voiko kukaan tiedostaa henkisen kuolemansa, s.o. henkisen liikkuvuuden katoamisen? Ei tietenkään: sehän edellyttäisi henkistä liikkuvuutta.

11.2.62 Virkaanastujaisluento on 14.2. ”Yleisestä oikeusteoriasta”. Maaliskuussa radiossa esitelmä sarjassa ”Turun yliopisto puhuu”. Huhtikuun alkupuolella lento Strasbourgii: luentoja. Levoton Ranska: lähdenkö?

Opettaminen on nyt, syyslukukauden kokemusten jälkeen paljon vapautuneempaa, vaivattomampaa ja – luulisin – tehokkaampaa. Pari yleisen oikeusopin luentoa olen aloittanut lukemalla (saksaksi) katkelmia Nietzschestä.

Viihdyn Turun yliopistossa. Lähetin kutsut virkaanastujaisluennolle joukolle Åbo Akademin valtiotieteilijäitä. Aion kehittää suhteitani Åbo Akademiin.

Seminaarieni osanottajamäärä on nyt paljon pienempi kuin syyslukukaudella. Olen yliarvioinut opiskelijoiden älyntason ja heidän suostuvaisuutensa henkisesti kehitettäväksi. Hengettömissä ihmisissä on vaikeata herättää henkisiä tarpeita.

Tutkimustyöni siis joutunee kiinnostukseni hallittavaksi. Pedagoginen episodi päättynee pian. Ehdoton periaatteeni: Taso en laske. En luennoilla enkä

seminaareissa. Puhun itselleni. Sammakolle ei voi puhua valtamereistä. Luin junassa Hartin teosta "The Concept of Law". Sillä luennoissani yritän eräitä määrittelyjä.

Roomalaisen oikeuden ja oikeushistorian opetus käy minulta nyt aivan toisin kuin syksyllä 1961. Silloin hapuilin, nyt en. Onhan myös oikeushistoriallinen havaintomateriaali – kiitos pontevuuteni – saatu korkealle tasolle.

Turun Sanomat: latteuden ja kulttuurittomuuden riemastuttava äänitorvi (1970: samoin)

25.2.62. – Rafael Koskimiestä haastateltiin radiossa sarjassa tieteeni. Latteaa ja hengetöntä. Metodikysymysten tutkiminen kuuluu suurten kulttuurimaiden tutkijoille, meillä päätavoitteena on kirjallisen harrastuksen vireilläpito! Ja kun haastattelija lankesi kysymään, miten haastateltava kirjoittaa niin elävästi (!!), Koskimies ihastuneena antoi "selitykseksi" sarjan latteuksia.

Olen lukenut Hartin teosta "The Concept of Law". Kirjoitin tarpeelliset osat radioesitelmäni "Oikeustieteen kansainvälisiä näköaloja".

Olen surkeasti kylmettynyt. Join konjakkia päästäkseni sairauden tunnosta.

3.3.62 – Ehdoton normi: Hollo-luentotyyl. Tehostaminen tekee kaiken tyyliä. En toki halua olla pelle, "huvittava", lundilaista sanontaa käyttäkseni. Joka kerran kun olen intoutunut, minua tympäisee jälkeenpäin voimakkaasti. Sillä tunnen, että jotain meni vinoon.

Olen valmistautunut radioesitelmäni: "Oikeustieteen kansainvälisiä näköaloja": nauhoitus 6.3., lähetys 11.3. Ja sitten 14.3. Muukkosen järjestämä farssi: television, Suomen Kuvalehden, valokuvaajan, reportterin ja Helsingistä Turkuun bussilla rahdatun Helsingin lainopillisen tiedekunnan läsnäollessa uuden uutukainen, pieni ja vajaa tiedekuntamme leipoo Kivimäestä kunniatohtorin. Kävimme tänään in corpore (Muukkonen, Broms, Salovaara, Brusii) pyytämässä hänen suostumustaan, jonka antoi – siltä tuntui – ilman innostusta. Kivimäki kyllä tajunee tilanteen koomillisuuden. "Minullahan on jo niin monta tohtorarvoa". Kivimäen lahjakkuustaso ja hänen ansionsa Turun tiedekunnan syntymiseen ovat riittävä perusta kunniatohtoriuteen. Vanhoja poliittispohjaisia en muistele enkä takerru K:n metodiseen vanhentuneisuuteen (siviilioikeuden yleiset opit).

13.5.62 Panin tiedekuntakirjaston hyllyyn Kivimäki – Ylöstalons "Siviilioik" glossoituna.

4.3.62 Luulen, että puhun radioesitelmäni – ehkä hiukan lyhennellen – Strasbourgin luentosarjani alkuluentona. Käsittelemän oikeusvertailun asemaa lainopin ja yleisen oikeusteorian välisenä siltana. Eikö vertailevasta oikeustieteestä puhuminen (meta-) ole yleistä oikeusteoriaa kuten lainopista puhuminen? Kummassakin tapauksessa

liikutaan meta-tasolla. – Ja yleisestä oikeusteoriasta puhuminen on ”oikeuden metateoriaa”.

11.3.62 Tänä ilta radioidaan nauhalta esitelmäni ”Oikeustieteen kansainvälisiä näköaloja”. Alussa liian voimakkaat s-äänteet, ja kun pääsen oikeusteoriaan, liian paljon paatosta. Pelkäsin kuivaa monotonisuutta, mutta muista lundilaisten ylioppilaitten (keiden?) arvostelua. Ehkä ei kuulu tapoihin, että yliopistomies elää sen minkä puhuu. Lundilainen Seger: ”Tack för inspirerande undervisning!” Hän kuului älyltään kärkipäähän. Hilkka: Puhut aina niin, että koko persoonallisuutesi on puhutun takana. Oli miten oli. Ihanteeni on Hollon radiotyö.

Puolalankatu 1:n antikvariaatista olen ostellut m.m. Eino Kailan varhaisempaa filosofista tuotantoa ja lisäksi ostin Wilh. Sauerin ”Philosophie der Zukunft’in. Aloin heti lukea sitä (1923). Kyllähän Sauer lavertelee, mutta näissä nuorempien vuosien teoksissa on henkisesti elävä ihminen, taiteilijafilosofi. Sauerin avarakatseisuus ja taiteellinen innoitus ovat minulle esimerkilliset. Eikö henkisessä rakenteessamme ole paljon samankaltaista? Viivaan värikynällä, erottaakseni merkittävän merkityksettömästä. Kovin paljon ei tekstissä ole viivattavaa.

12.3.62 – Osvin luona 4,5 tuntia, yhdessä Kaarle Makkosen kanssa. Tarkastelimme Hohfeldin juridisia peruskäsitteitä sekä Moritzin ja Klamin Hohfeld-kommentaareja. Makkonen pani Klamin matalaksi (retorisena eskapistina), ja luulen syystä.

Pyytämällä pyysin Osvia ja Kallea arvostelevaan eilistä radioesitelmäni ”Oikeustieteen kansainvälisiä näköaloja”, sillä haluaisin hiontaa Strasbourgin avajaisluentoani varten.

Kun eilen kuuntelin nauhalta radioidun esitelmäni, ei se vaikuttanut yhtä hölmöltä kuin kuunnellessani Turussa. Mutta otanpa oppia. – Turhia korostuksia. Säästäväisyysperiaate antaa paremman tehon.

24.3.62 Inluenssa, makuulla. Luen FamRZ:sta irrottamiani kirjoitelmia Strasbourgin luentoani varten. Mielikuvitus liikkeelle! Pitäisi hankkia kielimekanismiin ranskalaista perheoikeudellista terminologiaa.

Tällä lukukaudella olen luennoinut vieläkin vapautuneemmin kuin syksyllä 1961. Es. room. oikeus ja oikeushistoria. – Seminaareihin olen edelleen tyytyväinen. Pian on ensimmäinen Turun-lukuvuoteni eletty. Myönteinen kokemus. Psykologinen, joskaan ei taloudellinen virhe, että syksyllä vielä näin helsinkiläistiedekunnan naamoja. Käyn nykyisin mielelläni Helsingin yliopistossa, koska minulla ei enää ole mitään tekemistä sen kanssa. Luulen, että tuleva kesä on verrattomasti viihtyisämpi kuin 1961.

Ranskaan lähden vastahakoisesti: oikeistogangstereiden luvattu maa. (Eilen alkoi muuten sisällissota Algeriassa, OAS ja armeija). Eikä minulla muutenkaan entistä

tarvetta kääntää selkää työympäristölleni. Vuosi Ruotsissa 1956–1957, puoli vuotta Italiassa 1960. Ne olivat välttämättömiä, jotta en tukehtuisi.

29.4.62 – Uusin kosketukseni Ranskan henkiseen kulttuuriin. 8.–14.4. luentoja Strasbourgissa. Viisi luentoa. Turistina Hilkan kanssa Pariisissa 15.4.–24.4. Lähettelin (ja toin) Suomeen joukon kirjoja: matematiikan perustutkimusta, yl-oikeusteoriaa, logiikkaa, filos. antropologiaa etc. Ainoa mikä minua nytkin (kuten 1930-luvulla) Pariisissa kiinnosti oli henkinen ilmapiiri. Turistikohteet ovat aina ja kaikkialla minulle olemattomat.

Strasbourginkin lainopillisen tiedekunnan opettajainsalissa lueskelin 1500- ja 1600-luvulla painettuja glossaattoreita. Kaupunki historiallisesti kiiintoisa. Jätin vanhan ulsterini tuomiokirkon pimeään sivukuoriin, mauttoman ristiinnaulittua esittävän veistoksen (+ apostolit) alle. Kynässäni on vielä Strasbourginkin tiedekunnan kanslianeidiltä saamani muste. Elämys tuo uusittu kosketus Ranskan henkiseen kulttuuriin. Onhan se kerran ollut minulle hyvin läheinen (1939). Mutta yleinen oikeusteoria näyttää Ranskassa nykyisin olevan takapajuista. Niinpä ranskalaisten vastaukset kansainväliseen kiertokyselyyn ”Mitä on oikeusfilosofia” ovat heikoimmat. Paikallaan polkemista.

30.4.62 On viihtyisää syrjäisenä toisella silmällä tarkkailla, mitä eräät pitävät tärkeänä. Kaikenkarvaiset ”epäkohdat”, ”tehtävät”.

Ranskaa puhun yhä huolitellummin kuin 1930-luvulla. Joudunhan luennoimaan ranskaksi ja lisäksi: olen kuullut ei-ranskalaisten kollegain kamalaa ranskaa. – Ehkä myös Marty´n hidas ranska vaikuttaa, sillä hänellä on henkistä ominaispainoa.

Tämän lukukauden kolme hankalaa vaihetta on ohi. Virkaanastujaisluento, radioesitelmä, Ranskan luennot. Nyt olisi kai edessä sepustus Castberg-juhlakirjaan.

Olisikohan syytä suuntautua Villa Lanteen? Mutta kenties vasta syksyllä 1963: yhdistän matkakulut IVR:n kongressiin (Italiassa tai Espanjassa?)

1.5.62 – Vappurääkynää Kaivopuiston kovaäänisistä: ylioppilaat tunkeutuvat läpi suljettujen ikkunoiden.

Lähdin Ranskaan antibiootteja syöden ja heti palattuani on rintani taas surkea. Väsyttää. Olen maannut Helsingissä kaksi päivää. Mutta tänään soitin Bach-konserttia vastalauseena sairaudelle ja vapputasolle. Olin hyvässä soittovireessä. Jopa Beethovenia. Lähtö tästä elämästä tulee olemaan vapautus. Näinhän olen tuntenut varhaisesta nuoruudesta alkaen. Tuo organismin järjetön taistelu kuolemaa vastaan. Kahdehdin syntymättömiä.

12.5.62 Makaan tällä kertaa ”influenssassa” ja luen tyytyväisenä.

Oikeudenmukaisuuden probleema tenteissä. Väärin käsitellä kolmen hengen suullisia tenttikysymyksiä kokonaisuuksina. Lähtökohtana olkoon kirjallisessa saatu pistemäärä. Jos riittävän korkea (harkinta), ovat ”hyvät tiedot” mahdolliset. Tenttimistekniikka: pudotan tyydyttävät pois (s.o. annan tenttimerkinnän) ja jään jatkamaan ”hyvät tiedot -kandidaattien kanssa, kunnes päädyn ”tyyd.” tai ”hyv.”. Oikeudenmukaisuuspunninnat ovat etenkin väsyneelle influenssan kiusaamalle vaikeat. Pelkäsin, ettei tulos äskeisissä tenteissä ollut optimaalinen.

Alituinen sairastelu ei minua kiusaa. Se on minulle luonnollinen tila ja hengen liikkuvaisuutta sairaus ei pysty rajoittamaan. Kuolemani on yhdentekevä: vain ajankohta avoin, muuten selviö. En saa ärtyä, vaikka kuinka väsyttää. Se kiusaa Hilkkää, ja hän on viimeinen henkilö maailmassa, jota suostun kiusaamaan.

Viime maanantaina olin 9–15 dissertatiokokoelmia inventoimassa. Hain eurooppalaista taustaa eräälle turkulaiselle 1700-luvun dissertatiolle. – Sitten kotimatalla Härkösen antikvariaatin kautta. Minua varten oli säilytetty nahkaselkäinen nide 1700-luvun turkulaisia dissertatioita: luonnonoikeutta, filosofiaa (ja valitettavasti myös teologiaa). Yli 20 diss.: hinta 1.200:- ! Nyt kai pitäisi ryhtyä kirjoittamaan (valmistelemaan) Castberg-juhlakirjan dissertatiojuttua jonninjoutavista luonnonoikeuden kysymyksistä, mutta täytynee muutama päivä maata kirjojen inspiroivassa seurassa. Sairaudesta on iloa. Sen olen monesti ennenkin todennut.

Muukkonen, jonka perusarvona on raha (Ylöstalon hengessä), siirtyy Helsinkiin. Terve menoa. Huvittavaa kuunnella hänen paljastavia monologejaan: arvojärjestelmän rakenne. En polemisoi enkä edes kommentoi, vaan analysoin.

Yleisen oikeusopin suullisissa tenteissä analysoin Alasen henkistä rakennetta. Miten on mahdollista, että niin avarakatseinen lakimies tuottaa sellaiset määrät latteuksia? Entä hänen naiivi ihailunsa lainopin alkeellisuutta ja epätäsmällisyyttä kohtaan (Tiede oikeuslähteenä). Kysymystä yleisen oikeusteorian (-”tieteen”) omalaatuisuudesta, metodista, tehtävästä, hän ei näe. O sancta simplicitas! Joka kerta kun suullisten kuulustelujen edellä joudun lukemaan Alasen tekstiä, tympäänyn.

13.5. – Analysoin jälleen, ties kuinka monennen kerran Bilmark-Platanin ja Bilmark-Heberfeltin dissertatiot. Aatehistoriallisen tekstianalyysin viehätys on osaltaan siinä, että toistamiset avaavat alati uusi näköaloja. Esimerkiksi yhteyksiä tekstin osiin sekä niiden ja muitten tekstien välillä.

19.5.62 – ”Ihmelapsi” Hannu Klami Turussa (16-vuotiaana 4:n laudaturin ylioppilaaksi) oli minulle pettymys. Hänen elämänsä perusarvona on ilmeisesti aina ollut ulkonainen itsetehostus. Sekava, pinnallisesti hotkaistujen muistitietojen kaatopaikka. Kehoitin häntä väittelemään siviilioikeuden alalta. Päästäkseni.

Ukkolan Kierkegaard-väitöskirja. Lahjakas teologi. Osa kirjoittaa. – Ei siis ihme, että arvosteltu happamasti.

Omituista naiivi optimismi Klamin kohdalla. Olinko joutunut hänen halpahintaisen markkinamainontansa harhauttamaksi? Hänen (ja äitinsä?) pinnallinen arvojärjestelmähän sentään oli alusta pitäen nähtävänä. – Harhautumiseni osaksi selittynee Klamin aidosta kiinnostuksesta seminaarien teoreettisiin keskusteluihin. Kunnes hän Hohfeld-analysillään (Makkosen ja Lahtisen peittoamana) avasi silmäni. Siitä hetkestä alkaen olen ollut epäluuloinen. On surkeata kun nuori (lahjakas alkuperäisessä tekstissä, yliviivattu -70) ihminen tällä tavoin kieroutuu, s.o. ”toimii” väärän, epäaidon arvojärjestelmän pohjalta.

23.5. Innostun aatehistorian tutkimisesta: Pufendorff, Grotius, Wolff, Thomasius – Åbo universitets lärdomshistoria: teologia, historia, fysiikka, filologia. Ennestään minulla on filosofia, juridiikka. Kunpa pysyisin henkisesti elävänä vapautumiseen saakka. Tämä on tärkeintä. Sen rinnalla kaikki muu toisarvoista. Ehkä keskittän tämän kesän oikeusfilosofisen ajattelun aatehistoriaan. Ja syksyllä kenties Roomaan. Heti kun olen ”muuttanut Turkuun”. Miten vieras tuokin näennäisympäristö on minulle. Mutta tuskin vieraampi kuin Helsinki.

25.5.62 – Ylläpidän ranskankieltäni lukemalla filosofiaa y.m. Siis välinelukua, joka saa kestävämmän latteudet helpommin. Ajatussisältöhän on toisarvoista.

Jokaisen lukukauden opetus on uusi hahmottamistehtävä. Aina kiintoisa ja tuore, sillä aikaisemmat kokemukset antavat vain lähtökohtia.

Jokainen aatehistoriallinen tutkimustehtävä innoittaa. Sillä tietenkin olen asettanut tehtävän oman psyykeni mukaisesti. Syventyminen menneiden kausien ajatteluun, ennakkoluulottomasti, ilman Ketonen-Hintikan mestarointipostulaattia.

Jokainen päivä on oma elämyksellinen maailmansa, vapautunut, avara. Vanheneminen syventäjänä. Kuoleman elämyksellinen vääjäämätön läheneminen: mikä sanomaton onnentunne. Kannatti elää jotta sai sen kokea. Hilkan läheisyys. Persoonallisuus, jota koko elämäni turhaan oli etsinyt ja heittänyt toivon. Nyt olemme olleet toistemme lähellä syyskuusta 1951.

Yksinäisyys. Ihmiset ja heidän arvojärjestelmänsä ovat ”lähellä” ja äärettömän kaukana. Montaigne nuoruuteni voimakkaana elämyksenä. Sentähden, että oli(n) yksinäinen?

31.5.62 – SKP:hen liittymisen ajatus: joka kerta kun valpoheijastumia. Tällä kerralla nimetön puhelinsoitto, jonka käskin pitää turvan kiinni. Ikinä en enää kumarra kuten oikeudenkäyntien pelottamana 1950-luvulla. Nyt tulee olemaan toinen ääni kellossa. Sattumalta tapasin Paavo Korkian rautatietorilla. Merkillistä, juuri nyt. Elämän viimeiset vuodet ehkä tulevat olemaan yllättävät.

11.6.62 Kesämökillä. Kesämökillä olo: oma maailmansa. Loputon sarja käytännön tehtäviä: kattoa paikattava, vene kuntoon, omenapuita kaadettava, polulle kasaantuneet esteet poistettava. Pistoolia en vielä tuonut, sillä kirjat painoivat (Castberg-sepustus). Sanomalehteä en välittäisi lainkaan tänne. Mitä minua liikuttavat ”tärkeät” tapahtumat. Olemme täällä seitsemättä vuotta. Edistystä: kadonneita ovat laiturit, omenapuut (paitsi yksi), viinimarjapensaat, puutarhamansikat, puutarhavadelmat, perämoottori. Ei edes sekään, että Heikki Jokela on ostanut näiltä main huvilapalstan, pysty häiritsemään viihtyisyyttämme. Eikö hän ole olematon? (-70, on). Huvittavaa, että hävitin (kesällä 1960) 1930-luvun päiväkirjojeni laajahkoja katkelmia. Kiinnostavatko minua lukijat kuolemani jälkeen? Vain Hilikka. Varmaan olin 1930-luvulla aika sietämätön. Joissakin päiväkirjani katkelmissa tuo sietämättömyys kohosi sietämättömäksi. Siksi hävitin. Miksi olen pitänyt päivä- ja mietekirjaa? Ketä varten? Virhe kysyä ”miksi”? ”Ketä varten”? Minä pidin ja pidän: siinä kaikki.

12.6.62 – Itsensä objektiivinen tiedostaminen on mahdotonta, mutta luulisin, että aina olen ollut pohjaltani epäsosiaalinen, outsider. Hilkan mielestä tämä on minulle yhteiskuntateoreetikkona eduksi. Luulen, että hän on oikeassa. Mistä tiedostan menneen outsideriuteni? Muistot koulusta (m.m. ei tupsulakkia), osakunnan olemattomuus, pitkät ulkomailla oleskelut, Valpoon meno, y.m.

Matematiikka oli varhaisnuoruuteni (koulun yläluokat) suuri elämys: joka kesälomalla palaan, nyt mathematische Grundlagenforschungin merkeissä.

Kannoin kuolleita, mätäneviä, rantaan ajautuneita kaisloja naapurin rajalle. Istuttamani lukuisat koivut sulkevat yhä tehokkaammin näkyvyyden naapurin polulta. Viime kesänä emme puhuneet sanaakaan kummankaan puolen naapurin kanssa. Onnellinen sattuma. Toivon, ettei myöskään ole jännitystä: absoluuttinen indifferenssi.

Lyseon yläluokilla lueskelin koulun kirjastosta löytämiäni ranskankielisiä korkeamman matematiikan (m.m. algebran) teoksia. Koulun viimeisellä luokalla eivät kouluaineet enää kiinnostaneet (kertausta). Ostelin Kantia ja Fichteä. Fichteä luin myös koulun kirjastosta. Platonin aloin VI:lla. Äskettäin luin neuvostoprofessori Oizermannin suppean Fichte-monografian. Hyvä.

22.6.62 Helsingin yliopiston kirjaston tutkijainsalissa selailin Lakimiestä ja JFT:a. Outsiderina. – Kuinka saatoin roikkua Lakimiesliiton jäsenenä vuosikymmeniä? Häpeällistä seuraa; ihmistyyppi, joka aina, nuoruusvuosista saakka, on minulle ollut ventovieras. Aivan paikallaan, että heti saatuani nimityksen lainopillisen tiedekunnan professoriksi, käänsin lakimieskunnalle selkäni!! Tirkkosen reaktio oli elämäni mieluisimpia näytelmiä. Olin saanut täysosuman.

Hobbes ja Thomasius kiinnostavat minua luontaisoikeuden edustajina eniten. Hobbes loistavaälyisen radikaaliutensa vuoksi, Thomasius valistusfilosofian rohkeana edustajana. Tuskin sattuma, että Welzel (ja häntä seuraten Wiacker) saksalaisen ”hengentieteellisyyden” apostoleina vähättelevät Thomasiusta. Wolffin naurettavuutta ja hänen näennäisloogisen rakennelmansa loogista kestättömyyttä Welzel ja Wiacker eivät näe. Max Weber totesi sattuvasti, että saksalaisessa filosofiassa on luterilaisen pappilan henkeä. Siitäkö ”hengentieteellisyys” tyypillisesti saksalaisena erikoisuutena? Grotiuksen, Pufendorfin, Thomasiuksen ja Wolffin vastapoolina Hobbes on virkistävä, vapauttava. Leibnitzin oikeusfilosofiset ajatukset ovat ihmeen takapajuiset. Potenssoitua pappilafilosofointia. Hänen rinnallaan esim. Pufendorf on edistyksellinen.

Suhtautumiseni vanhenemiseen ja lähenevään kuolemaan on ambivalenttinen. Tunnen mielihyvää sydänoireista, mutta syön digitalista. Eräs monista vanhenemisen ilmauksista sai minut hajottamaan vanhan veneemme, joka kolme vuotta on maannut paikallaan.

24.6.62 – Avomeri tuli keskeisen merkitsevänä hätkähdyttävänä elämyksenä arvojärjestelmäni vasta kesällä 1954. Pirttisaari ja kanootti. En pysty analysoimaan, mutta rannaton, vapaa, kylmän mekanistinen meri heikosta kanootista elettyinä, se on minulle keskeisimpiä arvoja.

Mitä merkitsee tällaisen päivän jälkeen vanheneminen, fyysinen asteettainen rappio, sydänoireet, kuolema, kokeminen. Erään ihmisyyksilön elämä ja kuolema tuota taustaa vasten koettuna: miten vapauttavaa! Aurinko, korkea sininen taivas, rannattomuus. Vapaus.

Lähestyvä ukonilma avomereltä nähtynä ja kanootti suurten vaahtopäitten harjalla kiitämässä kohti jyrisevää, salamoivaa pimeyttä.

Luen Hobbesin nerokasta Leviathan’ia.

Minulle kanootti ei milloinkaan ole merkinnyt postikortti-idyllejä, vaan alun perin ja aina avomerta, rajua aallokkoa, nousevaa sinisenharmaata pilviseinä.

Tapsan piirtämä ex libris – Lokin ja meren annoin minä: Tapsalla pilviseinä. Mutta eikö hänen pilviseinämänsä tapa rannattomuutta? Tapsa pilasi ideani: lokki ja meri, ei muuta. Syvä mahtoi olla viimekesäinen depressioni, kun en kertaakaan työntänyt kanoottia vesille.

Omituista epäjohdonmukaisuutta, että annan halveksittavien ihmisten halveksittavien intriigeiden halveksittavassa lilliputtiyhteisössä merkitä jotain.

25.6.62 – Krooniset lausunnot Helsingin lainopillisesta tiedekunnasta ovat samasta syystä epä johdonmukaisia: jäätävä välinpitämättömyys on ainoa hyväksyttävä.

Jos elämän pitkittäminen olisi perusarvojeni, välttäisin pitkiä kanoottimatkoja, sahaamista ja halonhakkuuta, soutamista kovaan vastatuuleen y.m. Kyllä sydän seuravana päivänä muistuttaa tästä. Mutta pitkittämistä arvokkaampaa on minulle avomeri, ja sinne on matkaa ... Elää meri ja kuolla. Vapaana.

26.6.62 – Olen, innostuneena kuten aina, kirjoitellut ”Müssige Fragen der Naturrechtsphilosophie” -tutkielmaani Castberg-juhla julkaisua varten. Tuuleni on mitä parhain. Sydänoireita jatkuvasti. Huomenna saanen sepustukseni valmiiksi. Ensimmäinen suorittamani konkreettisen dissertatiotekstin analysointi.

27.6.62 – Kehitä suhtautumisesi ihmisiin affektivapaaksi: kuin pisteitä, viivoja, tasoja (Spinoza). Se on johdonmukaista oman psyykeeni toteuttamista. ”Huonot välit” syntyvät kun en ole johdonmukainen. Pisteiden, viivojen ja tason lisäksi o pieni joukko ihmisiä, s.o. olentoja, joihin minulla on kontakti ihmisenä. Tuon joukon pienuus on nuoruudestani saakka ollut tosiasia. Mutta vasta nyt sen tiedostan. Merkillistä kyllä sorruin ammattikuntaan, jossa muutoinkin pienet inhimillisen kontaktin mahdollisuudet minulla olivat minimaaliset. Tämän tiedostin jo opiskelijana.

30.6.62 – Pysyvä puolikastila: koen maailman omituisella tavalla. En oikein näe. Tasapaino horjuva. Jos istun, vaivun yhtenäen uneen. – Kiintoisaa. Odotan. Paras ratkaisu olisi lähteä. Ilmeisesti en vähääkään pane vastaan. Vasen käteni on jo kauan ollut puolipuuduksissa. Nyt alkaa vasen käsivarsi.

3.7. Sydän ei pidä kanoottimatkoista avomerelle. Vanhuus vankilana.

7.7.62 – Näin unta, että olin luvannut esittää osan näytelmässä, mutta unohtanut opetella sen. Lakimiehen osa?

Vanheneminen on minulle ambivalenttista. Positiivinen elämyksellinen tie kuolemaan. Samalla ”päätän” ulkoilla, jotta en lopullisesti rappeudu ”ennen aikojani”. Kehä?: liikunnan lopettaminen -> vanhenemisprosessin tehostuminen -> yhä vähemmän ulkoilua. Näin nopeutuu irtaantuminen elämästä.

Vuosisarjassa polttopuiksi lipputanko, laituri, vene ... lipputanko tyvestä vaarallisen mätä, oli nautinnollisin poltettava. Telttatuoli nostetaan makuuasentoon korkeaan heinikkoon kukkien keskelle: uusi näkökulma. Postipolku yli vuoren, jota vain me käytämme. Ainakin meidän kulkemamme. Sairaat puut ja korkealta merenlahti.

Eilen ja tänään tutkin innokkaasti uutta dissertatiota: Bilmark-Haberfelt, 1769: Olisiko luonnonoikeutta vaikei jumalaa? Jokainen uusi lukeminen avaa yhä uusia näköaloja. Tekstianalyysiä voi syventää ilman rajaa. Dissertatioiden

ajatusrakennelman (ennen muuta argumentointi) esille pelkistäminen ei käy yhdellä lukemalla. Eurooppalainen tausta antaa turkulaisille dissertatioille avaruutta.

Eräät antropoidit jättävät piakkoin Helsingin lainopillisen tiedekunnan: Alanen, Rekola. Se ihmistyy, ihme kyllä.

8.7.62 – Nuoruudesta saakka lahjakkaat ihmiset ovat olleet elämäni perusarvoja. Ja lahjattomat? Sosiaaliset kontaktivaikkeuteni (etenkin lakimieskunnassa).

13.7.62 – Eilinen pahoinvointi olikin sydämestä. Turvallista tämä lähdön elämys. Olenhan jo nuoruudesta saakka toivonut.

Minulle kansainvälinen kosketus on välttämätöntä, muuten tukahdun. Olen taasen, kuten viime kesänä, nuortunut viisi vuotta.

22.7.62 Tänä klo 5.30 uudella vaihteella. Pohjoismaisen Kesäakatemia työryhmä Tampereella jossa joudun pitämään avajaisesityksen. Lähden 6.45 lainopilliseen seminaarikirjastoon: Ross, Towards a Realistic Jurisprudence, Lahtinen, Zum Aufbau der recht. Grundlagen. – Ross on aina stimuloiva silloin, kun siteroi Grotiusta ja Pufendorffia käännöksistä (!).

Paljon italialaisia Otaniemessä.

24.7.62 Eilen luin miete- ja päiväkirjojani vuosilta 1954–1960. Staattinen poikkileikkaus n.s. elämästä. Onko johtoaihetta? On: henkinen vapaus ja hengettömyyden halveksunta. Jo nuoruudesta alkaen.

Sympaattinen amerikkalainen prof. Hazard. Kuuntelin hänen loistavia luentojaan Neuvostoliiton oikeudesta ja lounaspöydässä hän pyysi minut viereensä.

Pohjoismaista Kesäakatemiaa varten olen lukenut Alf Rossia. Hän on minulle Kelsenin rinnalla innoittavimpia modernin oikeusteorian edustajia. ”Innoittava” = saa kriittillisen ajattelun liikkeelle.

25.7.62 – Kolmatta kertaa kansainvälisen oikeusvertailun tiedekunnassa. Voisin jo syntetisoida vaikutelmiani. Ennen muuta: avartavaa, kun oikein valitsee seuransa. Opettajien ja oppilaiden joukossa on lahjakkaita ihmisiä. Jokaisella oma yksilöllisyytensä.

28.7.62 – Luennoimistyyli: Tuskin kukaan porautuu probleemoihin (elleivät Marty ja Honin). Kirkasta, täsmällistä. Letonne: Hän on paras kuulemani puhuja. David puhuu elävästi ja erittäin kansantajuisesti. Pintaliitäjä. Hazard panee kuulijat ajattelemaan. Filosofi, joka hyökkäilee filosofiaa vastaan. Hyvä kontakti kuulijakuntaan massana (samoin David). Säilytän oman opetustyyliini: probleemat, ajatteluun innoittaminen. Aivan vasta-alkajillekin ainoa tapa, jonka hyväksyn. Puhun lahjakkaille, mutta niin

kirkkaan selvästi, että myös muille syntyy tuntuma. Seuraan siis Kelsen-juhlaulkaisussa esittämäni opetusohjelmaa. Tinkimättä.

7.8.62 – Pohjoismainen Kesäakatemia Tampereella päättyy vasta kolmen päivän kuluttua, mutta en jaksanut enää. Vetosin Otaniemen vertailevan oikeustieteen tilaisuuteen, joka on verrattomasti kiintoisampi. Kesäakatemia on alkanut tuntua lapselliselta. Tuo ajantappaminen, aamuisten työtuntien jälkeen ja yhdentekevät yhdentekeviä touhuavat ihmiset. Mitä se minua liikuttaa? Täytyy näytellä kiinnostusta ja se käy voimille. Iltaisin useimmiten eristyin ja menin nukkumaan klo 9. Ellen eristynyt, niin pettymys, tyhjyys ja lisäksi vielä huono uni.

– Matinolli sekosi viime yönä ja vaimo tuli hakemaan pois. Oikeastaan en ihmettele.

Läksiäisiksi puhuin historioitsijoiden piirissä marxilaisesta historianfilosofiasta. Kuka saattaa estää prof. Brusiinia puhumasta näin ajankohtaisesta ja kiintoisasta aiheesta? Mutta mitkähän mahtoivat olla vaikuttimeni kun ehdotin tuota aihetta? Kumartelujen aika on takanapäin.

Veilahti on ihmistynyt. Urpo Harva paskantärkeä puuhevonen. Tavattoman pitkäpiimäinen ilta heidän, Sven Krohnin ja Raili Kaupin seurassa. Jatkoryyppäjäisistä Domma´n ravintolan kabinetissa lähdin miltei oitis nukkumaan.

Sven Krohnin oppilas Yrjö Rajamäki tekee lisensiaattityötä arvojen ontologiasta. Routila väitöskirjaa Heideggerin parafraseista. Hedelmätöntä. Eikö Pohjoismaisessa Kesäakatemiassa sentään ole henkisesti eläviä ihmisiä kaiken lastentarhatouhun keskellä? Pystyvätkö he neutraloimaan kielteisen? En ole siitä enää varma. Stig Gangnerista ja Magnus Blykvadista olen oppinut pitämään yhä enemmän.

Mitä saan Pohjoismaisesta Kesäakatemiasta ja mitä Faculté internationalesta? Ero on suuri ja kesäakatemialle vaarallinen.

Bruström, Klami ja Tolonen jäivät Tampereelle. Silmät suljettuina junassa: eristyn, vapaudun paineesta. Poistan nuo yhdentekevät ihmiset. Junassa tukkihumalainen nukkui ohi Hyvinkään Helsinkiin.

8.8. Vieraantumiseni Pohjoismaisesta Kesäakatemiasta aiheutuu myös siitä, että selvästi tajuan: pohjoismaisen yleisen oikeusteorian aihepiiri ja suuntaus on minulle toisarvoista provinsialismia. Vuosina 1954 ja 1955 en tuota vielä tajunnut – PKA:n ilmapiiri oli minulle silloin uusi ja innoittava.

10.8.62 – Kuuntelin neljä Rheinsteinin luentoa Otaniemessä ja toissailtana vein hänet ja amerikkalaisen ylioppilastyttönsä Royaliin. Rheinsteini luennoitsijana: vanha, mutta henkisesti elävä ihminen, puolisokea. Vähemmän popularisoiva kuin David.

Eilen sanomalehdestä leikkasin Moskovon suuren sirkuksen karhun, joka vakavana ajaa moottoripyörää: kuonokoppa. Minä juristina.

11.8.62 – Jäljellä olevat lomaviikot käytän Turun vanhan yliopiston konsistoripöytäkirjojen kartoittamiseen tulevia tutkimuksiani varten.

18.8.62 – Åbo Akademiin kaksoiskappalekirjastosta ostin 55 1700-luvun turkulaista dissertatiota. Syventyminen tuon aikakauden henkiseen ilmapiiriin: kiinnostavaa!

Turussa siirsin tiedekuntakirjastoon säilytettäväksi suuren joukon kirjoja. Se helpottaa kodin järjestelyjä. Tuskin tänne tulee ainoatakaan lainopillista kirjaa. Mentaalihygienisesti hyvä kun pääsen näkemästä.

Åbo Akademin kirjastolle lahjoitin ”Molodoi kommunistin” vuosikertoja. Huvittavaa, että en Turun yliopiston kirjastolle. En lähde Åbo Akademiin dosentiksi. Vapaus.

Sattumalta törmäsin kadulla Kivimäkeen ja ties minkä mielihohteen harhauttamana lupasin lähettää ”Zum Ideengeschichte der Rechtstheorie”n. Heti jälkeenpäin voimakas tympääntyminen, mutta postitin tänään – ilman omistusta. Turhaa oli myös antaa se Muukkoselle. Mutta hän ei tympäise. Onpa vain muuttumassa vieraaksi: perusvarma raha. Jonninjoutavaa, että Hiekkarannalle annoin ”Yleisestä oikeusteoriasta” (muistutettuani häntä siitä, ettei tiedekuntakirjaston kirjoja saa makuuttaa työhuoneissa).

Ranskan kielen harrastukseni on edelleen voimakas. Haluan oppia tuon kielen yhä täydellisemmin.

Tänään neljän tunnin kahvikeskustelu Osvin ja Kalle Makkosen kanssa. Voisimme jutella teoriaa loputtomiin, mutta Osvin kotirauha.

Muistatko 40 vuotta sitten? Tuo maailma elää minussa uudelleen.

Nurmelan kahvikutsut 5.9. on kytketty: ”välittömästi jumalanpalveluksen päätyttyä”. Ehkä mutkattominta mennä mukaan tuomiokirkkoon, jotta ei tarvitse kytätä kadulla. Minulle lähinnä historiallinen elämys. Ja iroonis-sosiologinen: tutkimus sovinnaisuudesta. Naamat. Montako ihmistä joukossa, joille Jumala on fundamentaalinen todellisuus?

2.9.1962 – Toinen lukuvuosi Turun Yliopistossa on ovella. Viihtyisä ympäristö, mutta eiköhän ensimmäinen vuosi ollut kiintoisin. Kaipauksetta voisin siirtyä jo muualle. Tai ehkä tänä lukuvuonna rakennan suhteita Åbo Akademiin. Syksyllä 1963 haluan pitkähäköksi ajaksi Roomaan pois totunnaisesta ympäristöstä. Muutto sitoo tänä syksynä. Muutto Turkuun tuntuu kummalta, mutta yhdentekevää, missä asun. Ehkä terveellistä irtautua Helsingistä, ennen kuin 40 vuotta (!) tulee täyteen.

En aio enää osallistua Pohjoismaiseen Kesäakatemiaan: mitäpä minua kiinnostaisi ”pohjoismaisuus”.

II nide

16.9.62 – Irrallisena maan ja taivaan välillä. Muutto Turkuun on edessä (kuukauden päästä). Yhdentekevää missä satun asumaan. Nyt tuntuvat matkat Turun ja Helsingin välillä fantastisilta, sillä kumpikin päätepiste on muuttunut irreaaliseksi.

Seitsemänteen kerrokseen Turussa. Näköalat Tähtitorninvuorelle, tuomiokirkkoon (ja hovioikeus kusiputkineen onneksi kivitalon peitossa). Mutta saada asua ”Hovioikeudenkadulla”: fint skall det vara. Kupittaankatu on Turun ainoa katu, jossa kunnan (laatta)kivetys. Siitä tulee kävelytieni. – (Ei tullut).

Turun yliopiston tärkein keskuspaikka on sen opettajainkahvila. Siellä tapaan päivittäin niitä ihmisiä, jotka kiinnostavat. Juttelen hetken ja vetäydyn suljettuun työhuoneeseeni. Ihanteellinen kontaktin muoto, jota viljelin jo Helsingin yliopistossa, tosin vailla omaa suljettua huonetta.

Tänään Turussa vietetään ”Turun päivää” akateemisissa merkeissä. Jo eilen, luettuani salamavauhtia tenttipapereita lähdinkin iltapäiväjunalla Helsinkiin. Turussa olen lueskellut viime keväänä Ranskasta ostamaani kirjallisuutta, muun muassa eläinten sosiaalipsykologiaa, kristillistä mystiikkaa, historian tutkimuksen metodiikkaa, Rousseauin muistelmia, Montaiqnen esseita. Montaiqnen essee yksinäisyydestä on minulla tänä päivänä yhtä läheinen kuin 1920-luvulla.

Turun yliopistoon joutuminen ei ole vähääkään heikentänyt outsidersiuttani. Pikemminkin päinvastoin. Tuo sympaattinen yhteisö: Nurmela, Klami, Matinollit, Siro, Talve, Aaltonen ja monet muut ... se juuri saa minut tajuamaan yksinäisyyteni. En ehkä tarkoita sitä, että heidän arvojärjestelmässään on paljon minulle vierasta. Sillä yhteistä minun järjestelmäni kanssa lienee sentään henkisten arvojen primäärisyys (joihin he kumma kyllä lukevat ns. kansalliset ideaalit). Syy on syvemmillä, henkisessä konstitutiossani. Se on halki elämän säilynyt samanlaisena. Sitä läheisempi on Hilikka: ihmeellinen ihminen, jollaista naista en uskonut milloinkaan tapaavani.

Oikeudenmukaisuuden ongelma tenteissä: parasta rakentaa kirjallisen kuulustelun varaan. Suullinen olkoon pelkästään tarkistusta. Vain siten voin edes jossain määrin eliminoida sattumanvaraisen mielivallan vaaran.

Ensimmäinen lukuvuosi Turussa (1961–1962) oli tässä suhteessa kokeilua.

2.10.62 Junassa Turun ja Helsingin välillä on ollut niin mainio tilaisuus ajatella. Nykyistä useammin ohi kiitävä pyörälaatikko ja äärettömyyksien takana istuvat ”ihmiset”.

Työhuoneessani yliopistossa, suljetun oven takana, saan myös elää omaa elämäni, ajatusteni seurassa. Kotona, Hilkan seurassa, en ole yksin.

Muutto Turkuun on fantastinen (ja kallis 100.000,-) seikkailu, 38:n Helsingin vuoden jälkeen. Mutta täysin yhdentekevää, missä kulloinkin asustan.

Turun ilmapiiri on monessa suhteessa koomillinen ja nimenomaan myös Turun yliopiston. Kaikki tuo lisää hauskuutta. Keräisin turkulaisten lehtien kulttuurileikkeitä, jos jaksaisin noita lehtiä tilata. Teatteri- ja musiikkiarvostelut ovat kuin Ollin Edusorientolan kuulumisia. Eilen illalla taasen suuri Koskenniemi-juhla. Kulttuuritaantumuksen keulakuva näyttää todella olleen keskeinen henkilö – ideologisessa suhteessa. Vaikka runoilijana oli sammunut jo vuosikymmeniä sitten.

Turun ainoan maitsemisen arvoisen antikvariaatin omistaja on täysin sivistymätön huutokauppojen pitäjä. Lisäksi vanhuudenharhoja.

Lainopillisen tiedekunnan tulevaisuus on lakannut minua kiinnostamasta. Luulen, ettei siitä milloinkaan tule elinkelpoista. Mutta sainhan kääntää selkäni Helsingin tiedekunnalle. Se oli sentään jotain. Oliko minulla Turkuun lähtiessäni illusioita. Tuskin mistään muusta kuin elinkelpoisen tiedekunnan luomisesta. Nyt ovat nekin hävinneet.

Ilman pienintäkään ironiaa: Uskon, että tulen viihtymään Turussa erinomaisesti. Edellytykset ovat mitä parhaat. Emmeköhän tee Salovaarasta dekaania. Piste iin päälle. Hänellähän on siihen halu ja täysin olematon kyky.

16.10.62 Näen elämänmuotoni Turussa: Yhtä yksinäisenä pohjaltani kuin aina olen ollut. Sosiaalinen kontakti keskittyy paikallisesti yliopiston opettajainkahvilaan. Tämä kontakti on minulle optimaalinen. Pienehkö valittu ihmisjoukko, josta valitsen jonkin harvan yksilön muutaman minuutin ajatustenvaihtoa varten. Kahvilasta lähdettyäni olen jälleen vapaa ja menen lukittavaan työhuoneeseeni.

Yksinäiset kävelyt tasaisella, hiljaisella, laatoitetulla Kupittaankadulla. Eräät henkilöyhteydet Åbo Akademi´hin. Ei yhteyksiä akatemiaan sinänsä. Ehkä joskus musiikkitilaisuuksiin. Antikvariaatit, kirjakaupat.

Ensi vuodeksi olen jo tilannut (Kansankulttuurin kirjakaupasta mutta Helsingistä) ”Molodoi kommunistin” ja filosofisen esitelmäsarjan. Tilaan myös ranskalaisen ja italialaisen kulttuuriaikakauskirjan: ehkä edelleen Les nouvelles littéraires” ja (nyt vulgäärin L’Espresson) tilalle ”Il Mondo”.

Älä unohda mitä Muukkonen on Turun yliopiston sosiaalisessa kentässä tehnyt hyväkseni. Sillä on perustava merkitys roolilleni. Bengt Bromsin kanssa näyttää syvenevän hyvä toveruus. Salovaaraan en saa minkäänlaista henkistä kontaktia, eikä tässä ihmettelemistä. Hölmöt assistentit: Sinisalo, Hiekkaranta. Fiksut: Roos, Heinonen. Hölmöt professorit: Salovaara, Kohtamäki. Professoripersoonallisuuksia: Eino ja Sven Krohn, Nurmela, Ikola, Voipio, Oksala, Aaltonen (ehkä touhuua vähän liikaa).

Sydänoireita, ehkä influenssan jälkimaininkeina. Vapauttava elämyksellinen varmuus kuoleman väistämättömyydestä. Syön digitalista (sporadisesti). Onko tämä epäjohdonmukaista. Eilen junassa katselin Hilkkää. Tahdon vielä elää.

Luennot huomenna ja ylihuomenna: henkisesti elävät nuoret ihmiset. Takaan, että he elävät ainakin luennoilla.

19.10.62 Jatkuvat sydänhäiriöt: pahoinvointia. Kuoleman elämyksellinen varmuus on elämäni perusarvoja. Myös siinä suhteessa, että jokainen hetki saa ikuisuusarvon. Entistä paremmin ymmärrän ihmisiä, jotka heittäytyvät uskonnon kannettaviksi. Tietoisuus kuolemasta on hankala, ja ihmiselämellä on tuo lajityypillinen pakotie uskonto. Niin raukkamainen en kai sentään halua olla.

Filosofinen antropologia ja fenomenologia ovat oikeusvertailun perusta. Jos luennoin takajaloiltani, saatan vilkastua liikaa.

Ravilan luennot (yleisen kielitieteen peruskysymyksiä) ovat korkeatasoiset, innoittavat. Niinpä kuulijakunta on jo vähentynyt puoleen.

Tänään viimeiselle edestakaiselle matkalle Helsinkiin.

Välimatka puhuttavaan: siinä luennoimiseni perusnormi. Ilman välimatkaa muodostuu ryöppy. Pystyn ajamaan välimatkavaihteella, mutta muistanko aina?

Picasson "Guernican" panemme uuteen asuntoomme paraatihuoneen näkyvimmälle paikalle. "Shokkivaikutus", iloitsee Hilkkä.

23.10.62 – Ensi aamu turkulaisena. Miksi en saanut kuolla ennen tätä joutavaa metamorfoosia? Onneksi sydänoireet muuttuvat yhä itsepintaisimmiksi. Kovin kauan ei kai enää tarvitse elää. Viimeinen sunnuntai (21.10.) Helsingissä, ja viimeinen aamu. Irtaantumisen ilo.

Miten rajaton onkaan oleva iloni, kun saan irtaantua elämästä. Näin olen tuntenut jo nuoresta saakka. Lohdullista, että tämä vierailu varmasti päättyy, ja kenties jo varsin pian. Ilman että painan liipaisinta.

Hilkan kanssa kiipesimme (hissittä) 7:een kerrokseen lokakuun paahtavassa kuumuudessa: Hovioikeudenk 4 A 23. Ja sitten taas alas kasvihuonelämmössä.

Junamatka Helsingistä Turkuun: epätodelliset, aavemaiset syysmaisemat kiitävän pyörälaatikon näkökulmasta. Mustuva maisema kylmien pilviväliä jälkeen.

Ambivalenssi: sydänoireet tuovat depression ja ”oikestaan” niiden pitäisi tuoda iloa. Pysähdy ajattelemaan tätä. Välimatka ... ”Elä ihmisenä, ei eläimenä”.

Salomies ”Suomen kirkon historia III” on filosofisen antropologian kannalta innoittava. Eli Sofoklen sanoin: ”Maailma on ihmeitä täynnä, mutta suurin niistä on ihminen”. Kaikkine kuvitelmineen jumalasta, synnistä, pelastuksesta.

Turkuun muutto on ambivalenttinen, kuten ”elämä”. Siitä ärtyneisyys. Pääsytie: irtaantuminen. Ja sillehän aivan oikein heti lähdinkin.

30.10.62 – Valtavan kirjastoni järjestäminen uuteen Turun asuntoon: filosofinen ongelma tuo koostuma ja samalla erään ihmisen sisäinen historia. Istun viihtyisässä kirjastohuoneessani, Auguste Bailly’ä lueskellen (Louis XIV). Hilka on jälleen luonut ihmeellisen miljöö, jossa elän ominta elämäni, eristäytyen yhdentekevistä Turun ”kulttuuriyhteisöstä”, pistäytyen Yliopistossa. Seitsemännen kerroksen ikkunoista näkyvät kaupungin valot ja ihmisiä häämöttää kaukana valaistuissa kopeissaan, ilman että he tai minä erotamme toistemme piirteitä.

Annan Sven Krohnin filosofisen instituutin hallintaan kasan hämäämiesten hengentuotteita. Ehkä se innostaa Routilaa. Ihmettelen, että niin lahjakas saattaa olla Heideggerin lumoissa. Kelsenin sanat 1952: ”Filosofian historiassa on kaksi suurta huijaria: Hegel ja Heidegger”.

Onko joku pelännyt, että Turun lainopillinen tiedekunta saisi ”vasemmistolaisen hengen”? Kenen ansiosta? Taidanpa olla pystyvän opettajan maineessa.

11.11.62 Konsistorissa Meretoja yritti, poiketen stipendilautakunnan ehdotuksesta, ajaa läpi vanh. tieteenharjoittajan stipendiä, ei minulle, vaan prof. Nurmikolle. Tämä yritys (ilmeisesti huolellisen sosiaalipsykologisen suunnittelun pohjalta) muuttaa perinjuurin suhtautumiseni Turun yliopistoon. Nyt mitä pontevammin kehittelen suhteita Åbo Akademin henkiseen yhteisöön.

Turun asuntomme on mitä viihtyisin ja kulkuyhteydet – esim Åbo Akademin laitoksiin ja tilaisuuksiin – optimaaliset.

18.11.62 – Eilen neljä tuntia Åbo Akademin Samhällsvetenskapliga institutionissa, jonne avain. Tapasin Sven Lindmanin. – Ylihuomenna Westermarck-näyttelyn avajaisiin Åbo Akademin kirjastossa ja päälle ehkä Wikmanin esitelmään + jälkisiitsiin.

Tänään Åbo Akademin ”Sibelius Museet”in levykonserttiin. Webern, Berg, Schönberg. Oli unohtumaton konsertti. Puhelinluettelosta poistatin nimeni kohdalta suomenkielisen osoitteen.

Avarat näkymät. Kirkas kylmä talvipäivä. Suihkukoneen vana taivaalle. Ja pimenevät illat. Pilvien vaihtelevat värit. Eilenkin punainen pilvi roihui lippuna tähtitornin lipputangosta. Pimeän tultua kaupungin valomeri valaisee alhaalta mustalla taivaalla kiitävät pilvet. Lumenpeittämät Aurajoen rannat, aurinkoa, talvea – Kolmasti ulkona kiertelemässä.

20.11.62 Hilikka luetutti Kyrklundin "Mentali Ma"n ja sen innoittamana olen syventynyt matematiikan perustutkimukseen. Miksen antautuisi elämäni suurelle salaiselle intohimolle (kouluajoista saakka katkeamattomana)? Nyt kun minulla on "lopullinen" akateeminen asema. Whiteheadin nerokkaan kirjan ostin 1927. Hän saa ajatukseni liikkeelle. Nyt kuten ennenkin.

Westermarck-näyttelyn avajaisissa Ville Vikmanin esitelmä päälle ja jatko Svenska Klubbenilla. Viihtyisää, kuten aina ennenkin ruotsinkielisten seurassa.

Ns. "akateeminen asema" synnyttää minussa tarpeen henkiseen vapautumiseen, avartumiseen. Minun tieni ulos on, nyt kuten ennen, matematiikan perustutkimus.

Liian paljon vieraita Sven Krohnilla. Älyllisesti matalaotsaisin kai oli prof. Vikainen.

Eilinen kylmettyminen vapautti osallistumasta konsistoriin. Se on jo kauan yksinomaan tympäissyt.

30.11.62 Salovaaralla, myös Markkulat. Elän kotini viihtyisyyden entistäkin voimakkaammin. Tuo jonninjoutava farssimainen "seurustelu" henkisesti täysin yhdentekevien ihmisten kanssa. Olen keskittynyt matematiikan perustutkimukseen, mutta täytyy valmistautua tenttimään.

Aamuisin radiosta venäjää ja englantia, iltaisin ranskaa.

Nauramani "Turun Sanomain" teatteriarvostelija onkin Turun yliopiston vt. apulaisprofessori ja dosentti Verho. Kankeata väkeä on meillä tällä loholla. Kohtamäki, Tanner, Verho. Ja tässä seurassa Eino Krohnin täytyy elää.

Eilen yliopiston opettajainkahvilassa Krohnit ja Pimiä. Henkisesti eläviä ihmisiä. Routila samoin.

En enää uskalla ivailta turkulaisten päivälehtien kulttuuritasoa. Se taitaa olla Yliopiston.

Ravila piti eilen viimeisen syysluentonsa yleisestä kielitieteestä. Henkevä, korkeatasoinen, innoittava luennoitsija.

112.62 Jalmari Jaakkosen "Suomen sydänkeskiaika" tekee minuun nyt, kuten ennenkin, piinallisen, epäkriittillisen vaikutuksen. Jonkinlaista isänmaallista tunnepullistelua Andrexin malliin. Onko mitään todellista asiallista yhteyttä Jaakkolan tekstin ja noottiaineiston välillä? Viittauksilta puuttunee todistusarvo

miltei tyystin. Häpeä, että sellaista fantasiaa on mainostettu suurena ("kansallisena") historiantutkimuksena. Miksi kriitikot ovat vaienneet?

Sain kuin sainkin "vanhempien tieteenharjoittajain stipendin" vuoksiksi 1963–1965. Palkkani maksetaan ensi vuoden alusta Yhdyspankin konttoriin nurkan takana, ei enää KOP:iin.

Tenttimisen tekniikka. Suulliset kuulustelut ovat kirjallisen pääkuulustelun tarkistusta. Yli 55 pistettä (kysy) hyvät tiedot -merkintä mahdollinen. Pisteitä 54–40, tyydyttävät tiedot oletetaan; vastanäyttö: uusi suullinen kuul. Ensimmäisenä lukuvuotena Turussa unohdin, että suullinen kuulustelu on merkitykseltään toisarvoinen.

16.12.62 Helsinki tuntui epätodellisen aavemaiselta. Déjà vu -elämys. Suuri helpotus, kun samana päivänä palasin Turkuun. Tämä kaupunki ja sen jänölä (Hovioikeudenk 4 A 23) on minulle elämyksellisesti aivan muuta. Kaarina oli henkevä ja siro kuten aina.

Alan vapautua ikävän influenssan pitkällisestä jälkitilasta. Makuulta luin kertyneet kulttuurilehdet (L'Espresso, Les nouvelles littéraires, Ylioppilaslehti).

Lupasin R Métellin toimittamaan Kelsen-palvojen juhlaKirjaan "Reine Rechtslehre und Rechtsvergleichung". Viihdyn tuollaisessa työssä.

Lahtinen ja Makkonen: virkistävä keskustelu, enimmäkseen Kallen väitöskirjan merkeissä.

Härköseltä myös Montgomeryn "Handbok i Finlands allm. privaträtt I", jonka ikävä kyllä olin lahjoittanut tiedekuntakirjastolle. Nykyisin en enää lahjoita sinne mitään. Mutta saatan sijoittaa käyttöön, merkinnöin "Omistaja Otto Brusiiin".

21.12.62 Henkinen hahmottaminen, siinä elämäni keskus nykyisin.

Turun omalaatuinen henkinen ilmapiiri on tavaton. Sekotus pikkukaupunkimaista poroporvarillisuutta ja Turun yliopiston naiivia paisuteltua kansallisintoa, kahden yliopiston ja kahden kieliyhteisön rikastuttava kosketus, muutamat kulttuuri-ihmiset, molemmat antikvariaatit hengettömine omistajineen, muutamat kirjakaupat rajoituksineen, osto- ja myyntiliikkeet, naakat, rotaryt, tuomiokirkko, Turun Sanomat, Salovaara. Sanalla sanoen: henkinen tausta, joka saa mielikuvituksen liikkeelle. Näköala kirjastostani tähtitorninvuorelle. Ohut lumi harmailta kallioilla, alastomat puut, rakennustyömaan nostokurki ja valonheittäjä. Hitaasti valkenevat aamut ja hämärtyvät illat. Viihdyn kaiken tämän ollessa lähellä ja kaukana.

Sydän taasen muistuttaa, että vankeus on vain elikautinen. Nivelreuma kytkeytyy sydämeen. Dag för dag allt bättre och bättre. Mutta henkisestä lannistumisesta ei puhuttakaan.

Myrsky ulvoo ja rämysyttää kattopeltiä. Radion tylsä sovinnainen jouluohjelma.

29.12.62 Olen lukenut Goethen ”Gespräche mit ... ” Siinä G. on parhaimmillaan.

Huomenna tulevat Sven Krohnit, Salovaarat ja Sirot. Tympäisevää tuo perheseurustelu, mutta en halua loukata.

Olisivatkohan sydän- ja niveloireet seuraus riittämättömästä hormoonien syönnistä? Vanheneminen, fyysinen rappio. Ehkäpä tablettipeli taasen painaa oireet taustalle, pimentoon. Lääketieteen aikakausi: mikä on ikuista?

Radio kieli-ikkunana maailmaan: englantia, venäjä, ranska, saksa.

”Il Mondon” raffinoidut hiotut artikkelit. Nautin.

Taasen sama introspektio kuin viime elokuussa: ajattelun tehostuminen, elämäntunnon vaihtuminen toiseksi (nuortumista voimallisesti) sydän- ja niveloireiden asteittainen häipyminen.

8.1. Penisilliinikuuri. Hilikka sai uudenvuodenaattona juomaan lasin punaviiniä. Taasen ns. sivistävä sairastelu: luen kertyneitä viikkolehtiä (L’Expresso, Il Mondo, Les nouvelles litt. Figaro litt., Ylioppilaslehti).

Radion kuuntelu: Lontoo, Moskova, Pariisi, Washington, Bruxelles, Tukhoma. Ikkunat auki ja samalla kielet.

10.1.63 Opetuksessa näen yhä voimakkaammin kuulijat ja itseni ulkoa. Tehostuva tyylittely. Spontaani lavertelu minimiin. Opetus luovana henkisenä toimintana. Optimaalinen tiivistys, selvyys. Hollomaisuus. Kuulijalle mahdollisuus pysähtyä ajattelemaan. ”Ei sanaa minä”. Ei toistoja. Ei tuttavallisuutta. Distanssi kuulijoihin ja puhuttuun. Paneudu valittuihin kysymyksiin, jatkuvassa kosketuksessa opiskelijain kokemuspiiriin. Niin olisi luennoitava – jos kuulijat lahjakkaita poikkeuksetta.

Turku kulttuuriyhteisönä: Turun Sanomat ja sen yleisönosasto. Esko Aaltosen, Kohtamäen, Routilan kurjat radioesitelmät. Muistuttaa Firenzeä: ”Koiranpaskaa kaikkialla, mutta viihtyisää kun varoo”.

13.1. Huonovointinen penisilliinihoidosta huolimatta. En jaksa, en halua painia kuoleman kanssa. Vapauttaja. Hyppäysmäinen välimatka luennoimiseen, kaikkeen. Lähtöä?

10.2.63 – Vanheneminen: en enää pysty soittamaan Beethovenia ilman kohtuutonta ponnistelua. Siis: en yritä. Bachia paremmin. Tuo asteittainen sammuminen, kuoleman elämyksellinen lähestyminen. Onko myönteisempää mikään!

Luennoilla kaivaudun yhä syvemmälle oikeusvertailun problematiikkaan. Kotona jatkuvasti mietin, kirjoittelen.

Kaupunginkirjastosta lainasin matematiikan moniosaisen kulttuurihistorian Grundlagenforschung-osan. Se on taitavaa mosaiikkia, innoitti omaan ajatteluun.

Westmanin loistavalla Cicero-luennolla. Vastakin.

Sunnuntaikäynnit Åbo Akademin tutkimuslaitoksissa: tehostettu hiljaisuus, perinne, kulttuuri.

Il Mondon korkea kulttuuritaso: jatkuva mielihyvä. Le Figaro littéraire'ssa ei Les nouv. litt:n latteuksia.

Onko minun vaikeampaa kuin ennen pitää valmistamatta luentoa, jonka hyväksyn? Vanhuutta tämäkin? Ehkä myös vanhuuteen liittyvää voimistunutta itsekritiikkiä. Mutta viime keskiviikon seminaarikeskustelu oli mitä innostavin. Ja kun seison nuorten ihmisten edessä, olen onnellinen. Mikä tuo syvempää tyydytystä kuin henkisten näköalojen avaaminen nuorille. Koko opetustoimintani on vastalause poroporvarilliselle elämänmuodolle, henkisellet ahtaudelle, auktoriteettiuskolle. Työhuoneeni pöydällä: Goethe, Leonardo.

Tiedekuntamme tulevaisuus lienee minulle syvimmillään yhdentekevä. (-68, tuskin). Kenellekään en sitä ilmaise.

Mitään seurustelukontaktia ihmisiin en kaipaa. Riittää kun yliopistolla juttelen hetken tai pari (erittäin harvojen kanssa). Kosketukseni lainopillisen tiedekunnan kollegoihin ovat luonnollisia, työyhteisöstä johtuvia.

Kaarinan kanssa olen kirjeenvaihdossa. Pidän hänestä. Hän on minulle läheinen ihminen. Luulen, että hänen ja Hilkan välillä on välitöntä sympatiaa.

16.3.63 Huvittava näky: liidunvalkeat kasvot WC:n peilissä kun laahauduin yöllä ottamaan sydänlääkettä. Kummaa, että jaksoin kävellä nuo metrit. Sydänkohtauksen sykäyksenä tällä kerralla kovat peräsuolituskat, joita joskus aina öisin. – Lääkäriin tutkittavaksi en halua, vaikka ovat jatkuneet vuosia, sillä jos olisi syöpä, tahdon tilanteen ”liian myöhään”.

Prof. Kohtamäki, Salovaaran tasoa oleva latteilija, on kuulemma puhunut mahtipontisesti Koskenniemen kansallisesta runoudesta. Fiksuimmille opiskelijoille Kohtamäen persoona kai on parasta mahdollista mainosta kaikkea sitä vastaan, mitä edustan. Torstailuentoni ovat Salovaaran kahden tunnin jälkeen välittömästi. Muista tämä!

Viideltä Reinikaisen coctailiin: joutavaa eläintarhaa. Coctail-kutsut Turussa: näytelmä, jossa esittäjät tosissaan. Joukko täysin yhdentekeviä, tuntemattomia marionetteja. Ja siellä täällä tuttu ”ihminen”. Kuinka monella Reinikaisen eilistä coctail-vieraista oli minkäänlaista kosketusta ranskalaiseen henkiseen kulttuuriin?

Esim. Salovaara, Aaltonen. Sanalla sanoen: koko Turun kerma. Niin ahtaasti pakattuna, ettei liikkumaan päässyt mihinkään suuntaan. Ja tärkeinä.

17.2. "Turun ylioppilaslehti" on tyrmistyttävän alhaisella älyllisellä tasolla. Siis sopusoinnussa turkulaisten päivälehtien kanssa. "Åbo Underrättelser"issa on jonkinlaista kulttuurista leimaa.

Broms otti johtaakseen Pohjoismaisen Kesäakatemia kansainvälisoikeudellisen työpiirin. Halua päästä irti. Piirin perustava kokous eilen: Broms organisoii hyvin.

18.2. – Ajatuskoe: Joku tahallaan lykkää syöpätutkimuksen liian myöhäiseksi, saadakseen ampua laukauksen suuhun. Eikö itse määrätty lähtöhetki ole rappeutuvan vanhuksen viimeinen vapaus? Koko elämäni olen ajatellut tuota laukausta. Ehkä nyt saan – vihdoinkin – painaa liipaisinta. Asteettainen vanheneminen, rappeutuminen ... Käsittämätöntä, että vanheneva haluaa jatkaa "elämistä". Yhtä käsittämätöntä, että nuori haluaa. Onko empiirisen luotettavasti selvitetty, kuinka moni haluaa todella?

Eräänä päivänä totesin, että en enää pysty soittamaan edes siedettävästi Beethovenia. Mutta tänään, alakuloisuuden ja kroonisen väsymyksen kimpaannuttamana, avasin flyygelin ja Bach soi kuten ennen. Hän on minulle läheisin ja vapauttava.

Päälle Uuno Saarnion innoittavat luennot Kantin tietoteoriasta: puhuja todella elää filosofialle, ei filosofiasta (kuten Ketonen). Illalla tapaan Saarnion Sven Krohnilla. Jälkeenpäin: lahjakas, tasapainoton. Emotionaaliset lyhytsulut.

22.2.63 – Sydänkohtaus toissapäivänä, kun olin kiivennyt yliopiston kiviportaat. Thomas Mann'in Joseph und seine Brüder kiehtoo syvyyssulottuvuudellaan, monipohjaisuudellaan, itseironiallaan. Kuoleman ja elämän, menestyksen ja luhistumisen symboliikka.

Omituinen elämys, tuo uusiintuva liukuminen tajuttomuuteen. Vapauteen ...

8.3.63 "Historiska Samfundet"in kokouksessa Åbo Akademin humanistisessa laitoksessa. Liityin jäseneksi. Voimakas viihtyisyys ruotsinkielisen yliopistoväen keskuudessa. Sitä olen aina tuntenut.

Tänään kirjoitin pitkän hautomisen jälkeen, USA:ssa ilmestyvää Kelsen-juhlaulkaisua varten "Reine Rechtslehre und Rechtsvergleichung".

Olen ajatellut liittyä Dante Alighieriin, mutta kun Nurmela estynyt, peruin. Parempi niin, sillä olisin liittynyt vain, koska en osallistu mihinkään Turun yliopiston juhliin, rientoihin, yhdistykseen ja Nurmela on Dante'n puheenjohtaja. Vaikutus sekin! Turun yliopiston vuosijuhlaksi matkustin Helsinkiin lainaamaan kirjoja, tapaamaan Lahtista

ja Makkosta. Helsingistä ostin neliosaisen ”The World of Mathematics”, elämäni suuri jatkuva kiinnostus.

11.3.63 Silmätulehdus (nyt toinen silmä), kurkku kipeänä, sydän ... Tuo kaikki olisi tuskastuttavaa, ellei se ennakoisi vapautumista. Miksi ennakkoseremonioitten pitää olla näin monotoniset ja hengettömät? Tulkinta: jotta henkisesti todella vapautuu. Vapaudun kärsimyksestä, rappioprosessin alakuloisesta tarkkailusta. Olenhan jo kouluajoista tajunnut, että elämä on epäarvoista perustavin. Sen ironia on siinä, että ihminen houkutellessaan riippumaan siinä kiinni, suremaan asteettaista sammumistaan. Mieleton paradoksi.

Kuvellinger eilen lounaalla. Yksinäinen, henkisesti elävä ihminen. Pidän hänestä. Hän haluaa minut turkulaisten yhteiskuntatieteilijäin joukkoon. Varmaan joukko yhdentekeviä, vastenmielisiä olioita. Eihän minun tarvitse juuri kokouksissa käydä. Mutta ehkä tälläkin tiellä luon yhteyksiä Åbo Akademihin (vaikka kerho ikävä kyllä on kaksikielinen).

15.3.63 On ihmisiä, jotka opiskelevat kieliä lukemalla dekkareita, s.o. omaa latteuttaan. Joku Henry Miller, Durrel ovat heille olemattomat. Tietenkin. Koko elämäni olen sellaisia ”ihmisiä” halveksinut ja ilmaissut sen.

Helsingin oikeustieteellisen tiedekunnan promootiossa kunniatohtoreiksi m.m. B.C. Carlsson ja J.N. Lehtinen. Eläköön! Kuka olisi Helsingiltä moista odottanut. Hämmästyttävän myönteinen yllätys. Promootioon en lähde. Sen sijaan ehkä Jaakko Uotilan väittäjäisiin viikon kuluttua, jos lakko ohi (junat).

2.4.63 Helsingin oikeustieteellisestä tiedekunnasta kutsu promootioon. Lähetin postikortin promootiokomitealle: Kunnioittaen kiitän kutsusta. Pyydän, ettei minulle varata paikkaa promootiojuhlaan eikä päivällisille. Turussa 2.4.63. Otto Brusiin.

Viime lauantaina Helsingissä Jaakko Uotilan väittäjäisissä ja Wexionius-ongelmia tutkimassa Helsingin yliopiston kirjastossa. Eilen ja tänään kartoitin Wexioniuksen sitaatit Åbo Akademian ”Gelehrten-Lexicon”sta V–IV (1750,1751).

Kiinnostukseni ranskaan ja italiaan on täysin kadonnut. Harmi, että tilasin 1963:ksi Le Figaron littéraires ja Il Mondon.

12.4.63 Wexionius keskittänee ajatukseni kuukausiksi. Aatehistoriallisen tutkimuksen merkillinen viehätys: tekstien takaa avautuvat probleemat loputtomana ketjuna. Näkemyksen asteettainen syveneminen. Mitä merkitsee tämän rinnalla nivelreuma, sydänoireet? Ignoroimisen taito. Henkinen aktiivisuuteni on nyt aivan toista kuin tammi–helmikuussa kuolemanlaaksossa. Pahinta oli elämys kaiken sammumisesta, värittömäksi haalistumisesta. Olen oppinut nukkumaan päivisin. Uni on kuoleman varjo. Kesäloma lähenee. Häiriintymättömän keskityksen

aika dissertatioiden maailmassa. Kävelyretket pitkin keväisen Aurajoen rantoja. Likainen jää, hengettömät ihmiset. Jään sulaessa paljastuu jätteitä. Lokkilaumat.

Henkinen kosketus Åbo Akademin suuntaan: Sandberg, Nikula, Taxell, Lindman, Kuvellinger ... Viihdyn kahden yliopiston välissä.

Radiosta kuuntelen nykyisin vain englantia. Joskus musiikkia.

Kauppi tulee syksystä hoitamaan Åbo Akademin filosofian professuuria. Boheemi, josta pidän. Sven ja Eino Krohn ovat vapautuneita henkiä hekin, mutta toisella tavalla.

13.4.63 Luennoiminen yhä vapaammaksi, s.o. valittuja kysymyksiä, eri lukukausina eri. Syyslukukaudet olkoot aivan vapaasti rönsyilevät. Eihän kouralliselle hätiköitsijöitä ja jälkeenjääneitä kannata yleiskatsausta antaa. Kevätlukukaudet hiukan enemmän yleiskatsaussävyiset, mutta nekin vapaammin kuin menneet neljä lukukautta. Menneenä kevätlukukautena olen jo alkanut toteuttaa tuota ohjelmaa.

19.4. Helsingin oikeustieteellisen tiedekunnan promotio tuottaa minulle iloa: poisjääminen.

Turun antikvariaatit: seisovaa vettä, löyhkää. En enää juuri viitsi niissä pistäytyä.

Lopetan "Ylioppislaslehdin" tilaamisen.

9.5.63 – Tänä klo 11 sympaattista Sven Krohnia onnittelemaan delegation mukana (60 v.)

Aarne Rekolan halvaus ei minussa synnytä osanoton häivettä.

Luen Bertrand Russelin "Human Knowledge"ä. Ikäni kaiken olen yhdistänyt kielenopiskelun ja asiasisällön. Se poistaa turhan vakavuuden asioista ja hengettömyyden kielistä. Lisäksi: pidän Russelista yhtä paljon kuin inhoan Heideggeriä.

11.5.63 – Olen lakannut käymästä turkulaisissa antikvariaateissa niiden kulttuurittomuuden takia. Tympäisevä ilmapiiri. En tarkoita vain omistajia, vaan yhtä paljon kirjojen tasoa.

Tänä luin Åbo Akademin kirjastossa loppuun Michael Wexioniuksen valtio-opin. Rivien välit kiintoisimmat: loputonta aineistoa mielikuvitukselle.

Tiedekuntakirjastoon järjestin yht'äkkiä osaston yleistä tieteellistä metodologiaa varten.

13.5. Eino Kaila on kuollut. Rakastavaiset penkeillä paskalta haisevan Aurajoen rannalla.

Turusta ei saa ostaa minkäänlaisia älyllistä tasoa edustavia ulkolaisia aikakauslehtiä. Mutta Åbo Akademin kirjaston lukuhuoneessa niitä on runsaasti: esim. The Times Literary Supplement

Finsk Tidskrift 163/3: hämmästyttävää roskaa esim. Mustelinin kyhäelmä Lezellin matkoista ja erään ruotsinmaalaisen sepustus Runebergin Ruotsin-matkaan liittyneistä intriigeistä.

28.5.63 – Åbo Akademin kirjastoon tuli ampiainen, mutta päätin sentään jatkaa Wexioniuksen parissa. Olen siellä lukenut useita hänen johdollaan tehtyjä juridisia dissertatioita, m.m. sopimustyypeistä, holhouksesta, avioliiton solminnasta.

Russelin ”A History of Western Philosophy” on subjektiivinen pakinakokoelma. Viimeksi todella tutkin sitä (testamenttina so.o. hyväksijättönä) uimahoususillani Hvitträskin harjulla Kirkkonummella kesällä 1948 kun haudoin mieletöntä suunnitelmaa kadota Neuvostoliittoon. Olin juuri palannut sieltä (sanomalehtimiesten yhteismatka vaalien kynnyksellä). – Elämäni paras osa vuoden 1949 syksystä alkaen (Über die Objektivität der Rechtsprechung painatus). Apurahaa en ollut saanut mistään, mutta möin talon Helsingissä alle puolen veroarvon: elämäni viisaimpia ratkaisuja. Se avasi tien henkiseen vapautumiseen kaikesta siitä, mitä kutsutaan Suomeksi. Ja tästä vapaudesta en koskaan luovu !!!

Tympeän asenteellinen mieli. Nyman eilen Krohneilla alusti kirjallisuustieteestä. Kuva muuttui kun kuulin, että hän on ollut hoidettavana mielisairaalassa (suicidia yritettyään). Luulen, että hän palaa sinne lähiaikoina. Kontaktin puute muihin on ilmeinen ja kasvaa.

3.6.63 Tänäpäin tulee Tammelo pikakäynnille Suomeen. Juuri Neuvostoliiton problemaattisuus ... Maailmanhistorian valtavimpia ilmiöitä ja me sen todistajina. Jättimäiset ovat tavoitteet, näköalat, innoitus, virheet, kovuus, ”kulttuurivihamielisyyttä”. Kenties ei sattuma, että tämä kaikki on minua vastustamattomasti kiehtonut – ja kuitenkin kriitillinen outsiderius on tässäkin säilynyt. Kun ajattelen niitä vastuksia, joita sellainen kiinnostus toi minun elämään ”normaalisten” raiteiden hylkäämisestä, vainoa, painostusta – olen syvästi onnellinen. Ainoa, mitä pahoittelen, on, että kriitillinen outsiderpersoonallisuuteni on tulkittu nöyristelynä porvarillisuuden edessä. Hävettää.

Neuvostoliitto probleemeineen ja puutteineen on kaikesta huolimatta vastalause, nerokas ajatus, ehkä juuri sentähden mahdoton ”toteuttaa”. Mutta eikö siinä sen suuruus? Mitä suuruutta on mahdollisessa? Nyt kun vanhenen, olen onnellinen, että elämässäni on vuosikymmeniä ollut eräs suuri, ylivoimainen, ei-toteutettava ajatus. Tosin ei hallitsevana: silloinhan olisin ollut kommunisti, enkä ehdoton outsider. Mutta sellainen kun minun psyykeni on rakennettu, sen välttämättömänä osana. Vieraana lintuna.

Yksinäisyys, ihmisistä loittoneminen, sehän alkoi jo kouluvuosina Hämeenlinnassa. Sen johdonmukainen läpivieminen on ollut elämän teemana. Olisinko milloinkaan voinut sympaattisen ennakkoluulottomasti lähestyä Neuvostoliiton henkistä ilmapiiriä ellen olisi ollut vapautunut suomalaisen yhteiskunnan vallitsevasta perusasettelusta?

Ensimmäinen lukuvuoteni Ranskassa sattui ”oikeaan” aikaan.

On vaikeata kuvitella sanan syvimmissä mielessä onnellisempaa ihmistä kuin nuori kommunisti. Minun persoonallisuusrakenteelleni tuo onni oli saavuttamaton, mutta sittenkin: kyetä näkemään suuruus, avaruus, olkoonpa, että outsiderina. Siinä oli minun ”onneni”. Ilman tuota näkemisen kykyä elämäni ulkoinen kulku varmasti olisi muodostunut ”menestyksellisemmäksi” (n.s. karsseri, ”Kauppalehti”: toht. B:n ura jatkuu”). Mutta ei rikkaammaksi, syvemmäksi.

Vanheneminen korostaa yksinäisyyttä. Jos Tammelo olisi tullut viisi vuotta sitten, en suhtautuisi ambivalentisti. Nyt sen sijaan haluaisin ennen muuta olla ”rauhassa”, kokonaan omien ajatusteni seurassa. Tiedeyhteisö, josta kauniisti puhuin vielä virkaanastujaisluennossani helmikuussa 1962, sekin alkaa väistyä. Kontakti Osviin ja Kalleen on jo hienoisen sumuverhon takana. Omat ajatukset ovat ainoa seura. Valmistautuminen lähtöön.

Mutta Hilikka on käynyt yhä läheisemmäksi. Vanheta yhdessä, se edellyttää henkisen aaltopituuden samanlaisuutta. Mitä enemmän eristäydyn kaikesta muusta, sitä läheisemmäksi tulee Hilikka. Ja Kaarina. Häntä niin harvoin enää näen.

Vikända, 8.6.63 Luennoillani on vaikea alistua sairaalloisuuteen, vanhenemiseen ja sairauden (nivelreuma) vähittäiseen pahenemiseen. Helposti kärsimätön, depressiossa, s.o. kiusaan Hilikkaa ja itseäni. Ergo: vapaudun. Kuoleman lopullisen vapautumisen elämyksellisen evidenttinen merkki, siis jotain perimmältään arvokasta, positiivista. On vain niin vaikeata fysiologisen laman keskellä elää tämä. Elämäntunnon muuttuminen iltaan tullessa. Kaikki muuttuu, sävyt ratkaisevasti toiset. Tähän, jos mihinkään on vaikea tottua. Mutta järjetöntä olla tottumatta. Ajattelu ei sammua, mutta se muuttuu (ainakin minulla) keskitetyimmäksi, meditoivaksi, ajatteluksi ajattelun vuoksi. Olenko milloinkaan ajattelulla pyrkinyt ”ulkoisiin päämääriin”? En ainakaan enää. Minulla on Turussa kahden yliopiston välissä ”lopullinen” paikkani elämässä. Kesämökille päätin tuoda vain dissertatioita.

Tammelon kanssa 4.6. Osvi Lahtisen luona (Kalle) ja illalla Royalissa. T. on mitä efektiivisin: eroaa siinä täysin minusta. Kirjoittelee, matkustelee vimmakkaasti luennoimaan, järjestee Julius Stonelle kunniatohtoriutta. Yleisen oikeustieteen lahjakkaimpia edustajia. Sanoi haluavansa Suomeen puoleksi vuodeksi. Koetan järjestää, välillisesti tai välittömästi.

En lähde Bolognaan enkä Istanbuliin (IVR): huono terveys ja huono kumartamisinto opetusministeriöön. Syksyn opetuksen järjestän perin vapaasti, s.o. opetan itseäni, kokeilen.

Kalle Makkosesta on tullut Helsingin oikeustieteell. tiedekunnan assistentti: Kehoitin harkitsemaan, eikö edullisempaa taktillisesti väitelläkin siellä, ei Turussa. Apala-Arlanderin väitöskirjan kanssa en halua olla missään tekemisissä.

Aurinko lämmittää. Hilkan kanssa matkalle, tällä kertaa Leningradiin Turun hammasklinikan ryhmässä. Viisi päivää yksin. De matrimonio ... paljastaa keskinkertaisen professoriksi pyrkijän ja pääsijän Johan Bilmarkin. Hänen hengentuotteittensa viehätys on juuri henkisessä rajoittuneisuudessa. Ironinen nautintoni on vielä suurempi kuin Wexioniuksen seurassa. Akateeminen keskinkertaisuus on kiintoisa tutkimuksen kohde. Myös yliopistojen sosiologian näkökulmasta.

10.6.63 Ihmisen uskonnollinen syvyysulottuvuus. Kestäisikö ihmisen sielullisen rakenteen omaava olio (vert. Scheler) yksinäisyyden, menneisyyden, tulevaisuuden, nykyisyyden ilman kytkentää ehdottomaan. Alan entistä paremmin ymmärtää yksinäisen ja sairaan ihmisen sielunhätää. Aikaisempina kesinä yksinäiset yön tunnit ennen unen tuloa olivat avartava, myönteinen elämys. Nyt sen sijaan painajaisten täyttämiä. Varmaan jatkuvasti huonontunut terveyteni ...

Voiko yhteenkään ihmiseen todella luottaa? Ihminen, joka niin tekee, rakentaa hiekalle. Yksinäisyys innoittaa ajattelua: Olen kirjoitellut Wexioniuksesta ja Bilmarkista, seurannut heitä.

Paljon on ajatuksia ja tapahtunutta, jota en kirjoita. Olisinkohan elämäni aikana ajatellut liikaa – itseäni??

Viihdyn mainiosti kesämökin yksinäisyydessä. Eilen aamulla, ennen Helsinkiin lähtöä, ostin 12 munaa. En enää keitä, vaan sokeria, konjakkia. Sanomalehtiä en ole nähnyt viikkoon ja eilen ostin Aristotelien Metafysiikan I–IX.

Räystäään vesikourussa sieppo hautoo hartaasti. Kuin Alasen tieteen teko. Tokko tulee?

Porthanian hississä ent. kansleri Myhrberg, joka ystävällisesti keskusteli. Viihtymiseni Turussa johtuu suurelta osalta Åbo Akademiasta. Jo vuodet 1952– 955 tässä korkeakoulussa olivat minulle elämys. Elämäni perusvirheitä, että isä pani suomenkieliseen kouluun. Jouduin tätä tietä ympäristöön, jossa milloinkaan en ole viihtynyt. Suomenruotsalainen akateeminen sivistyneistö on minulle merkillisellä tavalla läheinen (joskin selvästi näen sen kielteisiä puolia: naurettavaa nurkkapatriotismia ym.m.s.) Suomalaista ei isä minusta pystynyt tekemään, mutta kyllä outsiderin.

13.6.63 – Viisi päivää kesämökillä yksinäisyydessä: mitä hedelmällisintä työaika. Lukenut olen tuskin mitään, mutta kirjoittanut. Hyvä olo: kauppaan tehdyn edestakaisen soutumatkan jälkeen heitän pitkäksi. Ajatus tuo toisen, kysymys kysymyksen ... Onnellisuus. Outoa: olen nähnyt suorastaan hauskoja unia. Nauroin herätessäni.

Yöllä satoi. Pilvet kiitävät yli aurinkoisen taivaan. Aristotelien Metafysiikka on kiintoisaa luettavaa. Häntä ja eräitä Bilmarkin parhaimpiin kuuluvia dissertatioita olen sentään silmäillyt.

1.6.63 Toissapäivänä toistamiseen Helsingissä. Tänä kesänä ovat useat nuoruusvuosien ihmiset, tapahtumat, ympäristöt eideettisen elävinä palanneet tajuntaani. Puhumattakaan unesta: mitä kerrostumia minuudessa onkaan. Monta minää. Ja tuon minulle nyt "vieraan" minä elän unessa niin aitona, että vielä herättyäni ...

Zum Problem des immateriellen Schadens julkaisen esseesarjana, kirjana tai erillisenä yleisen oikeusteorian + oikeusvertailun näkökulmasta.

Vaikka käsittelen suomalaisen oikeustieteen aatehistoriaa eurooppalaisesta näkökulmasta, se sittenkin jää provinssiaskarteluksi. Ketä se Suomen rajojen ulkopuolella kiinnostaa? Korkeintaan ihmetellään, että Brusiin on sortunut moiseen. Myös tämän julkaisen vain suurilla kulttuurikielillä. Tai ruotsiksi. Mutta sittenkin. On tosin ollut ymmärrettävää ja kenties hyväksyttävää, että Turun oppituolin merkeissä olen syventynyt suomalaisen oikeustieteen historiaan. Nyt on dialektinen taite saavutettu, ja osoitan aatehistorialliselle harrastelulleni sille kuuluvan paikan. Se on avartanut ja tulee avartamaan näkemystäni yleisen oikeusteorian alalla. Oikeusvertailun luentotunnit syys- ja kevätlukukaudella keskitän aineettoman vahingon hyvittämiseen.

Ja luennoimistyylini: älä unohda Holloa. Kokemus tosin osoittaa, etten voi lakata olemasta oma itseni. Mutta sittenkin ... Se, että aktiivisesti jatkan tutkimuksiani yleisen oikeusteorian alalla, värittää luennot. En aio ryhtyä piirtelemään muotokuvia, vaan keskityn omien tutkimusteni kannalta tärkeimpiin ongelmiin, poraudun. Niinpä nyt syyslukukaudella selvittelen yleisen oikeusteorian suhdetta oikeusvertailuun, fenomenologisen metodin käyttömahdollisuuksia yleisessä oikeusteoriassa, perusasennoitumisen problemaa j.n.e. Kaikki ongelmia, joissa jo olen porautunut jonkin matkaa.

25.6.63 Turussa. Kutsu Edinburghiin "Nothern Scholars Committee"n toimesta. Seminaareja, tutorryhmiä, ehkä julkinen luentokin. Lähipäivät kansainvälisten suhteitten (eripainokset, kirjeet) hoitamiseen. Ne ovat minulle tärkeämpää kuin kaikki muu.

12.7. Viime viikolla Bilmark. Tulos hänelle masentava. Piispa Mennanderin kotiopettaja oli lahjaton graduaalitekstejä vanhoilla päivillä myyskentelevä, Aatos Alastakin heikompi. Tuo ei tee häntä tutkimuksen kohteena vähemmän kiintoiseksi.

Edinburghin ohjelma ja aikataulu hahmottuvat. "Jurisprudence and Comparative Law" on julkisen luennon aiheena.

Tänä kesänä vanhuus ja kuolema katosivat. Täynnä suunnitelmia, työntöä. Ehkäpä siirtyminen vanhuuteen oli biologisesti hankala, mutta nyt se on ohi.

Vilahtaako Bilmark aikalaisten kirjeenvaihdossa? Ajattelin rakentaa kokonaiskuvan hänen oikeusfilosofiastaan. Mutta kaikki tuntuu hajoavan lahjattomuuteen. Mies luennoi vuosikymmenen jurisprudentialista naturalista mutta oliko hän siinäkin muuta kuin vaivainen Pufendorf-plagiaattori ja -huonontaja. Grotius, Hobbes, Pufendorf, Thomasiaus: mitä Bilmark kaikesta tästä pystyi saamaan irti? Sarjan pinnallisia latteuksia. Bilmarkin nimittäminen historian ja moraalifilosofian professoriksi oli skandaali.

8.9. – Maalla luin Istorica KPSS:an, Leninin elämäkertaa (1955), KPSS:n ohjelman ja säännöt (1961), Leheniä, "Kommunist", Lokakuu 1957. Sain alkuun Lenin Valitut teokset.

11.9. Sydän. Auttavatko enää lääkkeetkään. Eilen aamulla todistin testamentin. Nousu yliopistolle: loputon jälkihikoilu ja kaiken hämärtyminen.

Olivecronan härgerströmiläinen julistus: käsittämätöntä. Jopa magiajärjettömyyden ottaa täydestä.

18.9.63 Luennot alkavat tänään. Joka vuosi sama "jännitys". Jännitys mistä? Hahmottaminen, luovan, oman tyylin toteuttaminen. Ei Holloa esikuvaksi, sillä ketään ei voi seurata. Voin vain toteuttaa itseäni. Siinäpä ongelma. Ehkä vain: meditatiivinen välimatka puhuttuun ja samalla spontaanisuus. Aforistisuus, hillitty tempo. Luennoiminen on minulle taiteellinen luomisprosessi. Älyn ja ankaran keskittymisen taidetta. Niinpä nykyisin kirjoitankin. Aamuisin lenkille. Päivisin usein pienet unet. Oman itseni toteuttaminen puhutussa ja kirjoitetussa. Vanheneminen merkitsee henkisesti ennen muuta, että tämä tarve on käynyt pakottavaksi. Välimatka "elämään" ja itseeni.

Nerokkaan Lenin teokset kunniapaikalla kirjastossani. Onko kukaan loistavammin käynyt rakentamaan mahdottomuutta?

28.9.63 Historiska Samfundet ja jatko Svenska Klubbenilla. Viihdyn ruotsinkielisten seurassa: oikeastaan kuulun sinne (-68?). Tuon kuuluvuuden tunsin jo 1950-luvulla Åbo Akademiassa.

Loistava seminaari eilen: Klami interpolaatiotutkimuksesta, Matti Sainio ”opponenttina”. Kumman paljon osanottajia: olin pelännyt katoa aiheen eksklusiivisuuden takia.

19.10.63 Nyt alan kirjoittaa Edinburghin luentoja, perusteellisten valmistelujen jälkeen. Ulkomailla pidettävä luento on minulle aina painajainen. Normaali henkinen elämä käy mahdottomaksi. Toissailtana kutsuttuna typerien Salovaarojen luona: taustalla kai lähestyvä dekaanivaali. Ihmiset annettuina suureita: todettava.

Matti Sainio piti proseminaarissani henkeväen esitelmän Caloniuksesta oikeusfilosofina. Meille kahville. Olen tyytyväinen tämän syksyn proseminareihin.

6.11.63 Matti Sainion kanssa keskustelen paljon. Yliopiston opettajainkahvila muutakin kuin hyvä kontaktipaikka.

9.11. G. Lindberg pakinoi Historiska Samfundetissa. Kevyttä sarjaa ilman jäsentelyä, henkevää. Jälkisitsiin lähti valitettavasti myös naisia: kauhea suupalsti Åbo Akademin kirjastosta, hiljaisempi kana samasta paikasta ja Sandbergin kiltti vanha vaimo. Mitä lattein ilta. Lähdin ensimmäisenä, sillä en olisi enää kestänyt keskustelutapaa. Olin lähtenyt epäröiden mukaan jälkisitseihin kuultuani förste bibliotekarin pinnallista loruilua. Jos olisin tiennyt, että nuo matalatasoiset akatkin tunkisivat mukaan, olisin luikkinut kuten viisas Lindman. Sanalla sanoen: epäonnistunut ilta alusta loppuun. Ainoa valopilkku, hieno Gardberg minua vastapäätä.

Proseminari eutanasiasta onnistui hyvin. Vilkasta keskustelua. Ilmeisesti aihe sai henget liikkeelle.

17.11.63 – Eilen illalla päättyi antibiotika-kuuri. Huomenna aamulla lennän Edinburghiin. Miksi masentunut, painostava mieliala? Biologiset tekijät. – Lähde outsiderina itseeni ja kaikkeen nähden. Välimatka sairauteen, vanhenemiseen, kuolemaani. Anglosaksinen maailma uutena elämyksenä, Ranskan, Italian, Ruotsin jälkeen.

Edinburgh Diary:

25.11.63. – Makuulla lueskelin juuri ostamaani G.T. Kneebown Mathematical Logic and the Foundations on Mathematics. Viihdyn loistavasti: The Edinburgh University Staff Club on paras mahdollinen ympäristö. Tapaan kollegoja. Ready roomissa johtavat kulttuurilehdet, hyvä ja halvanlainen ravintola. Luentoni 20.11. meni tuskattomasti, ilman pienintäkään jännittämistä. Saatoin siis seurata foneettisia merkintöjäni. Seuraavana päivänä selostin Joffen kritiikkiä länsimaisesta oikeusteoriasta, Popovan sosiologikritiikkiä ja venäläisten kritiikkiä kansainväl. sosiologikonferenssista. Rasittavaa puhua englantia yleisölle vapaasti.

21.11. Illalla Watsoneilla (barrister): älykästä keskustelua, mutta piipputupakka + jäätävä auto painoivat kahdeksi päiväksi Staff Clubin vangiksi. – Olen ollut kolmella Cambellin luennolla: leikkaavaa, selvää.

Olin (19.11.) Dr V.S. McKinnonin vertailevan valtiosääntöoikeuden tutorialissa: jäätävä huone. Lainopillisen tiedekunnan kirjaston jurisprudence – huone jäätävä.

Edinburghin historiaa en ole katsellut lainkaan, koska ainoa mikä kiinnostaa, ovat henkisesti elävät ihmiset. Niinhän joka maassa.

Kennedyn murha ja murhaajan murhaaminen: yhtä sophisticated kuin Edinburghin yliopistorakennus.

Kysyin Cambelliltä skottilaisen ja englantilaisen huumorin eroa. Innostui ja kaksi juttua. Skotlantilainen aviopari oli ollut naimisissa 50 vuotta. Kuolinvuoteella vaimo pyytää mieheltä. Promise me, that you will drive to the funeral with my mother, johon mies: "Yeas, but it will spoil the day". 2) Englannin perintöprinssi on älykäs. Kerran tuli kutsuihin, joihin 50 kutsuttua, mutta 40 tuolia: "I think that some of us must stay". Cambell: Tällaista on englantilainen huumori, älytöntä ja without any point whatsoever. Meillä on ollut verrattomia keskusteluja oikeusteoriasta brittiläiseen yhteiskuntaan. Vaimo soittaa kerhoon: Onko mieheni siellä? Portieri. Ei ole. Vaimo: Mutta enhän vielä ennättänyt sanoa nimeäni. Portieri: Kenenkään vaimon aviomies ei milloinkaan ole täällä.

Henkisesti mitä avartavin tämä matka. Juuri huonon terveyteni takia minun tulee riuhtaista irti. Ajattelin jo perua Oxfordin, mutta eiköhän tuo rinta sentään asettune. Taidanpa lähteä alakertaan kollegoja katsomaan. Ehkä löydän syöntitoverin, sitten yhdessä kahvit. Päälle reading roomiin ja sieltä huoneeseen nauttimaan matematiikan loogisesta perusteesta.

Elämänmuotona The University of Edinburgh Staff Club minulle optimaalinen: suljettu maailma, jonka jäsenet yliopistonopettajia.

Istuin alahallissa ennen lounasaikaa ja katselin tulijoita. Sympaattista joukkoa, lukuun ottamatta omahyväistä pappia. Olenko koskaan nähnyt sellaista massiivista joukkoa charmittomia naisia?

Eilen Cambellin työhuoneessa kotona. Tämä matkani Edinburghiin, lähdin epäröiden, heikon terveyteni pidättämänä. Välittömästi ennen lähtöä antibioticakuuri. Kolme tervettä päivää Edingburghissa (molemmat luentoni) ja sitten sairautta, väsymystä, kuumetta. Toisinaan mieli painuu, painajaismainen olo. Kotiin. Mutta ajattelehan: Voiko uneksia filosofisemmasta matkasta kuin tämän sairaan, vanhenevan, kuolemaan suunnistautuneen ihmisen ensi tutustumisen anglosaksiseen yliopistomaailmaan. Halusin kokea tämän maailman ennen kuin

fyysisesti olen aivan out. Tiesin, että alan jo olla rajalla, että oli kiire. Haluaisin olla Hilkan luona. Tämä yksinäisyys. Tämä loputon sairastelujen kierre.

Lähteä luennoimaan ulkomaiseen yliopistoon kielellä, jossa ei elämässään ottanut ainoatakaan tuntia: tämäkin ajoi minut Great Britanneihin. Nyt tuo seikkailu on eletty. Ja rikas, avartava henkinen maailma. Mitä kuumeesta, väsymyksestä, sairaudesta.

Ranska, Ruotsi, Italia, Skotlanti

29.11. Yliopistomiljöö on kansainvälistä ja kansallista. Siinä sen viehätys. Luonnollisesti minua kiinnostaa eniten kansainvälisyys. Yliopistonopettajan ja opiskelijan yhteiskunnallinen funktio eri valtiossa on varsin samankaltainen. Jos liikumme ajassa, luulisin, että silloinkin löydämme samankaltaisuutta. Ja kaikkeen tähän erottamattomasti kietoutuu kansallisten, historiallisten tekijäin sanelema erilaisuus. Samantapainen ongelma siis kuin oikeusvertailussa.

Tunnen syvää yhteenkuuluvuutta näihin ihmisiin. Paremminkin ehkä: tähän ihmislajiin, henkisenä ja yhteiskunnallisena tyyppinä.

30.11. Eilen illalla huoneessani animaalisen vakava masennus: kotiin. Onhan hullua istua sairaana ulkomailla.

5.12.63 Kotona Suomessa

Cambellin opetustekniikka. Entistä enemmän minunkin tulee keskittyä tajuttavuuteen. Mutta ei ainoastaan siihen. Porautuminen ja läpikuultavan kirkas tajuttavuus, siinä minun ihanteeni. En voi ajatellakaan Cambellin tavoin yleisen oikeusopin peruskurssia, s.o. koko alueen pintaesittelyä, sillä sen jätän Alaselle. Osaksi jotta hänen tasonsa ja omani korostetusti asetettaisiin vastakkain. Cambellin luennoimismetodi merkitsee korkean tieteellisen lahjakkuuden käyttöä jonninjoutavaan alkeiden selostamiseen. Ilmeisesti hän pitää sitä velvollisuutenaan. Minä en. Jopa pitäisin velvollisuuden vastaisena opettaa niin.

Mannerheimin ”Minnen” I–II jää edelleen hyllyyni, hänen korkean lahjakkuustasonsa vuoksi.

Olen onnellinen Hilkan lähellä. Sain häneltä jo influenssankin: bagatelli.

8.12. Olen lueskellut kirkasta Toulminia, mutta hänen hyökkäilynsä eksaktista logiikkaa vastaan ei vakuuta. Argumentointitekniikka ja logiikka ovat kaksi eri asiaa.

Itsenäisyyspäivänä etupäässä kuuntelin Neuvostoliitosta venäjän kieltä, kun Lontoo tukossa.

Ennen Edinburghia makasin sairaana, sairaana Edinburghissa 14:sta päivästä 11, sairaana paraikaa.

Huomenna vuoden viimeiset tentit – Hannu Klami sai pari päivää sitten roomalaisen oikeuden laudaturin, kylläkin puoliksi joululahjana.

Joulukortteja ja eripainoksia maailman eri kolkille. Tämä inhimillinen kontakti. Inhottavaa sen sijaan kaupallinen joulumainonta: tämäkö Jeesuksen syntymän muistoksi.

Turkulaisten antikvariaattien kulttuurittomuus, seisovia, haisevia lammikkoja.

Tanjanikalainen lakimies Mafkas taasen Turussa sisarensa luona (maltalainen). Koetan järjestää ainakin muutaman maksullisen luennon kehitysmaitten oikeudellisista organisointipulmista. Muistan hänen hyvän luentonsa vuosi sitten. Kai saanut lähdön Tanjanikasta valkoihoisena.

20.12. Tapasin Osvin ja Kallen. – Turun Sanomille. Välähdyksiä Skotlannista, julkaistu jouluaattona.

En jaksa lukea Turun puuroa, 1600-luvun luonnonoikeutta. Päivisin pieni levykonsertti. Verraton mielen tasapainottaja. Olen soittanut jo pariin kertaan läpi Bachin Brandenburgilaiskonsertot ja nyt siirryn Beethovenin myöhäisiin kvartettoihin. Tulen ostamaan vain ehdottoman huippuluokan musiikkia.

26.12.63 Edinburghin matka lukitsi englannin kielen, nyt haluan lukea ranskaa. Joulun sovinnaiset musiikkiohjelmat radiossa: Voiko typeryyden astetta enää ylittää.

Naakat syövät joululyhteen parvekkeelta. Pikkulinnut ehkä eivät nouse näin korkealle. Naakathan lempieläimiäni.

27.12. – Eino Kaila sanoi liioitellen Beethovenin musiikista, että sillä ”ääretön syvyys”. Mutta B:n viimeisistä kvartettoista sanonta olisi oikea. Joka päivä soitan sellaisen, tai Bachia. Sen jälkeen kaikki muu musiikki on joutavaa.

Kun corazol ei auttanut, otin nitroglyseriiniä. Miten onnellinen olenkaan lähdön merkeistä.

17.1.64 Ehkä tuumori peräsuolella: yöllisiä tuskia toisinaan ja omituiset jatkuvat ulostushäiriöt. Ratkaisuni: annan mennä toivottomaksi, sillä aina olen toivonut kuolemaa. Jos loppuvaihe liian kiduttava, luoti suuhun. Asteittainen vanheneminen, rappio ... Parempi lähteä. Hilkkallekin parempi. Tuo epä tietoisuus cancer vaiko ei, se ei paina. Onhan vain kysymys kuoleman ajankohdasta ja tavasta. Yksi mahdollisuus: morbiili mielikuvitus. Mitä en ole elämäni aikana kuvitellut.

Päivittäin pari tuntia ulkoilua. Raikas talvi-ilma.

Suomalaisia kulttuurilehtiä en juuri tilaa. Onhan lukuhuone yliopistoissa.

20.1.64 Filosofisen yhdistyksen johtokunnan kokous Sven Krohneilla. Routila loukkaantunut, kun Turun Sanomissa kirjoitin Cambellista, että aitobrittiläinen halveksunta hämää tekosyvällisyyttä kohtaan. Routilan ”filosofinen kutsumus” kai juuri on tuollaisen tekosyvällisyyden kehittämisessä. Hyväntahtoisen Svenin suojeluksessa toimii kaikenkarvaisia humbuugimiehiä: Routila, Tähtinen.

Osvi Lahtinen lahjoitti Sherringtonin ”Man on his Nature”. Olihan minulla kerran tuo kirja, mutta en päässyt sisälle. Nyt Sherrington avautui – ehkä osittain paremman englanninkielentaitoni ansiosta ja siksi, että brittiläinen ajattelutapa kiinnostaa voimakkaammin kuin ennen.

Urpo Harva perustaa Tampereelle filosofisen yhdistyksen kai kompleksiansa esiintuomista varten. Omituinen, perin kompleksikas Veilahti kuulemma sai kuin saikin Tampereen työväenopiston rehtorin toimen. Toimii kai edelleen Harvan ”Luotaimen” (mikä omahyväinen nimi!) toimitussihteerinä. Näitten puolihullujen keskellä sympaattinen, avara Sven Krohn, intialaisine filosofioineen ja parapsykologisen seuran kunniajäsenyys. Hän on kuin luotu sietämään humbuugia: annetaan funktio filosofialle. Paavo Siron monologit panevat kysymään, onko hän todella lahjakas. Haluaisin olettaa, että tämä sympaattinen vanha ystävä sitä on.

Vasen käteni puuttuu, voin pahoin ... lähden ulos.

Max Weberin nerokkuus.

Tämän lukukauden luennot otsikolla ”Oikeussosiologia”. Luennoillani puolet laudatureja. Sellaiselle kuulijakunnalle puhun ilomielin.

Lahjakas Peter Stein kirjoittaa 24.1. ”Zum Ehescheidungsproblem”istani : ”The treatment of this topic is most original ...” Luulenpa, että sittenkin julkaisen ”Zum Problematik des immateriellen Schadens” -tutkimukseni.

Viime kesänä Sipoon mökillä jäsentelin imm. Schadens-tutkimukseni niin pitkälle, että aion jo ryhtyä kirjoittamaan lukuja. Sitten aloinkin tutkia Leniniä ja N-L:n kom.puolueen historiaa.

31.1.64 – Olisinko vapautunut luennoitsijana? Tahtoisin yhdistää äyllisen tason ja vapauden. Välttämätöntä, että välimatka aina säilyy: aiheeseen, kuulijoihin. Näennäinen spontaanisuus, jonka saan näyttämään todelliselta. Ilman välimatkaa pirstoutumisen vaara. Eräinä päivinä onnistuin, toisinaan en. Yhä ankarammin tyylittelevä välimatka ja yhä tehostetumpi vapaus: näin näkisin tehtäväni nyt.

Konsistorin kokoukset väsyttävät hengettömyydellään. On näyteltävä normaalia kiinnostusta.

15.2.64 Hannu Klami on opiskeluaikanaan reputtanut Brusiinille, Salovaaralle, Bromsille, Rytkölälle ja kirjoitti Muukkoselle kelvottoman tutkielman. Toivoton tapaus.

2.,2. Kauhea nivelreuma sydän – y.m. oireineen. Minä kun jo iloitsin hyvästä terveydestäni tällä lukukaudella – syytä surkeuteen en tiedä.

6.3. Klamin heikko sepustus ”Välipuheessa”.

8.3. Kirjastoni kun kuolen: lakkaa olemasta, sillä yhdistäjä on mennyt. Paljon siinä on turhaa, mutta kaikki oli elämäni.

Luin Leninin elämänkertaa: innoittavaa. Samoin puoluehistoria. Mutta ketä innoittaa Hrustsov? Marxilaisten perusteosten uudet painokset: en enää hanki, sillä pelkään, että taso laskeva. Ajatella: Leninin edustama henkinen maailma on jäätynyt poroporvarillisuuden pohjattomaan suohon. Stalinin dialektisuudessa ja ”filosofoinnissa” oli tyyliä. Kirjahyllyssäni on sokeriruokoa syövä panda: Hrustsov soittelee rauhanhuilua.

13.3. – Konsistori aloitteestani päätti kutsua Stig Jägerskiöldin Uppsalasta (vierailuluento).

Olavi Heinosen mainio alustus proseminaarissa (= oikeussosiologian ryhmä Pohjoism. Kesäakatemiaa varten).

Toissapäivänä yliopistolla gruusialaisten lakiylioppilaiden retkikunta: jututin kurjalla venäjän kielellä iloisen ystävällisesti.

Yrjö Blomstedt kaksi tuntia kahvilla ja konjakilla. Lahjakas, henkisesti elävä ihminen. ”De obildade bröderna”, Edward Andersson Ellilöistä. Blomstedtkin tuntuu inhoavan heitä. Minä Taunoa.

16.3. – Klami eilen meillä neljä tuntia. Kertoi opiskelleensa Muukkoson suosittelemaan rimanheilautustyyliin (maine sen mukainen) ja suunnittelevansa väitöskirjaa kauppaoikeudesta. Laulaa Bellmania. Liikuttava kypsymättömine uudistussuunnitelmineen. Tankeflykt + lahjakkuus: mikä on tulos? Pystyykö milloinkaan tekemään kunnon tiedettä?

29.3. Hyvästä seminaariesitelmästä hätiköity moniste. Se oli minulle piste i:n päälle.

Tänään esitelmäni Porthan-seurassa ”Michael Wexionius lakimiehen näkökulmasta”. Päälle viihtyisä keskustelu aatehistoriasta ja Klamista. Aatehistoria ei vedä massoja.

17.3. Pojat tajuavat Muukkoson ja Rytkölän persoonallisuuden perustava eron, samoin (toisista näkökulmasta) minä. Pertti oli minulle henkisesti elävä ihminen, Olavi hyväntahtoinen virkamies. Ainoa tiedekuntamme professoreista, johon

jonkinlaista henkistä yhteyttä kenties on Broms. Olavin puhe TY-Lexin vuosijuhlassa oli tyrmistyttävä.

19.3. – Hikoilen öisin ja viime yönä varmaan kuumetta. Tunnen itseni sairaaksi: nivelreuman ote kiristyy. Sydänlääkkeellä yliopistonmäki ylös.

Kun joulun alla ostin Beethovenin viimeiset kvartetot, tämä ennakoi: ei rajaa kuoleman ja elämän välillä.

20.3. Tänään, oikukkaasti, parempi olo. Kopioin Wexioniuksen tappavan hengettömän dissertation. Todellista lainoppia.

Jätin seminaarin Leena Kartion ja Jaakko Koskimiehen hoidettavaksi, enkä kai huomennakaan mene ulos.

Luentoni: puhun puhun ihmisille, joista suuri osa predestinoitu poroporvareiksi. Heidän mukana olonsa on inhottavaa. Heille en milloinkaan suostu puhumaan. He ovat minulle pelkkää painolastia, ja niin on aina ollut, myös Lundissa.

Ehkä en ole tarpeeksi aristokraattinen. Kahlaan älyllisen uteliaisuuden suossa. Enkö jo ole nähnyt tarpeeksi? Ihmisillä ei enää minkäänlaista uteliaisuutta. Miksi siis kirjoilla? Tietenkin niiden selailu on vähemmän inhottavaa kuin ihmisten. Mutta lopeta jo.

6.4. Henkinen kontakti nuoriin, kun ei minkäänlaista kontaktia Rytkölään eikä Salovaaraan ja Broms aina poissa.

Jägerskiöld illallisille koetan saada nuoria ja historioitsijoita, jottei syntyisi masentavan hengetöntä kuvaa yliopistostamme.

Jo opiskelijana kartoin ja halveksin sitä hengetöntä ja poroporvarillista eläinlajia, joka kansoitti luentosalit. Nyt on opiskelija-aines sentään, kiitos laudaturylioppilaiden suhteellisen suuruuden, aivan toisella tasolla. Mutta tämä herättänee ärtymystä, ja pian kai painutaan lähelle entistä tasoa. (Lisäys -68: tapahtui)

18.4. Stig Jägerskiöldin vierailu on ohi. Ihminen, johon en saanut minkäänlaista kosketusta. Levittäytyjä, ei rakentaja. Paljon vaivaa tyhjästä. Torjun Tukholman oikeusteorian oppituolin.

Antiikinystävään symposium Porthan-instituutin järjestämänä. Olin kiinteästi mukana kaksi päivää aamusta iltaan. Ihmisiä, joille henkiset arvot jotain merkitsevät. Paitsi kenties Jaakko Hintikalle, joka naurettavan hybriksen pullistamana esitti uuden kokonaisselityksensä kreikkalaisen ajattelun ”teleologisesta luonteesta”, ja sai todelliset tuntijat kimppuunsa.

Porvarillisen maailman intomieliset suitsutukset Härkösen 70-vuotispäivän johdosta osoittavat, kuinka oikeassa kiinalaiset ovat.

Aion jatkuvasti puhdistaa kirjastoani. Ranskalaiset modernistit ovat kehittänet taidon kirjoittaa tyhjästä.

Toissailtana Pertti Muukkosen 4 kk myöhästyneet läksiäiset Hamburger Börsissä. Broms ei tullut, läsnä Rytkölä, Salovaara, Aaltonen. Lattea ilta, johon hyvin sopi orkesteri äänenvahvistimineen. Minkäänlaista henkistä kosketusta ei minulla voi olla mainittuun trioon. Henkisesti elävät ihmiset ja henkisesti kuolleina syntyneet.

29.4. Väitöskirjantekijäin kerho vieraili Turussa ja olivat kutsuneet minut puhujaksi lounaalleen. Myöhemmin opastelin yliopistossa. Virkistävää joukkoa!

Osallistunko todella Aatos Alasen ”juhlanumeroon” (LM)?

Kiinnostukseni Klamiin loppunut. Psykopatologinen tapaus. Valitettavaa, että tuli lainopilliseen tiedekuntaan. Tuskin hän milloinkaan pystyy aikaansaamaan kunnollista. Klami kysyi eilen, pääsisikö assistentiksi. Vastaus: vakanssit täytetyt, ja jos vapautuisi, kukin professori ottaa kenet haluaa ... Lopetan kiukutteluni Klamin johdosta. Hän oli minulle mitä suurin pettymys. Naiivi sensaationavoittelu ja omahyväisyys, t.s. humpuukityötä koko opiskelu. Arvostelukyvyn ja soliidisuuden puute on mahtava.

Legaz ilmoitti, että minut valittu Espanjan oikeus- ja yhteiskuntafilosofian yhdistyksen jäseneksi honoris causa. Seuraus: julkaisukanava avoin. Samoin, Del Veccion kirjeestä päätellen, Roomaan.

Valokuva: Ty-Lexin vuosijulka 3.3.64 – Kuvassa Brusiin ja tuntemattomia turkulaisia, ehkä Broms?

18.5. Lyhyt harjoitelma LM:n Aatos Alanen -numeroon, koska hän on niin tympäisevä. Siksi kirjoittaminen tuottaa minulle iloa.

21.5. Hilikka syyttää depressiivisyydestä. Eikö pikemminkin asteettainen elämästä irtaantuminen. Kaikki muuttuu epätodelliseksi, kaukaiseksi. Ehkä lähden, ilman että olen tiedostanut, liittyy biologista elegisyyttä. Siitä on ehdottomasti päästävä: olenhan koko elämäni syvimmältäni toivonut kuolemaa. Elämästä poisliukuminen, väsymys, kaiken etäännyminen: voiko syvemmin ajatellen mikään olla toivottavampaa? Tänään ensi kerran ilta-aurinkoinen maisema oli minulle täysin vieras. Suljin silmäni.

Hilikka valittaa, että en mihinkään lähde. Syy: ihmisten läheisyys on painajainen. Jos puhun heille, pidän loitolla. Junassa aina suljetuin silmin: kiskoilla kiitävä laatikko, johon sullottu niin sanottuja ”ihmisiä”.

27.5. Illalla hiukan Auran rantaa. Tämä kaupunki on kesäisin masentava: silloin ahtautuvat kadulle kaikki nuo hengettömät luolaihmiset, joita en kestä katsella.

Klamin olen ratkaissut peruuttamattomasti. Miksi näin myöhään? Huomenna tiedekunnan farssimainen publiikki. Klami ja Tolonen ensimmäiset valmistuneet kandidaatit.

6.6.64 Jäin publiikista pois Klamin törkeään lehtimainonnan vuoksi. "Turun tiedekunnan todistamaton heikko markkina-arvo".

Eilen yhtäkkiä ajatus: entäpä jos panisin paperille "Zum Problem des immaterialen Schadens" ja julkaisen yliopiston Annales-sarjassa. Ryhdyin heti työhön. Olisiko sysäyksen antanut Kaarle Makkosen väitöskirjan käsikirjoitus "Zur Theorie des juristischen Entscheidung"? Tuo korkeatasoinen tutkimus kenties innoitti.

Hilkka osti Helsingistä yksiön. Henkireikä Turusta. Kestäisimmekö ilman sitä?

Omituista, että "lahjakas" oppilaani Klami paljastui psykopaatiksi. Sitä mukaa kuin yleisö on alkanut uskoa hänen lahjoihinsa, minä lakkasin. Koskeniemi katsoo, ettei hänessä kiinnostusta tieteeseen, vaan itsensä mainostamiseen tieteen avulla. Eikö sentään ihmisen motivointi monipohjainen? Halusin alkuvuosina nähdä hänessä myönteisen, mutta nyt psykopaattinen on vastaansanomattomasti alkanut hallita kuvaa. Tämä oli minulle aluksi shokkimainen pettymys.

14.6. Eilen viiden tunnin keskustelu Kaarle Makkosen kanssa väitöskirjasta.

Proteesi on poistanut syönnin, s.o muuttanut sen tympäiseväksi ja iljettäväksi. On tämäkin elämää! Onko elämällä enää minkäänlaista arvoa? Jos on, niin keinotekoisena konstruktiona: sydänpillerit, silmälasit, kaljupäisyys, hammasproteesi, ummetus. Kaipa on luotava jonkinlainen "henkistynyt elämä", kun ei enää kohta muuta ole jäljellä.

Yhä kriitillisempi ja myrkyllisempi reagointi kaikkiin ja kaikkeen. Johdatusta kuolemaan. Mutta eikö laukaus parempi? Tavallaan vanhuudella oma hirtehisleimansa. Kaikki muuttuu irvokkaaksi pilkkanäytelmäksi.

Illalla: antoisa työpäivä! Pako henkiseen luomiseen vastalauseeni biologisen olemassaoloni asteettaiselle sammumiselle. Tämä yhdistelmä tekee vanhuuden rappiosta kiintoista. Polvilleni en jää, joskin hetkittäin lysähdän.

18.6. Mietekirja tympäisee depressiivisyytensä takia. Syytä lopettaa. Varmaan masennuksessa mukana voimakas henkinen komponentti. Sen on Hilkka oikein todennut. Ulospääsy tällaisesta kehästä, jossa on sekä orgaanisia että psyykkisiä aineksia: onko lainkaan mahdollista? Toisaalta kun tiedostan ainekset, tämä avannee jonkinlaiset, joskin ongelmalliset, mahdollisuudet. Jo nuoresta taipumusta masennustiloihin ja silloin ne erityisen raskaat. Nyt vanhana, niitä ruokkivat fyysiset

orgaaniset rappioilmiöt. Tehtävä: haistattaa! Kirjoita, julkaise: se jos mikään vapauttaa. Mutta lamauttava passiivisuuden muuri on siinäkin jatkuvasti murrettava.

19.6. Neuvostoliitto on kolmekymmentä vuotta ollut minulle keskeinen arvo, mutta nyt sen kommunismista on kadonnut räjähdysvoima. Tapa, millä porvarilehdet silittävät Hrustsovin päätä ... Lakkaan tilaamasta Komminist-lehteä.

25.6. Viihdyn mainiosti Valpon entisenä kommunistisena terroripäällikkönä. Tämä rooli jos mikä tuo jatkuvaa elämänhalua. Kuinka kunnan porvareitten oikein tulisi suhtautua minuun? Saatan kuvitella, että Turun Yliopiston kansallis-isänmaallisissa piireissä oli kuhinaa ennen professoriksi nimittämistä. Ergo: kaikki konstitutionaalinen pessimismi on heitettävä roskatunkiolle.

Matti Kurjensaarelta oli Suomen Kuvalehdessä muistokirjoitus Otto Ville Kuusisesta. Parasta Mattia. Ostin irtonumeron, leikkasin talteen ja panin Kuusisen muistelmateoksen väliin (jonka olen ostanut turkulaisten kommunistien päämajasta).

Beethoven, Bach, Vivaldi, Chopin, Prokojiev ... Ergo: Radion musiikkiohjelmien kuuntelu on jäänyt aivan taka-alalle.

”Zum Problematik des immateriellen Schadens” -tutkimukseni runkotekstin pääosa on paperilla. Viimeinen luku menossa.

Jokavuotinen pulma: onko mökki enää pystyssä? Nyt kun Helsingin asunto, mökin kohtalo on toisarvoista. Ja samalla: juuri nyt haluaisi säilyttää kesämökin Helsingin suunnalla.

1.7.64 – Mökki edelleen pystyssä, yhdeksättä kesää. Aina sama jäänyt: onko romahtanut? Helsingin asunnosta avara näkymä Mannerheimintien valtavaan liikenteeseen.

Iltaisin, klo 9, kaukaisen talorivin ikkunoista heijastuu aurinko: koivun varjoa seinälle, elää, liikkuu. Katselen väsymättä. Ja väsymättä panen kokoon kirjaani, sillä vaihtoehtona passiivinen asteettainen rappio, sammuminen, vanhuuteen alistuminen. Sammuminen, alistuminen: minulla ei koskaan luova työ, sen riuhtaisen irti. Niin, riuhtaisen. Luontoa katselen lähtijänä: ehkä piankin tuo kaikki katoaa, ts. minä. Merkillinen elämys. Ja uusi. Vanhuus henkisenä ilmiönä. On ihmisiä, jotka syntyvät vanhoiksi. Minä en kuulunut niihin, enkä henkisesti haluaisi kuulua koskaan.

Siirsin kajuuttaan viimekesäisen marxilaiskirjastoni. Ottaisinko yhteyden Kiinan konsulaattiin? Hrustsov kiertää Skandinaviaa hymyilevänä Teddy-karhuna. Koskaan ei Stalin olisi tehnyt sitä. Ja jos olisi, niin toisin. Eikö H. ja hänen Neuvostoliittonsa

edusta kaikkea sitä mitä syvimmin halveksin? Lupsakka poroporvari, vailla näköaloja. Merkillinen kokemus nyt tämäkin – minulle.

Mökin seinällä on merikortti. Kymmenen vuotta sitten minulle yhtäkkiä avautui kanootti ja avomeri. Vielä kaksi vuotta sitten jaksoin kiertää Onaksen, mutta viime kesänä sahasin kanootin hajalle. Rannaton meri: ennätin sentään. Tämä on vanhenemista. Vanhenemisen probleema: pako henkisyteen. Mutta jo koko ns. elämä oli henkisyden etsimistä, tuo pako tuntuu merkilliseltä. Entä ne, joille ei ole tuota tietä? Vanhat akat, jotka täyttävät kirkkojen tyhjyyttä tai radiosta.

2.7. Aamuinen soutaminen kauppaan. Aurinkoa, merenlahden (joskaan ei meren) tuntua.

Päivällä ryhdyin, kirjoitettuani teokseeni ennätyslyhyen johdannon, tarkistamaan 1. lukua "Begriff des immateriellen Schadens", lähinnä niiden tutkimusten nojalla, jotka suoritin luvun ensi version johdosta. Tulos: luvun ensi puolisko tuli uusittavaksi. Nyt se on parempi. Tieteellisen tekstin kirjoittaminen innoittaa: teorian ankara, lahjomaton estetiikka. Ei ainoatakaan turhaa sanaa, lauserakenteen maksimaalinen yksinkertaisuus ja kirkkaus.

16.7. Tutkin jo tarkasti Italian matkani (1960) Damno morale -muistiinpanot. Sillä miksi jättäisin käyttämättä?

Elämäkertaa: kaksi lukuvuotta Pariisissa, yksi Lundissa, 6 kk Italiassa. Koskaan en tuntenut ikävää Suomeen. Päinvastoin: raskasta palata. Lund ja Milano: irti Helsingin lainopillisen tiedekunnan miljööstä. Nyt ei tällaista motiivia, "viihdyn" Turussa, mutta turkulaista henkisesti ei minusta koskaan tule. Helsingin asunto on Hilalle ja minulle vapauden symboli. Helsingissä on jotenkin avarampaa kuin Turussa. Jo ihmisten välinpitämättömyys toisistaan.

Kesän hellepäivät. Illan viimeisellä bussilla Helsinkiin: nojatuolit Stockmannilta Pihlajatielle. Nyt kaksi kaatopaikkaa kirjoille: mökki, Pihlajatie.

Norjan matka ei enää kiinnosta, mutta mentävä kun stipendi.

Edestakainen soutumatka kauppaan, siinä nykyinen meriretkeni.

Tuskin milloinkaan puutetta polttopuista: vanha vene, laituri, kanootti, kuistin kannatinpilarit. Hajoamisen filosofiaa.

Zur Problematik des immateriellen Schadens: paikoittain parantelen jo kirjoitettua ja kerään uutta. Viime kesänä sen sijaan ostin Neuvostoliiton kommunistisen puolueen historian, Leninin elämäkerran, Lehenin teoksen, NL:n kommunistisen puolueen uusitun ohjelman, puolueen säännöt. Vargan teoksen ...

Aika urakka pinota viime loppukesänä vajaan viskottuja halkoja. Ilmapuntari laskee, mutta aurinko paistaa.

1.8.64 – Pohjoismainen Kesäakatemia Bergenissä. Sataa, sataa, sataa. Ihmiset, kuten aina NSU:ssa, henkisesti eläviä ja siis viihtyisiä. Muutin lentopaluun kolme päivää aikaisemmaksi. Jaksako tästä kirjoittaa, ts. onko oikeutta? Henkisesti piristävä viikko alituksen sateen ja sumun keskellä. Per Sjernqvistin ja Torstein Eckhoffin tapaaminen innoittivat.

Tarkastelin ”oikeussosiologiaryhmän” jäseniä eri näkökulmista. Analysoin puheenvuoroja, mutta ne kiinnostavat ennen muuta sisällöllisesti. Oikeussosiologian Turun ryhmästä täällä Jaakko Koskimies ja Simo Snellman. Jaakosta kai PKA:n uusi Suomen yleissihteri. Kauko Sipponen, Pertti Hemanus, Matti Sainio, Pertti Pesonen, Turunen (pasifisti), Patrik Törnudd, Eriksson. Enkö viihtyisi tällaisessa joukossa? Erkkä Maulaa en siedä ja siksi joudun kiertämään myös Sven Krohnin.

Luonnon näin 1955, nyt loputtomat kaatosateet. Turisti kysyi pikkupojalta, sataako Bergenissä aina. ”Det vet jei ikke ty jei er bare otto ann.”

3.8.64 Kutsu Mechellson-instituuttiin illaksi, mutta istun mieluummin huoneessani. Ihmisistä saan niin tarpeekseni päivän mittaan. Ylihuomenna onneksi lennän pois, ja pahoittelen, että en aikaisemmin. Viikko NSU:ssa on minulle maksimi. Taasen satelee, tympäisee tämä Bergen. Inkeri Anttila ja Pesonen lähtevät tänään.

4.8. Viimeinen päivä Bergenissä. Sataa. Taasen päivä läpimärissä jalkineissa. Aubertin sosiologia on spekulatiivinen ja latteaa, omahyväisen ihmisen monologia huikkeasti alapuolella. Aubertia en yritäkään tavata. Mitäpä meillä olisi yhteistä? Kaikkeen siihen, mitä minä tiedemiehenä harrastan, norjalaisilta puuttuu kosketus, ja kääntäen.

5.8. Eilen päätin yhtäkkiä lähteä Bergenistä heti. Ajoin SAS:n toimistoon ja pääsin 19.05 lähteneellä koneella Osloon. Päivä vieraassa kaupungissa ilman ohjelmaa: viihtyisän kafeinista. Munch-museo pettymys: suuren taiteilijan vähemmän suurta. Mutta museon ravintola mainio.

Vetelehdin Karl Johangaden penkeillä, ohikulkeva yleisö ehkä vielä tyylyttömämpää kuin Suomessa.

(Kirjahankintoja Turun yliopiston tiedekuntakirjastoon: ”Kaikki Bergenin suuressa kirjakaupassa ostamani kirjat paljastuivat tanskalaisiksi. Muisto Norjasta sekin.”).

Matti Sainio Bergenissä helpotti paljon oloani. Ja minä kenties hänen.

2.8.64 Kennedyn murhan tausta paljastuu asteettain. Pian Hrustsov väistynee, enkä lakkaa – kuten jo ajattelin – tilaamasta ”Kommunist”-lehteä. Pikkuporvarillinen sovinnollinen H. oli onneksi vain välivaihe. Siitä Goldwater ja kiinalaiset pitävät

huolen. Alan taasen kuunnella venäläisiä radiolähetyksiä. Ketä porvarillinen lehdistö nyt taputtaa olalle, kun H. poistuu näyttämöltä?

Bergenin henkinen ilmapiiri oli innoittava. Elävien ihmisten yhteisö, loputtoman sumun, kylmyyden ja kaatosateiden keskellä.

11.8. Pinkka Times Literary Supplementia mökille. – Tänään ranskalaiset vahingonkorvausmuistuinpanot.

Bergenin keskustelut: provinsiaalisuus ja amerikkalaisuuden kritiikitön seurailu. Onhan tuo astetta parempaa kuin Aatos Alasen naiivi kansanopistotasoinen uskonnollisuus, mutta Jaakko Koskimiestä ahtaat näköalat tympäisivät. Minua ne ehkä enemmän kiinnostavat kuin suututtavat.

Vastustus Helsingin ”oikeustieteellisessä” tiedekunnassa oli koostunut eri aineksista. 1. lainausmerkit 2. kansainvälinen asemani 3. persoonallisuuteni särmikkyys, suorapuheisuus, ei-kunnioitus 4. Valpo.

Sjernqvist kuullut Islannissa Godenhielmiltä, että Tirkkonen raivoissaan, kun Sj. JFT:ssä mainitsi käyttävänsä ”Über die Objektivität der Rechtsprechung” -teosta oikeussosiologian ylempää arvosanaa varten.

”Lakimiesmatrikkelin” uuden painoksen toimitus kovisti lisätietoja: heitin paperikoriin. Häpeä ”kuulua” moiseen ammattikuntaan.

30.8. Toissapäivänä Mario Rotondi yllättäen Turkuun: innoittava päivä. Meillä lounaalla ja iltateellä. Seuraavana aamuna saatoin junalle: terveiseni ystäville Milanoon.

Eilen iltapäivällä ja tänään aamupäivällä kirjoitin Turun Sanomia varten ”Oikeussosiologiaa Bergenissä”.

Illalla sydän niin huono, että en pystynyt istumaan. Varmaan kaikkien aikojen matalapaine: hirmumyrsky. Kun mitkään sydänlääkkeet eivät auttaneet, Hilikka toi konjakkia. Sen voimalla kuuntelin Jyväskylän kesäpäivillä äänitetyn Vivaldi-konsertin.

Ihmeellinen elämys tuo rajalle joutuminen: houkutus liukua sen yli, mutta nopeat makuulleheittäytymiset pysyttivät tällä puolen – tällä kertaa. Tiedän, että kerran eivät pysytä. Tie vapauteen on väistämätön. Kuolema on elämäni perusarvo, nuoruudesta alkaen. En ymmärrä ihmisiä, jotka sitä pelkäävät. Mutta en vielä haluaisi erota Hilkastä: kuoleman rinnalla elämäni toinen perusarvo.

31.8. Yöllä, kun pahoinvointiin ei auttanut konjakkikaan, vaihdoin raidetta: lähden ilomielin. Tulos: nukuin.

Torjuin jyrkästi lääkärin kutsumisen yöllä. Se on sentään kunniakseni todettava ja aamuisin kehoitukseen ”ole makuulla” viittaa kintaalla.

6.9. Aaltoset ja Salovaarat eilen illalla meillä. Hyvä kontakti Simoon vasemmistolaisena. Ihmisenä ja kansanmiehenä myönteinen.

7.9. Luennoiminen taiteellisena hahmotuksena. Sellaisena se kiinnostaa minua.

Salovaara valitti, että 45 laudaturylioppilasta tulee tiedekuntaan. Ymmärrän, että hän valittaa.

Turun yliopiston avajaiset. Haluaisin katsella farssia, enkä aina näytellä mukana, mutta Hilikka estelee. Ajattelin mennä Åbo Akademin avajaisiin, mutta jäin kotiin. Lopetan myös Turun yliopiston avajaisissa käymisen. Mitä minulla on siellä tekemistä? Ja rehtorin puhe on seuraavana päivänä lehdissä. – Hilkan ehdotuksesta jäimme pois kirkosta.

16.9. Luennot alkavat tänään. Aforistinen, vapaa hahmotus, ”ääneen ajattelu” (Ketonen).

Keskusteluja henkevän, lahjakkaan Pertti Muukkosen kanssa. Surkeata, että hän tiedekunnastamme lähti.

Henkisesti eläviä ihmisiä opettajain kahvilassa. Koskenniemi, Esko Aaltonen, Honka, Ikola, Broms, Leino. Ja kuolleita.

18.9. Vapautunut luennoiminen. Ei painetta kuulijoista, vaan innoittava kaikupohja. (-68: pudonnut pois)

Rytkölän hengettömyyttä lieventää se, että on Turussa melko vähän. Salovaaran se, että hengettömyys on kohonnut naiiviuden tasolle. Älykäs Broms on Turussa vain harvoin.

20.9. Eilen kaupunginteatterissa ”Kuka pelkäisi Virginia Woolfia? kehnosti esitettyinä. Mobergin ”Tuomari” (viikko sitten) oli karkeampi ja taiteellisesti matalatasoisempi tekele, mutta sekin esitettiin huonosti.

24.9. Jatkuvaa seurustelua nerokkaan Jheringin kanssa. Rajoita lukukontaktit tämäntasoiseen. Miksi tuhlata elämää latteuksiin? Jheringin puutteet näen selvästi, mutta ennen muuta nerouden.

1.10. Lyhyehkön konsistorin jälkeen Rytkölä, Broms, Salovaara kahvilaan. Minä en henkisesti jaksanut. Hengettömyys. Toivon, että triolla oli kahvilassa viihtyisää. – Luen Roscou Poundin Jurisprudence’a. Kuuntelin Chopinin etydit opus 25. Rubinstein (radiosta) tyylikkäästi Mozartin pianokonserton.

Tilasin Hufvudstadsbladetin loppuvuodeksi: kulttuuriosasto.

Luennoin eilen ja tänään vapautuneesti: jännittämättä. Ketä jännittäisin? Itseäni? En kuulijoita.

14.11. Kalle Makkosen "Zur Problematik der juristischen Entscheidung": Assmuthin epätarkka saksannos aiheutti harmittavan vaivan (kolmatta viikkoa + 11 tunnin sunnuntaikeskustelu).

Aamulla Pravdaa niputtain. Vihdoinkin epäonnistunut maatalousteknikko Hrustsov pelloille. Suslovin kuva esille. Uusin "Kommunist" in ja filosofisten brosyerien vuositilaukset 1965:lle, vaikka olin ajatellut lopettaa. Onko porvarillinen lehdistö kehunut ketään kommunistijohtajaa niin hartaasti kuin Hrustsovia ja itkenyt perään niin sydäntäsärkevästi!

Miksi entinen radiolainen Jouko Tolonen puhunut miltei yhtä naurettavan pateettisesti kuin Arvi Kivimaa? Hyvä ajatussisältö menee pilalle.

5.12.64 Tympäisevä Klami: lehtiutinen infantiilikuvineen lisensiaatista ja TY-Lexin pikkujoulussa puhuu väitöskirjoista. Tuo määrätön itserakkaus. Muukkonen ei enää siedä alkuunkaan.

6.12. Länsimaisten viikkolehtien aineistosta (Observer, New Stateman, Il Mondo) kiinnostaa voimakkaasti Neuvostoliittoa koskeva. Alan kuunnella Moskovon radion lähetyksiä länsimaisilla kielillä, sillä venäjä ei enää tarpeeksi kiinnosta. Sen sijaan tilaan jatkuvasti moskovalaista "Kommunist"-aikakauskirjaa ja filosofista esitelmäsarjaa. Rautatieaseman kioskista ostelen silloin tällöin Le Mondea tai Le Figarota, oppositio USA:han piristää.

8.12. Menin sateessa yliopistolle Pertti Muukkosta tapaamaan: henkisesti elävä ihminen.

Klami-mainos myös Kauppalehdessä. Klami on ylioppilaskahvilassa pauhannut, että Muukkonen oli arvostellut hänen hyvän laudaturkirjoituksensa huonoksi, koska Muukkonen vihaa Klamia. Mihän sairaalaan Klami päätyy? – Muukkoselle Klami kiisti näin puhuneensa.

9.12. Eilen Filosofiska föreningenin kokouksessa Stig Kanger ironisoi henkeväen omahyväisesti filosofeja "suurten" kysymysten märehitöinä, ja luetteli lopullisina ratkaisijoina joukon nimiä. Puheenvuorossani ironisoin Kangerin nimiluetteloa, jonka "taakse" mullistavat uudet oivallukset kätketään.

Jatkolle kaatosateessa Hamburger Börsiin. Turhan myöhään istuttiin, ja muutenkaan ei tuo enää kiinnosta. Riittää, jos kokouksiin. Jälkisitsit harvoin antavat juuri mitään.

Helsingissä sattumalta tapasin Yrjö Blomstedtin ja Erik Steniuksen: henkeviä, eläviä ihmisiä.

15.12.64 – Vanheneva sukuhistoria. Järjestän isän+äidin, isoisän, isoisän isän, isoisän isoisän papereita. Entä oma historia. Esimerkiksi katkelma "Neuvostoliitto, Tsekkoslovakia, Unkari, Puola, Romania -> Suomi. Ja Valpoon joutuminen. Ironisen

välimatkan marxilaisuuteen olen aina säilyttänyt ja tulen säilyttämään. Kun 1948 julkisesti rikoin välini tuon hengettömän, rajoittuneen porukan kanssa, se oli oikea teko. Keväällä 1949 dosentiksi, syksyllä 1949 Über die Objektivität der Rechtssprechung”. Tämä teos loi kansainvälisen asemani. Kirjoitin sen muistaakseni kesällä 1947 Bobäckissa, ja painatin myytyäni Helsingin taloni alle puolen verotusarvon. Stipendiä en saanut miltään taholta. Käsikirjoituksen valmistuttua menin Yleisradioon syksystä 1947 kesään 1949: Hella Wuolijoki.

18.12.64 Lause ”Rytkölän lähtö olisi vahingoksi Turun Yliopistolle, mutta ei lainopilliselle tiedekunnalle” implikoi, että tiedekunnan etua mitattaessa kriteerinä on tiedekunnan älyllinen taso.

Jos Turussa kaksi puhuu kolmannesta, hän tietää sen seuraavana päivänä. Todettu Klamin ja myös Muukkosen kohdalla. Varmaan Klami jo tietää että en tiedä, onko lahjakas. Hänellä itsellään ei siitä ole epäilyksiä, eikä torimuijilla.

20.12. Matti Sainio kahvilla. Hakee apupapin viran hoitomääräystä Uppsalan seuruilta, pyrkii Ruotsin kansalaiseksi, katkoo siteet Suomeen. Persoonallisuutena kiinnostaa minua, sillä hän on vieläkin särmikkäämpi ja suurempi hajoittaja. Kunpa hänellä olisi ollut viisas, tasapainoinen vaimo. Järjettömät kirjaostoni muistuttavat Matin puuhia. Miksi levottomana rientää asiasta toiseen, kun mikään asioista ei ole kosketuksen arvoinen? Enkö jo vihdoin oppisi elämään ”Multum, non multa”. Tuo voimakas sympatiani tasapainottomia kohtaan. Mutta mitään en pysty tekemään heidän hyväkseen. Pystyykö kukaan? Rantalainen, Ahonen, Pertti Lindfors, Veilahti, Sainio ... Kaikki he ovat olleet lahjakkaita sopeutumattomia. Lahjattomat eivät kiinnosta vähääkään.

Matti pappina: onko hänessä kristillistä nöyryyttä vähääkään? Kristillisin kaikista oli kai Erkki Rantalainen, ja hän päätyi hillittömään juopotteluun ja itsemurhaan. Saan Matin puhumaan, mutta hänen aggressiivisuutensa masentaa. Voiko kukaan ”auttaa”? Mikä on oleva hänen kohtalonsa? Minkä arvoinen on Ruotsin arkkipiispan ”lupaus” (kai melko epämääräinen) apupapin viran hoitomääräyksestä? Matti kuvittelee, että elatus tulee de facto, joskaan ei de jure, olemaan turvattu. Hän ei kysy, jääkö aikaa ja voimia luovalle tieteelle. Ehkei hän pohjaltaan siitä välitäkään: ainoa tavoite: irti Suomesta. Ymmärrän häntä paremmin kuin useimmat, mutta mitään en voi vaikuttaa hänen persoonallisuutensa vaikuttajia vastaan. – Panen soimaan Beethovenin pianosonaatin opus 101. Tai peräti 111?

21.12. – Heräsin viideltä huoneista, joissa arkkuihin pantuja vainajia.

23.12.64 Suunnitelluista väitöskirjateemoista ensimmäinen oli oikeussosiologinen: ”Käsitteenmuodostus yksityisoikeudessa”. Niin huonosti tunsin oman tutkijanlaatuni. Keräsin aineistoa, mutta Elieser Kaila huomautti, ettei ”voi” näin rajoittaa: yhtä hyvin sitten ”käsitteenmuodostus defensiivisessä vesioikeudessa”. –

Niin, miksi ei myös näin? Muistan, että ihmettelin Kailan yleistämismäistä, ja valitsin aiheeksi ”oikeellisuuden” (= oikeudenmukaisuus). Tämä oikeusmetafyysinen aihe olisi ollut tutkijaluonteelleni sopiva. Keräsin aineistoa, m.m. ostamalla saksalaisia monografioita. – Jostakin kummasta syystä ajauduin kuitenkin pohjaltaan oikeussosiologiseen teemaan: ”tuomarin harkinta aukkotapauksissa” (jonka Merikosken vitsailun pelottamana, ikävä kyllä, huononsin muotoon ”tuomarin harkinta normin puuttuessa”: virheellinen sanonta. Pariisissa keräsin häthätää aineistoa tähän kolmenteen (!) aiheeseen ja julkaisin olemukseltaan oikeussosiologisen väitöskirjan oikeusloogisesta teemasta. En ihmettele, että El Kaila, jonka kiireinen artikkelitehtäily ”Suureen tietosanakirjaan” häiriintyi, nousi takajaloilleen.

Kaarle Makkosen väittelyyn valmennaudun lukemalla Gazia Maynuezin suurta kolmiosaista oikeuslogiikkaa.

Heitto Julius Lagukselle kun heitin viimeiset korvauslaput asekkijäupseereille: Valpo oli elämäni suurin onnenpotku. Ilman sitä en olisi luonut kansainvälistä uraa tiedemiehenä. J.L. jäi sanattomaksi.

Vanhoja valokuvia: lätsäpäisenä, kun kaikilla muilla lyseolaisen tupsulakki. Vuoden 1946 luokkakokous (VI) yhteiskuvassa ilman minua ja Lauri Pätiälää, sillä ajoimme hänen autossaan yöllä Aulangolta Helsinkiin. Koskaan myöhemmin en ole eksynyt näitten herrojen seuraan.

Vanhenemisen ”empiiristä” kokemusta: elämäni menneet tapahtumat, jopa sukunikin (!), ovat alkaneet kiinnostaa. Toimenpide: kolme valokuva-albumia Museokadulta, ja niistä roskatynnyreihin valtaosa tuntemattomista sekä tunnetuista Mobergit.

25.12. Yhtenään myrskyjä, jotka rämysyttävät kattopeltejä. Vinnillä optimaalinen musiikki. Myrskyn lisäksi nyt myös lumipyry. Pimenee ... Radiossa joulun idioottiohjelmaa. Loputtomasti ”joululauluja”, poroporvarillisten ”ihmisten” poroporvarillisia haastatteluja.

Muutamaan päivään ei lehtiä. Helpotus. Tammikuuksi ei Åbo Underrättelsenä. Romahtanut provinssilehden tasolle. – Turun Sanomat ilmoitti tulevansa tilaamatta. Se tuo syvässä kulttuurittomuudessaan joka aamu pahanolon tunteen.

26.12. – Kehä umpeen: vuosi sitten aloitin levysoittimeni Beethovenin viimeisillä kvartetoilla ja nyt keskityn niihin uudelleen. Bach on Beethovenin rinnalla jäänyt taka-alalle.

Matti Sainio eilen meillä. Siirtyy Ruotsiin kun akateeminen ura Suomessa ajautui umpikujaan. Toivoton hajoittaja. – Eilen vältin huolellisesti kompleksialueita. Suomi

menettää huomattavan lahjakkuuden, kun ei ole pystynyt sijoittamaan professuuriin.

”Akateeminen” selostus lakimiesliitosta, jossa korostettiin solidaarisuutta. Aivan niin: erosinkin liitosta välittömästi kun professorinimitys Turkuun oli turvannut taloudellisen statukseni. – Milloinkaan en ole katunut.

Arvosteluni Larenzin metodologiasta johti välien katkeamiseen ja arvosteluni W. Goldschmidtin artikkelista (ARSP) samoin: Ergo: lakkaa arvostelemasta tuttujen kollegoiden hengentuotteita.

28.12. B:n jousikvartetto opus 132 ja kirjastoni nähtynä kaukaa. Omituinen levottomasti kasvanut joukko ajattelihoitoja. Miksi näin monta? Miksi ei vain aniharvoja? Jospa ryhtyisin suureen hävitykseen ja kuitenkin. Tuossa kaikessa on linjaa. Tuskin henkeni kulku on niinkään suuntaa vailla.

Aspiriinia, vitamiineja, pahoinvointia, sydän ... Kirkas ja kylmänkaunis päivä.

4.1. Teologia (oikeastaan kai: uskontofilosofia) on lakannut kiinnostamasta. Komeroon.

6.1.65 Sirot ja Salovaarat meillä. Hengetöntä.

Yhteydet Åbo Akademiin minulle henkisen avartumisen takia, merkitsevät. Sen miljöössä tunnen olevani ”kotona” merkittävällä, suorastaan hätkähdyttävällä tavalla. Näin jo 1950-luvulla.

Soittelen hiljalleen läpi suurta levykokoelmaani, säveltäjä kerrallaan. Nyt jo parin viikon ajan Bachia. Tilasin Westerlundilta g-mollifantasin (urut).

5.2.65 Konsistorin kokouksissa joutuu toteamaan, mitkä ainekset sävyttävät Turun Yliopistossa vallitsevan ideologian: ”suomalaisuus”, oikeistolaisuus, provinsiaalisuus. – Viihdyn Turussa, koska siellä on myös Åbo Akademia. Henkinen vapaus, sen koetan säilyttää elämäni loppuun saakka. Ideologiset marionetit Yliopistossa ja Akademiassa ovat useinkin ihmisinä myös siedettäviä, eivät yksin sietämättömiä. Syntyy monipohjainen tilanne, juuri outsiderille erinomainen. Helsingin lainopillisen tiedekunnan massiivista latteutta ei meidän pienessä ja uudessa tiedekunnassamme vielä ole ennättänyt lujittua. (-68: entä nyt?)

Jokaisesta konsistorin jäsenestä voisi suorittaa persoonallisuusanalyysin – myös minusta (”outo lintu”).

6.2. Turun kaupunginteatteri suo jatkuvaa älyllis-ironista nautintoa: ristiriita mahtavan palatsin valkoisten puitteiden ja taiteellisen tason latteuden välillä.

21.2. Eilen Jouko Halila ja Martti Rautiala: kaksi hengetöntä kummitusta Helsingin vuosilta. Saxen kutsui Juridiska Föreningenin kokoukseen: kummituksia hekin,

latteine naamoineen. Seuraavana päivänä tuntui kuin olisin elänyt tuon painajaisunen toisinnon vuosia sitten. Taxell, Saxén, Roos henkeviä, muumioitten keskellä. Olen soitellut Bartokin jousikvartettoja, nyt siirryn Stravinskyyn.

Turun Sanomain hengettömyys on mittasuhteiltaan riemastuttava, ja sellaisena joka-aamuinen huvinautinto, kuten pojille ”Lunds Dagblad” aikoinaan.

Olavi Heinonen ja Niilo Salovaara vastakkain väitöskirjan käsikirjoituksesta. Säälä Heinosta – ja ehkä vielä enemmän (toisessa mielessä) Salovaaraa.

6.3.65 – Vierailuseminaari ja -luento ohi. Luen Ezra Poundia. Tämä Lundin atmosfääri uudelleen elettyä. Per Stjernqvist on elävä sielu, joka tirkistelee sosiologian teosta. Eilen suuret päivälliset illalla: tuo ruotsalainen seremoniallisuus! Bolding kiinnosti. Karl Olivecrona ja vaimo uskossa Hägerströmiin horjumattomat. Tuo Lundin ilmapiiri: elämäni onnellisempia aikoja palautuu mieleen. Keskustelut lahjakkaan Boldingin kanssa. Samoin Moritzin. Luentoni tutulta katederilta. Käsikirjoitettu, 40 min. Luulen, että melko vapautuneesti. Bergendahl kuulijoiden joukossa. Seminaarissa Olivecronalta pitkä, ystävällinen puheenvuoro. Seminaari oikeustieteen aatehistoriasta. Luento ”Är en allmän rättsteori möjligt?” Per katsoo, että puhuttuani kauniisti Olivecronasta, vedin yhtäkkiä koko pohjan hänen työltään pois julistamalla epäilyä Hägerströmiin.

Per ja Rheinsteini ovat Firenzen maailmankongressissa törmänneet yhteen. R. ei katsonut, että teoreettisilla malleilla ainakaan vielä voitaisiin työskennellä. Per että ilman niitä pelkkää komparatiivista aineistonkeruuta, jossa tutkija ei ole tiedostanut omia teoreettisia lähtökohtiaan. – Jos tämä Perin selostus oikea, antaisin pisteitä hänelle. Mutta haluaisin audiatur et altera pars. Boldingin negatiivinen käsitys Tirkkosesta tiedemiehenä: olemusajattelua. Entä ”olemusajattelun” suhde fenomenologiaan? Bolding, eilisessä keskustelussa, piti Olivecronan hägerströmiläistä fantasiointia kestävämmän, jopa naurettavana. Kun B:lle kerroin Olivecronalle sanoneeni, että prosessiteoreettiset kriittiset analyysit kiinnostivat enemmän kuin hägerströmiläinen subjektiivisen oikeuden kritiikki (teoksessa Rätt och dom) B kommentoi: Siitä O. ei varmaankaan pitänyt.

10.3.65 – Luento ja seminaari. Yliopistomiljööt kaikkialla sympaattiset: opiskelijat, kirjastot, luennot, ns. opettajat. Steinilla teoksensa sopimustuottamuksesta ja luin sitä jäätävässä hotellihuoneessa tänä aamuna 4.30–8.30. Sillä tänään jäähyväislounas kahden.

15.3. Edinburghin Staff Clubissa. Tapasin oitis prof. Cambellin henkevine vaimoineen ja kamalaa englantia mongertavan intialaisen professorin Keralasta. Sama huone Staff Clubissa kuin 1963. Aamulla oitis kirjakauppaan ja suureen antikvariaattiin. Cambell on vanhentunut ja henkisesti tasapainoton. Mutta tarkkaavaälyinen kuten aina, etenkin keskustelussa lounaan jälkeen, jonka ohjasin teorian

ydinproblematiikkaan. T.D. Smith Cambellin seuraaja dekaanina, maanikko kuten aina. Hänen punatukkainen assistenttinsa luonnollisesti haisi viinalle. Cambellin uusi assistentti vaikutti lahjattomalta.

Olen lähettänyt itselleni filosofiaa Edinburghista, Lontoosta ja Oxfordista. Juridiikkaa lainopillisen tiedekuntakirjaston laskuun Lontoon kirjakaupoista. Toissapäivänä 13.3. aamujunalla Oxfordiin ja asemalta taxilla suoraan Cambellin suosittamaan tieteellisen kirjakauppaan. Illalla Hilkan kanssa teatteriin.

20.3. Viimeisenä Lontoon päivänä jututin useita eriasteisia heppuja Lontoon tuomioistuinpalatsin käytävillä ja baarissa. Nelisen tuntia seurasin juttuja. Lentokoneessa Lontoosta pop-orkesteri ja Arlandasta myös Erik Tawaststjerna. Kaikki konvergoi, hän kommentoi pop'it nähdessään. Henkevä elävä, kulttuuri-ihminen. Miten jaksaa paksussa turkissa? Tämä toinen Britannian matkani oli vielä innoittavampi kuin edellinen, jossa jääkylmä auto toi infektioisuusinnan ja pilasi suurimman osan oleskeluajastani. Nyt sen sijaan matkani sujui terveenä, liikkuvana, aktiivisena. Koskakohan seuraava?

Eilen tiedekunnan lounaalla Lejmankin henkevä hetkittäin, mutta illalla urtråkig. Tänään lounas Moritzin kanssa. Manfred on aina henkevä ja aggressiivinen kolmansiin.

23.3. Tänään tappavan hengetön tiedekunnan kokous: järjestysmuodon perussääntöä märehdittiin sadannen kerran. Päälle neljä (!) koeluentoa, joista kolme Kyläkallion. Henkevyyttä kerrakseen.

30.3. Tapasin ”Porthanian” ravintolassa Erik Allardtin ja Pertti Pesosen. Kalle Makkosella työn näännyttämä Osvi L.

31.1. En ole tyytyväinen luentoihini tällä lukukaudella. Syksyllä paremmat. Alanko tulla vanhaksi ts. täytyykö olla teksti tai tarkka jäsenyys? Ennen muuta ei spontaanisuutta, vaan älyllisen hallitsemisen välimatka aiheeseen ja kuulijoihin. Joka luento olkoon harkitun tyylitelty, ei sinne tänne rönsyilevää pakisemista. Hidas, meditoiva tempo, ei spontaanisuutta. Se ei milloinkaan luo hyvää taidetta. Se että tarkkailen luennoimistani kriittisesti on kenties indisio siitä, että en ole tyystin henkisesti sammunut. Mutta ankara kuri on tarpeen. Improvisoinnin aika – jos sellaista olikaan – on ohi. Jokainen luento olkoon hahmottamistehtävä. Ellen enää siihen pysty, jäsenän tai kirjoitan.

2.4. Eilen luennoin hyvin, vapautuneesti, välimatkan säilyttäen.

Tänään aamulla Bachia. – Tenttejä, seminaari, Sven Krohnin filosofinen piiri. – Ennen seminaaria Makkosen taittokorrehtuuria.

Sven Krohnista olen oppinut pitämään yhä enemmän. Hieno, avarakatseinen ihminen, joka vain joskus sortuu loputtomiin monologeihin.

Ihmisten kättely seurassa, tulo- ja menosignaalina, on tuskaa. Kädenheilautus riittääköön. – Välimatka. Lähdin Svenin piiristä ensimmäisenä, saadakseni kulkea yksin.

Makkosella, neljä päivää sitten, saadakseni olla yksin, kieltäydyin (nälkäisenä) tarjotusta päivällisestä. Hänen rouvansa affektoitu seurustelutyö käy voimille.

8.4. – Eilen Tauno Nurmelan loistava Dante-esitys 700-vuotisjuhlassa.

G.H. v. Wrightin vierailuluennot (TY & ÅA) virkistävät.

Lahjakas Olavi Heinonen siirtyy Helsinkiin Reino Ellilän assistentiksi. Niilo Salovaara. –Kieltäydyin asiantuntijatehtävästä Alasen virkaa täytettäessä. Siihen virkaanhan minä olisin ollut itseoikeutettu. – Yleinen oikeusteoria Helsingin yliopistossa tulee edelleen jatkumaan nollapisteessä.

Jälkisitsi Wrightin ensimmäisen luennon jälkeen Suomalaisella Pohjalla. Nurmelan ja Wrightin dialogi Dantesta: kaksi lahjakkuutta.

Hintikan esittämä ajatus Turkuun siirtymisestä oli taktillinen keino Helsingin yliopiston painostamiseksi. Nyt saamme ehkä kolmannen luokan lahjakkuuden, esim. Turkuun kai Tähtisen. Hintikan omahyväisen persoonallisuuden tuntien sanoin: Terve tuloo, terve menoo! Säästyimme paljolta harmeilta.

12.4. Sympatiani Salamaa kohtaan nimenomaan hänen oikeuslaitosta vastaan kohdistuvan kirjelmän jälkeen. Olen itsekkin ollut syytteessä, mutta en jaksanut käyttäytyä näin uljaasti. Salamasta tuli toiveminäni. Arvot, joita vastaan hän taistelee samat, joita vastaan minä valtiollisen poliisin päällikkönä. Yleisen oikeusteorian seminaari Salaman syytejutusta 9.4. Sven Krohn antoi arvokasta sivustatukea. Luin syytteen perustana olevan kohdan Juhannustansseista läsnäolijoille. Miten muuten saattaisimme tieteellisen asiallisesti keskustella?

Kalle Makkonen, lahjakas idealisointeja hajoittava väitöskirja. Nautinto lukea.

14.4. Rolf Nevanlinna Turun yliopiston kansleriksi! Ainoa, nerokas kandidaatti, joten minulle ei pulmaa. Olisiko koskaan havaittu, että Olavi Rytkölä tai Niilo Salovaara kiinnittäisivät lahjakkuuteen positiivista huomiota? Esim. Heinosen siirtyminen Helsinkiin.

Innostuin Nevanlinnan vaalista niin, että unohdin ilkeän tuskallisen haavan suussa. Nykyisin tuon tuosta.

18.4. Matti Sainio eilen meillä. Lahjakas, tasapainoton, onneton, katkera. Menee latinan lehtoriksi Yhteiskunnalliseen Korkeakouluun Tampereelle. Samalla dosenttina Uppsalan yliopistossa.

Neuvostoliitto yhä enemmän lakkaa minua kiinnostamasta. Pikkuporvarillista reformismia ilman näköalojen suuruutta. Olen onnellinen ja syvästi kiitollinen siitä, mitä Neuvostoliitto on minulle merkinnyt. Lopettaisinko neuvostojulkaisujen tilaamisen ja pyydän Kiinan lähetystä informoimaan jatkuvasti.

Ehkä sittenkin ensi kesänä kirjoitan lopulliseen muotoon ”Zum Problem des immateriellen Schadens”, tietoisesti tiivistettynä, pelkistettynä, kamarimusiikkisarjana. Todella: enemmänkin esseesarjana kuin yhtenäisesti jäseneltynä teoksena. The most sophisticate of my works. – Jo on aikakin, ennen lähtöä.

1.5. Lahtisen innostavaa väitöskirjaa uudelleen. Poikkeuksellinen lahjakkuus.

2.5. Aikainen pyhäaamun kävely. Kaduilla vappuroskat, mutta ei vielä turkulaisia. Ironiaan taipuvalle Turku on innoittava miljöö.

9.5. Eilen Kalle Makkosen väittely. Jokelan läsnäolo sai minut laukomaan joukon ilkeyksiä Helsinkiin päin, ehkä vähän liikaa. En häntä vastaan, sillä ihmisenä sympaattinen. Mutta Aatos Alasen ylläpitämä yleisen oikeusteorian surkea taso, joka nuorehkon Jokelan ajan tulee jatkumaan, hän kun kansainvälisen yksityisoikeuden asiantuntija. Hänen tieteellinen karrierinsa rakentuu kyllä sille, että on nöyrästi hännystellyt Aatos Alasta. Groteski näytelmä.

Paljon väkeä väittelyssä, vielä väliajan jälkeenkkin. Broms ei suvainnut saapua Turkuun ja Rytkölä lähti kiireesti kesken karonkkakahvien.

Lahtisen väitöskirjan suomalainen käsikirjoitus on nyt meillä Turussa. Panen myös Makkosen suomenkielisen version tiedekuntakirjastoon.

Panin Klamin Makkosen viereen kahvitaulla. Joskus yritän jakaa professuurini kahtia. Järjettömän heterogeeninen.

Liian ahdas frakkipaita teki kamalan olon. Kallella ahdas kaulus. Mutta piristyi, kun aloin puhua. Osvi perheineen tuli ja meni autossa, jota matemaatikkopoika ajoi.

Painajainen pudonnut päältäni kun väitös ohi. Tavaton vaiva, mutta Makkosen ajattelu kiintoisaa.

Löysin komerosta ikivanhan frakkipaidan, joka ei ole liian pieni.

16.3. Nuorempi Tolonen sai roomalaisessa ”erinomaiset” = lahjakas.

Muistan elävästi neuvostoelokuvat Pariisissa 1935–36. Niissä oli vielä marxilaista dynamiittiä. Stalinin arvoitus – surkean Hrustsovin rinnalla. Eräässä mielessä hänkin oli poroporvari. Mutta ei vailla terästä ja jäätävää suurpiirteisyyttä.

Suuri tenttiruuhka ohi. Parin päivän päästä Helsinkiin promootiota pakoon + Sipposen väittely (700 s.!) – Tänään puhtaaksi lausuntoni Makkosen väitöskirjasta.

Lakkaan tilaamasta neuvostoliittolaisia hengentuotteita. Hengetöntä humpuuki-ideologiaa.

29.5. Yliopiston kolmipäiväiset promootiomenot alkoivat. Huoneeni ikkunasta vilahduksia teatterista. Marionettiesitys, käsittämätön. Huomenna pääseremonioita, joihin Rytkölä & Salovaarat. Minä aamupikajunalla Helsinkiin.

Pidin omistuksesta Kauko Sipposen väitöskirjassa. Samoin omistuksista Makkosen, Lahtisen, Carlsonin, Uotilan kirjoissa.

Tiedekunnan eilisessä kokouksessa Bromsin vastustus esti Makkosta saamasta eximiam. ”Minullakin oli magna cum laude” sanoi Bengt. ”Makkosen kirjan on lisäksi melko suppea” – Mutta en minäkään jyrkästi vaatinut eximiam, vaikka lähinnä ehdotin sitä.

13.6.65 Kesämökillä, kymmenettä kesää. Puut kasvaneet, mökillä uudet sementtipilarit, kanootti polttopuina. Arkhimedes kuudetta vuotta vajassa, hajotettavana. Aistimusvoimaisia muistikuvia lapsuuden ja nuoruuden ajoilta, eikä tämä yhä lähenevän lähdön oire? Mutta ajatus ei ole kangistunut. Kenties vihdoinkin ”Zum Problem des immateriellen Schadens”.

Katkenneita sementtipilareita ja kivilohkareita kantelin pois ja vieritin kalliolta: seuraavana yönä sydän, mutta sitä seuraavana levoton unien intensiivisyys. Raja unen ja valveillaolon välillä on muuttunut liukuvaksi. Näen unia valveillakin. Nuo eideettiset menneisyyteeni kuuluvat elämykset. Niitä tulvii yhtenäen. Olen oppinut nukkumaan päivisin. Tämäkin häivyttää rajaa.

Kesäisin turkulaiset tulevat luolistaan ja korkeakoulut lakkaavat (paitsi ”kesäyliopisto”: fantastinen business). Silloin on viisainta poistua ja palata korkeakoulujen mukana.

Helsingistä ostin Cederbergin Anjalan liitto, sillä isoisän isoisän nimikirjoitus kahdessa asiakirjassa (valokuvajälj.)

Ensi työ kun tulimme, seitsemän vuoden paskojen hautaaminen. Luulen, että löysin kivikautisen asean.

Aikaisempina vuosina en ole saannut puita sunnuntaisin, mutta Salaman syytejuttu on minusta lopettanut uskovaisten tunteiden kunnioittamisen.

Aamupäivät mietin, iltapäivät ja illat kirjoitan. Lakkaako lukeminen kiinnostamasta? On kai elämässäkin tarpeeksi. Aika lakata.

Suopursuja pöydällä maljakossa. Seinällä Rembrandt, Einstein ja Picasso. Usein hiljaisuus, vaikka kai kesä moottoriräminän aikaa. Lahden yli radio huudatti kulttuurittomuutta. Sanomalehdet kiinnostavat maalla. Tai oikeastaan: juuri siellä täysin tarpeettomat. Ainakin toisen planeetan ihmiselle. Lontoosta ostettu halpa kuulakärki. Tuo keväinen Britannian matka oli innoittava.

19.6. Kaksi ja puoli päivää Helsingissä. Oikeustieteellisen tiedekunnan kirjasto lähetti paperinkeräykseen vanhoja kirjoja ja pelastin useita niteitä Turun kirjastoon. Eduskunnan kirjaston kaksoiskappalevarastosta meille Turkuun 9 nidettä.

Älyä, tyyliä ja henkevyyttä olen turhaan etsinyt venäläisten ideologisesta kirjoittelusta.

Nyt edessä välittömästi Ranskaa koskeva luku kirjastani. Joustava mutta jatkuva aiheeseen keskittyminen, so. itsepintainen paluu teemaan: näin koetan nykyisin työskennellä.

26.6. Lähden Sveitsiin vain, jos opetusministeriöön jättämäni kirjelmä lohkaisee matkarahat (yli 700 markkaa). Salaa silti toivon, että pääsisin koko matkasta.

Helsingistä palattuani luin kasoittain Il Mondo, leikkelin ja loput muurahaishuoneen sängyn alle.

Nivelreuman kavaluus johtunee hikoilemisesta keväisillä kävelyretkillä Turussa. Mieli lamaan, särkyä yöllä ja päivällä.

Muurahaissota keittiössä ja kajuutassa. Tyhjensin talon alustan. Lupiinit, niittyleinikit ... – Sudenkorennot. Ohdakkeet kasvavat puutarhassa. Kaivopolku ummessa, ministeriön byrokraateilta ei vastausta.

12.7. Viisi päivää Helsingissä.

13.7. Haudon kirjani viimeistä lohkoa (Sveitsi, Länsisaksa). Matka Saksaan ja Ruotsiin ei kiinnosta. Aloitehan ei lähtenyt minusta. Mitä oikeastaan enää tuo Internationale Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie? Aika irtaantua kaikesta.

Sartrea bussimatalla. En kestä enää maisemia. Mutta kesämökin maailmaan olen kiintynyt. Kunhan edes hiukan aurinkoa. Muistan koivut pieninä. Puutarhan asteettainen häviäminen. Lipputangon kaatamisesta on kai jo viitisen vuotta, ainakin. Ja moottorin lopettamisesta. Puolen tunnin polku yli kallioiden: pidän.

14.7. Sain täydet lentorahat opetusministeriöstä. Jäsentelen kirjani loppuluvun viimeistä jaksoa.

20.7. Masentavaa tuo Neuvostoliiton ja Kiinan repivä riitely.

Omituista, että minä vuosikymmeniä kuuluin Lakimiesliittoon. Vielä omituisempaa, että ainakin muodollisesti olen "lakimies". Jopa lainopillisen tiedekunnan professori. Kuinka saatoin ylioppilaana ajautua tuollaiselle kaatopaikalle? Mitä henkistä yhteyttä minulla on koskaan ollut siihen leiriin?

Pohjoismainen Kesäakatemia 1965. Kiiruna.

Johdanto ja epilogi: Lähdin mukaan vain ystäväni Per Sjernqvistin kehoituksesta, enkä olisi mitään menettänyt, jos olisin jäänyt pois. Tieteellinen harrastukseni ja tutkimus liikkuu aivan muilla alueilla kuin "Piiri 5":n oikeussosiologia. Siksi lähdin kyllästyneenä. Mutta palaan Suomeen hyväntuulisena.

Stockholm, Hotel Plaza, 25.7.65

Lento juuri pilvien yllä ... Ja jo aamulla Turussa ajoin depressiota Beethovenin "Grosse Fuga"lla.

Tarkoitukseton harhailu yhdentekevässä vieraassa kaupungissa: vapauttava elämänsymboli. Juuri sunnuntain kuollut maisema on maksimaalisen innoittava. Sartrea salkussa ja venäläis-marxilainen vihkonen "Teoria ja käytäntö".

Lenkkimakkaraa ja paist. perunoita lähikuppilassa. Pidän yleisöstä ja olen aina pitänyt. Luen nyt juuri Dostojevskiä, mutta elävämpää kuin Stockmannin lounasherrasväki. Turisteja maleksii kaduilla ja yhdellä heistä leveä espanjalainen baskeri (Helsingistä ostettu). Huomenna 10.20 lento pilvituntumassa Kiirunaan. Olisiko Pohjoismaista Kesäakatemiaa voitu sijoittaa hengettömämmin? Ruotsalainen sijoitus. Lassinantin ja muiden kalotti-intoilijoiden aikaansaannosta.

Eilen laaja kirjeenvaihtopäivä. Lupasin esitelmän aiheesta "Hegel und die moderne Rechtssoziologie". Tuo hävytön ehdotukseni Hegelistä.

26.7.65 Heijastuuko Ruotsin historian suuruus jossakin? Entä nykyihmiset? Aamukahvi kamalaa, tee hyvää ja kaikki muu. Myös yleisö: sivistynyt leima. Tuo vanha amerikkalainen ... selvästi älymystöä. Mielikuvitus liikkeelle. Sininen taivas. Edessä lento yli Ruotsin Ultima Thuleen.

27.7.65 – Kiirunan sumu- ja sademaisema ehkä kirkastuu. En mene kaivokseen. Ryhmätyö viihtyisää. Välimatka ihmisiin. En mene tunturiretkelle. Varmistan, että saan taksin 4.8. klo 5. Luin Sartrea. Innoittavan lahjakas.

Koominen paikallispatriotti Lassinantti. Hän kai on vetänyt Kesäakatemian tänne Ultima Thuleen. Kaupunki tarjosi eilen loistoillallisen + tanssia. En enää eksyne Kiirunassa.

Ryhmäkeskusteluissa tarkkailen outsiderina. Silloin viihdyn. Outsider aina outsider. Kesäakatemian kokouksissa osallistun ryhmätyöhön. Mutta olen täysin epäsosiaalinen. Näin viihdyn, muuten en. Jonninjoutavaa ajan tappaminen yhdentekevien seurassa, on minulle tarkoitukseton. Huoneessani on hiljaista. Sartre. Käytä aikaa täällä Kiirunassa teoksen hiomiseen.

Omituinen tauti tuo alituinen uuden lukeminen. Sehän estää kaiken syventymisen. Eikö jo olisi aika?

31.7. Vihdoin rauhan ilta yksin huoneessa. Eilen kirkkokonsertissa ajattelin vanhenemista, raihnaisuutta, kiduttavaa elämäkatoa. Ihminen on uskontoineen merkillinen eläin: luo itselleen toisen todellisuuden ja lakkaa tajuaamasta sitä todellisuutta, mikä loppuun saakka täytti hänen elämänsä. Pystyykö tähän mikään muu eläin? Ihminen ei ehkä muutoin jaksaa elää. Jaksanko minä? Entä Almqvist? Tuo merkillinen todellisuuden uudelleen luominen.

Kolmatta tuntia räppimistä hyttysten hallitsemassa korvessa, ja vielä lisäksi suulaan oppaan tuskastuttavat jaarittelut. Menin kuulomatkan taa.

Ryhmätyöt kiinnostavat, mutta saamelaisaiheiset plenaariesitelmät jätän kaikki kuulematta. Suurin osa kesäakatemian yleisohjelmasta on minulle täysin mielenkiinnoton. Ja asennoidun sen mukaisesti. Vanheneminen saa minut yhä määrätietoisemmin elämään omaa elämääni. Enköhän ole näin tehty aina, mutta nyt on korkea aika. Yksin ihmisvilinässä: muistan, miten Montaigne jo ylioppilasaikana vaikutti ilmestyksen tavoin.

Hämärtyvä ilta. Hiljaisuus. Kolme päivää jäljellä. Olen ajatellut, viimeksi tänään, mennä matkatoimistoon ja vaihtaa lähtöpäivää aikaisemmaksi. Tuo ajatus palaa yhtenä, ja oli jo ennen tänne tuloa. Mutta miksi en täällä yhtä hyvin kuin Turun tappavan hengettömässä kesäpölyssä? Turha pakoreaktio.

Suurin osa kesäakatemian ihmisistä, nimenomaan myös suomalaiset, ovat minulle täysin yhdentekevät. Mutta eivät kaikki. Nuo poikkeukset saavat jäämään.

Hämärtää ... Raskaat sadepilvet ... Kosteata, kylmää. Aspiriinia

Uusitalo ampui toissapäivänä Per Sjernqvistin mallin palasiksi. Syystä. Jo oli aika.

Professori Bromin tanskankielisestä luennosta en kielellisesti ymmärtänyt juuri mitään.

Olen yhä ratkaisevammin irtaantunut ihmisistä. Teen mitä haluan. En tee, mitä en halua. Onko ihmisellä tarve vapautua. Olla oma itsensä.

Blegvadin juomingit hallissa. Mutta pian saan kääntää kaikelle selkäni. Juopuneen seurueen kuuntelun Bellmanin säestämänä. Oikeastaan täällä on ollut ihmeen

rauhallista. Tämä on ensimmäinen sivistyneistöjuopottelu.

Kesäakatemiaharrastukseni on jatkunut vuodesta 1952, mutta eiköhän nyt tullut loppu.

16.8.65 Kesämökki talvikunnossa, ja tylsä Kiirunan matka takanapäin. Se pirstoi Zum Probl. des imm. Schadens” teoksen hiomisen pahasti, kuten ennakoita arvasin, mutta nyt syvennyn työhön uudelleen. Puhuin jo Neuvoselle (Annales-sarja).

Vanhenemisen taito. Koko kesän nivelreuma kiduttanut, mutta alan antaa palttua. Henkinen vapaus. Ja siihen on pakko, ellei halua sortua raihnaisuuteen, asteettaiseen rappioon. Henkisen vapauden huipentumana kuolema.

21.8 Typologie des immateriellen Schadens, jonka ajattelin kenties pudottaa pois, on nyt kirjoitettu uudelleen.

Makuulleheittäytymisen ilo vanhuuden iloja. Soutumatkan lenkin päälle. – Ennen en nauttinut. Päivällä saatan nukkua parikin tuntia, liukua pois. Uni on kuoleman varjo.

Vertaili Bachin ja Beethovenin messujen välillä. Onko Beethovenin missa solemnis lainkaan ”uskonnollista musiikkia”? Se on ennen muuta Beethovenia. – Kirkuvat ylä-äännet kuurouden tilille?

Lauantaiaamupäivät viinakaupan edustalla: valtava automoottorien melu. Siihen panen joukkoon Bachin h-mollista Kyria eleison´in. Turkulainen synteesi.

30.8. Jatkuva pahoinvointi, nivelsärky, kivut ... Nyt on elämäni tullut vaiheeseen, jossa riuhtaisen sairaudesta. Oikeastaan innoittava elämys tämä loppuosa ennen kuolemaa. Probleema: henkisen ja ruumiillisen komponentin keskinäinen suhde ”sairaudessa”. Ihmisen mahdollisuus olla taipumatta, s.o. kaatua eteenpäin.

Työnnän nootteja uuteen kirjaani, tunnettuun tapaani, post festum.

9.9. Suun limakalvo riekaleina, vatsa outo, kai jatkuvaa lämmönnousua, verta ulostettaessa ... Syöpä? Voin tuskin syödä. – Miten sitten luennoida?

Puistossa alkoholisoitunut pullosta ryyppääjät ...

Sairauden, vanhenemisen, fyysisen kärsimyksen elämykset, kiintoisaa. – Aurinko, sinitaivas. – Kuolema.

Sovin Ole Thorvaldsin kanssa, että kirjoitan ”Åbo Underrättelser”iin Nietzsche-analyysin. Otin hyllyltä viivatut Nietzschen teokset. Italia avasi hänet minulle, mutta syksyllä (jouluna) 1960, kun henkilökohtainen ylimääräinen professorin virka Helsingin lainopillisessa oli täytetty, silloin hänestä tuli minulle elämys.

21.9. Helsingissä. Makkosen ”tulo” Turkuun on bluffia. – Maksakoon. Martti Federley kävi Turussa. Toinen Klami, epäaitoa humpuukia. Porthanian eläintarha varmaan innoittava sen asukeille.

10.9.65 Matrosilovan terävä tutkimus fenomenologiasta ”Sovromennii objektivii idealism” (Moskova 1963), jonka ostin Neuvostoliiton tieteellisen kirjallisuuden näyttelystä.

Svenska Dagbladet on hengettömyydessään miltei Turun Sanomien tasoa.

Jätin Helsingin tiedekunnan kansliaan monisteena lausuntoni Makkosen väitöskirjasta. Sattui oikeaan hetkeen, sillä Kauko Sipposen arvosana on valinkauhassa.

27.9.65. Kastari soitti: luopuu vaatimasta Sipposelle laudaturia.

Martti Federley: toinen Klami, jos sitäkään. Luin laudaturkirjoituksen, jonka Makkonen arvostellut liian ystävällisesti.

Morris Cohen matematiikan filosofisesta perustasta (Reason and Nature). Menneen kauden keskusteluja, mutta älykkäästi, elävästi.

3.10.65. Lopeta Turun kulttuuritason moitiskelu ja Turun Sanomain maininta. On älytöntä puhua notoorisesta.

10.10. Lättähattutasolla oleva suuri päivälehti ... Ja tuo johdonmukainen tason säilyttäminen. (Liitteenä A.O. Suomen kirja-arvostelu teoksesta Kenttäpapin muistelmia).

13.10. Toissapäivänä vieraileva unkarilainen valtiosääntöoikeuden professori Beér, älykäs, sivistynyt marxilainen. Eilen Sven Krohnin järjestämä vieras Doktor Menne, saksalainen logistikko, IVR:n jäsen. Olin molempien illallistitseeissäkin. Innoittavaa tuo persoonallinen kansainvälinen kosketus. Näköpiiriin laajentaminen.

20.10. Jatkuvaa huonovointisuutta. Paleltaa. Tänään luennoille, mutta huomiset peruutan. Jos makaan, oloni horjuu. Istua tuolissa antaa illusion, että vielä ”elän”.

Kun ajattelen mennyttä elämäni kokonaisuutena (nykyisin en enää elä), se kaikkine järjettömyyksineen on ollut ainoa ainokainen elämäni, ja kaipa tuolla perusteella ”rikas”, ”antoisa” yms. sontaa. Kukaan ei voi objektiivisesti tiedostaa omaa mennyttä elämäänsä. Sanon: mitään en haluaisi tekemättömäksi, koska olen sen kaiken kestänyt. Tämä on lähtijän näkemys. Polvilleni en ole koskaan lysähtänyt pysyvästi, enkä aio nytkään, sairauden ja vanhuuden, rappion ja kipujen piirittämänä.

Uuden kirjankin puhtaaksikirjoittaminen on todellinen voimannäyte. Hampaat irvessä, mutta valmista tulee!

19.11.65 Mainz

Laskeutuminen eilen sakeassa sumussa Frankfurtin lentokentälle: täysin sokkona, kunnes puiden latvat hipoivat suihkukonetta. Kapea näkyvyyskaista lähellä maanpintaa.

Rheinstein pikajunalla ilman lisämaksua: reilu poika tuo junailija. Selitti Frankfurtin asemalla lisämaksut, mutta ei sitten näyttäytynyt.

Hotel am Römerwall: pieni, saksalainen siisti, vain 7–10 aamukahvia, muulloin ei mitään. Siirryin kahden hengen huoneesta ullakkoon. Näköala depressivisen sumuiseen, harmaaseen, kosteaan puistoon. Theodor Viehweg tulee hotelliin tänään klo 13. Lyömme luennot ja seminaarit lukkoon. Ostin leipää + omenamehua huoneeseeni illaksi. Tänään klo 16 Vorstandsitzung der IVR Prof. Dr Schneiderin luona. Suunnistauduin aamulla kahden tunnin ajan Mainzin roomalaiskorttelin sokkeloisilla kujilla ja löysin kuin löysin, kyselemällä, Schneiderin kotiin.

Aamukahvilla pöytään kaksi italialaista: aloin heti puhua italiaa.

Turusta Kööpenhaminaan Lexin pojan vieressä. Veljesyliopiston juhlaan Kööpenhaminassa Turun edustajana.

Tuskin ostan Saksasta ainoatakaan kirjaa. Enhän kuitenkaan ennätä lukea.

Eilen satoi kaatamalla koko illan. Tänään vain depressiivinen, harmaa, hiostavan kostea sumu.

Tämä nykyinen ullakkohuone on hiljainen, viihtyisä. Kaupungin liikenteen sivuhaaroja kaukana alhaalla, ylhäällä lentojen yhtämittaista vihellystä tai jyrinää.

20.11. IVR:n johtokunnan kokous Peter Schneiderin kotona, forelli-illalliset. – Ajatus pohjoismaisen jaoston perustamisesta. Sain onneksi karille, mutta kansallisia jaostoja varten nimet Olivecrona, Ross, Castberg, Arnholm. IVR:n finanssit surkeat. Illallisilla Viehweg selosti Archivin toimintaa ja nimenomaan yhteyksiä itäblokin maihin. Hänen assistenttinsa, tohtori Ballweg hienostunut intellektuelli. Jo eilen aamupäivällä sovin Viehwegin kanssa, että pidän yliopistossa luennon ja kenties osaseminaarialustuksen.

Aamukahvi Cowenin ja muiden (Villey etc) seurassa. Paljastui Cowenin huonokuuloisuus. Vaatimaton, introvertoitunut, hieno ihminen. "I am now reading only science, not law at all." ... Villey on saanut aikaan, että Ranskan yliopistoissa on nykyisin oikeusfilosofian oppituelleja. Hän Pariisissa ennen Strasbourgia.

Ulkona harmaan deprivoivaa, mutta yhteydet kollegoihin olennaista. Tulimme eilen Utzin kanssa sakeassa sumusateessa jalan Schneiderilta hotelliin. Tunsin tien erittäin hyvin, ja Utz seurasi luottavaisena. Paradoksi: minä suunnistajana. Kurjista kurjin.

Lyhensin Edinburghin Aberdeen-luentoa maanantaita varten. Torkuin uupuneena sitä ennen kävelyn päälle. Sataa, sataa. Pesin kaksi paitaa.

21.11. Vinkuva lumimyrsky, mutta ullakkohuoneeni lämmitys erinomainen. Luen Villey'n oikeusfilosofian historian luentoja. Suuren tyylin aatehistorioitsija, mutta sanan täydessä, korostetussa mielessä taantumuksellinen. Irti modernin filosofian rappiosta, takaisin Aristoteleen ja Tuomas Akvinolaisen oikeusfilosofiaan. Kiintoisaa, että juuri tämä mies on saanut Pariisiin oppituolin. Kaipa hän fanaatikkona sijoittelee kasvattejaan muihin yliopistoihin. IVR:n johdossa ainakin kolme innokasta katolilaista, Villey, Legaz, Utz. Ehkä enemmänkin. Villey'n mielestä (Keskustelu) Espanjassa vallitsee mitä suurin henkinen vapaus.

IVR:n maailmankongressin 1967 yleisteemaksi hän ehdotti "Marx ja oikeus", mutta huomautti johtokunnan kokouksessa, että muotoon "Marxilaisuus ja oikeus". Muuten ei kosketusta nykyaikaan, vaan puhdasta aatehistoriaa. Cowen puolestaan ehdotti otsikkoa, jossa sanat "moraali", "kansainvälinen järjestys" ja "oikeus". Kaadettiin liian moraalifilosofisena. Peter Schneiderin "Sein und sollen" yleisteema voitti, koska halusimme nukkumaan: mutta anglosakseile varmaan hankala ymmärtää, kuten Villey ja minä korostimme.

Tuomiokirkon eteisestä eilen mitä taantumuksellisin ja älyllisesti pohjatasoisin Rosenkranz-lehtinen. Katolista MRA:a? Suomi luetaan Neuvostoliiton valtaamiin maihin! Vaahto suussa pauhataan kommunismia vastaan ja aivan ohimennen valitetaan "länsimaista materialisimia". – Panisinko kirjeen paaville ja mukaan tekeleen?

22.11. Eilen Viehwegillä 16–22. Toxin aitous ja tieteelle, ei tieteestä, eläminen. Loppuillasta myös assistentti tohtori Ballweg: hienostunut, eksaktin modernin suuntauksen mies. Paluumatkalla läpi pilkkopimeän metsän asteettain lämpenevässä autossa B:n kanssa kiintoisa keskustelu. Tox oli jo 1957 monologihuutaja, mutta nyt entistä rasittavampi. Rouva jopa tuli hillitsemään. Kummaa, ettei niin fiksu mies huomaa, miten barbaarinen tuo suoraa huutoa kiljuminen on. Keskustelutaidon täydellinen puuttuminen. Tunsin oloni suorastaan tuskalliseksi. Onneksi Ballwegin ilmestyminen loi uuden tilanteen. Toxin vaimo on niin hiljainen, ettei miehen jatkuva huutomonologi hetkeksikään katkea. Onko Toxin vaimossa milloinkaan ollut naisellista viehätystä hitustakaan? Ihmisenä sympaattinen, hillitty, älykäs (luulisin), mutta täysin vailla naisellista charmia.

4.12. Pikkupojat Kestilän silinterihattua töllistelemässä. "Se on taikurin hattu".

Kamalat räntäsateet: vanha palttoo ja baskeri -> riippumattomuus.

Keskusteluja Havian ja Santalahden kanssa: älykkäitä poikia. Santalahden värivalokuva mollipohjaisesta murrusta Kastrupin kentällä. Kuvassa Otto Brusiin.

Isännöitsijä kävelyttää susikoiraa: Turun kulttuurinäkymiä. Isännöitsijän vaimo kävelyttää susikoiraa: Turun kulttuurinäkymiä.

5.12. Yöllä heräsin painajaisuneen: sydän -> nitroglyseriiniä. Hauska aamulenkki: asemalta die Zeit. Päivällä herättyäni taasen sydän. Olen pelkästään iloinen. Vapauteen.

6.12. Sadankomitean pasifistinen itsenäisyysjuhla. Hiekkaranta, Pösö, Jootarkka Pennanen. Se täynnä älykkäänmallisia nuoria. Sellaisessa seurassa innoitun ja piristyn. Ehkä vastakin.

Haudanpalvojia ja miekankalistelijoita on Turussa enemmän kuin tarpeeksi, mutta onneksi myös muita.

12.12. Helsingin yliopiston kahvilassa Jokela ja Blomstedt. Sanoin J:lle, että Alasen oppikirjan uusi painos niin naiivi, että fiksut opiskelijat nauravat. Ja että Helsingin nuoret tiedemiehet eivät sille anna mitään arvoa.

13.12. Turha kerätä sekundaaria (kirjoja, musiikkia). Vain huippuluokan. Syvenny, älä levittäydy. – Aamulla kirjani manuskripti Neuvoselle, joka kiikuttaa latomoon.

17.12. Olen raahannut työhuoneeseeni yliopistolle kasoittain lainoppia kotikirjastosta, sillä kotona ei sille tilaa. Tuo persoonaton roska – mirable dictu – tekee työhuoneen hyllykön viihtyisäksi, kunhan ei pysähdy katselemaan.

1.1.66 Aaltoset ja Salovaarat eilen illalla meillä. Aimo ja Niiloon minulla ei syvempää yhteyttä. Mahdotonta ohjata keskustelua mihinkään todella kiinnostavaan. Heiltä puuttuu kokonaan kontakti kulttuuriin. Ihmisenä Aimo sympaattinen, Niilo hyväntahtoinen, groteski emotionaalisella hölmöilyllään. Oikeastaan hän sopii turkulaismiljööhön, koska hölmöily isänmaallista.

6.1.1966 – Kolme päivää Helsingissä. Kansankulttuurin Kirjakaupasta nippu kiinalaisia kirjasia, englanniksi. Olen lopettanut neuvostomateriaalin tilauksen.

Yliopiston kahvilassa tapasin Suvirannan ja Ikkalan: lausuin ilkeyksiä Aatos Alasen tasosta: ”Eivät ne Jokelan kiitetyt tietosana-artikkelit liene sen huonompia kuin Alasen oma tuotanto yleisen oikeusteorian alalla”. Helsingin matkat ovat henkisesti piristäviä.

9.1.66 Klami pyysi jälleen kirjallista puoltoa: tekaisin lyhennyksen äskettäin Kult. rahastolle lähettämästäni. – Onko tämä tasapainoton itsensämainostaja edes lahjakas? Soliidiisuus puuttuu.

20.1.66. Hilkan lähellä onnellisempi kuin milloinkaan, mutta kuolleena jotain enempiä: olematon. Sitä olen toivonut kouluajoista saakka.

Rytkölä ja Salovaara: ei minkäänlaista henkistä kontaktia. Bromsista olin kauan jotain toivonut, mutta en enää. Lainopillinen tiedekunta lakkaa kiinnostamasta.

Vanha tähtitorni valonheittäjillä ... Yön pimeyden ja hiljaisuuden keskellä. – Yö on merkillistä aikaa. Jatkuvat paukkupakkaset estävät ulkoilun, ja siinä kai pääsyy, että istun nojatuolisissa klo 2. Jo kauan olen alkanut nukkua päivisin, ja tämä sekottaa kaiken. Unen ja valveen, yön ja päivän. Kirjastossani yöllä. Ympärillä ajatusten tulvaa. Liiksi olen kerännyt. Sovella kirjoihin samaa kuin ihmisiin: vähennä ehdottomaan minimiin. Multum, non multa. Jospa taasen makuulle, pimeyteen, hiljaisuuteen. Hilkan lähelle.

Lähden ulos: sisällä puristaa, ahdistaa. Aurinko paistaa tuomiokirkon torniin. Pakkasta, tuulta. Lähden enteitä, se sovittaa kirkon, tuo tietoisuus. Päässä tuntuu oudolta. Usein näin. Kiertelin ulkona pari tuntia.

28.1.66 Toistuvat painajaisunet öisin ja pahoinvointi päivisin: elämästä vapautumisen merkkejä. Ihmisiä täynnä olevassa salissa usein nykyisin nitroglyseriiniä. Kipu ja rinnassa vasemmalla puolen. Mutta luennot ja tentit entistäkin vapautuneemmin.

2.2. Armenianlaisen vierailijan (professori M.Igithanian) luennolla ja jälkikeskustelussa sen päälle Jaakko Nousiainen kotona. Tapasin I:n myös seuraavana päivänä.

Keskustelin Pertti Muukkosen kanssa tieteellisen jälkikasvumme kouluttamisesta ja tiedekunnan tulevaisuudennäkymistä. Tampereen YKK:n ohjelmassa on oikeustieteellisen tiedekunnan perustaminen. Kunpa ei Turun tiedekunnasta tulisi kaatopaikka kolmannen luokan lahjakkuuksille. Hengetön, näköaloja vailla oleva dekaanimme ... Groteskista varadekaanista puhumattakaan.

4.2. Konsistorin jälkisitsit: henkevätkin muuttuvat kaskuileviksi tylsimyksiksi. – Rytkölä ja Salovaara lähtivät.

Rytkölä soitti kesken Richterin. Rolf Nevanlinna katsomaan tiedekuntaa. Kirjastokäynnin jälkeen Nevanlinna: "Harrastavatko he todella muuta kuin juridiikkaa?". Vastaus: on paljon henkisesti eläviä. (-68, oli). Nevanlinna ja Rytkölä sinuttelivat: pari sekun.

13.2. Sympaattinen Filip Jaatinen kuoli työpöytänsä ääreen. Luen Bobbion Giunaturalismo e positivismo giuridico -teosta. Terävää, nautin.

Toissapäivänä suull. tentissä lahjakas Wainio. Ensimmäinen, josta voisi ajatella jälkikasvua yleisen oikeusteorian alalla (- 68: ?).

17.2. Kirjapainosta Zum Problem des immateriellen Schadens. Sydän yöllä kurjana. Elätkö enää kauan? Lenkki pitkästä aikaa. Palopakkaset kadonneet, vihdoinkin.

20.2. Säännölliset painajaisunet. Käynti Hilkan kanssa Helsingissä. Jatkuva sydänpahoinvointi.

Köln, 8.3.1966

Eilen illalla prof. Erwin Seidlen illallisilla Mondial-hotellissa. Ikävää, että mukana rikosoikeuden professori vaimoineen, tämä kun esti vakavan tieteellisen keskustelun.

Jo tuloiltana ostin aseman kirjakaupasta Topitschin ”Logik der Sozialwissenschaften”. Kirkasälyistä saksalaista tekstiä. Painava sängyssä.

Kölnin tuomiokirkon kello herättää kello 6. Ja ilman vahatulppia muutenkin huonoa.

Eilen panin yliopistokirjakaupan lähettämään lainopilliseen tiedekuntakirjastoon Turkuun mm. Bochensin Die formale Logik, Husserlin Die Kritik des cas. Philosp., kybernetiikkaa, varhaista Marxia, selväpäisten poikien kulttuuriantropologian y.m. Itselleni Seidlin Römisches Privatrecht, jota pidän pedagogisena täysosumana.

11.3.66 Tagung Ideologie und Recht on päättynyt. Henkisesti antoisaa ja samalla saksalaista. Hermann Klenner DDR:stä hieno, älykäs, sivistynyt, hänen kollegansa Jenasta loruileva tompeli.

Ulrich Klugin illalliset, rakastettava isäntä, ikävän mallinen emäntä, viehättävä tytär ja villakoira.

Engisch ystävällinen, kankea proteesihymy. Keskustelimme paljon, annoin Makkosen Zur Probl.

Menisinkö näin viimeisenä iltana katsomaan roomalaisen kauppiastalon ruokasalin lattiamosaiikkia, joka sodan aikana paljastui tuomiokirkon vieressä, väestösuojaa kaivettaessa? Näin roomal. mosaiikin ja päälle Mondialissa pienet istujaiset.

Sain eripainoksia Otso Nordico -omistuksella saksalaisilta kollegoiltani. Annoin kollegoilleni (Klug, Fechner, Klenner, Viehweg, Noll) Zum Problem des imm. Schadens”.

Turku, 16.3.66

Luennoimisen ongelma: luovan ajattelun improvisatoorista tekniikkaa. Vuodesta vuoteen improvisoiva puhuminen kiinnostaa tekniikkana. Se jos mikään on minua itseäni. Mutta välimatka puhumiseen ja puhuttuun on aina säilytettävä.

Persoonallisuuden jakaantuminen. Unohtumattomia olivat J. Hollon radiopakinat. Kukaan ei voi jäljitellä toista persoonallisuutta. Eikä sentään voi jatkuvasti toisesta oppia. Että luennoiminen minulle on jatkuvasti avoin probleema, mitä se todistaa? Sitäkö, että osa itseäni.

18.3. Eilen illalla Hannu Klami meillä: patologinen, hermostuttava. Herään klo 4, ja nukuin uudelleen vasta kuudelta tajuttuani K:n huolien joutavuuden omalle elämäkululleni.

19.3. Tenttimisen tekniikka: Hyvät ja huonot helppoja tehtäviä suullisessa, mutta keskitaso pakottaa harkitaan. Tänään oli siis helppo päivä, ja ylihuomenna vaikeampi. Onko ”periaatteita”, jotka ohjaavat keskitasoisten puntaroimista? Paljoltaan intuition varassa, tentin aikana syntyneen suhtautumisen. Mikä määrää tuon suhtautumisen?

Elämä ei milloinkaan ollut arvo minulle, mutta sairastelu epäarvo.

22.3. Hyllyllä vuonna 1925 ostamani Renaud. Löydän siitä merkinnän: ”Renaud muistutti minulle kesällä 1925 kaiken katoavaisuudesta, mitättömyydestä”. Minä olen katoava, ehkä mitätön, mutta ei kaikki. Vahingossa kuulin, että minulle hommataan juhla kirjaa (60 v. päiväksi). Turhuuksien turhuus. Jos olen pystynyt eräissä lahjakkaita ihmisissä herättämään uskon omaan lahjakkuuteensa, en ole elänyt turhaan. Ulkonaisia seremonioita en kaipaa.

24.3.66 Lopetan seminaarini, sillä opiskelijain taso on romahdusmaisesti laskenut, kun laudaturylioppilaiden vapaa tiedekuntaan pääsy lopetettiin. Luennoilta pinnaamishalu on ennennäkemätön viime syksystä alkaen. Alan menettää kiinnostukseni koko opettamista kohtaan. Ehkä pitkiä virkavapauksia ulkomailla. Neljän vuoden ajan tuli tiedekuntaan runsaasti älyllisesti eläviä nuoria ihmisiä. Onneksi ei ole ylettömän pitkälti eläkkeeseen. Opettajat muuttuvat yhä hengettömämmiksi, samoin opiskelijat. Mitä minulla tuossa joukossa on enää tekemistä?

25.3. Eilen Lex'in kahvitilaisuudessa ”Tankar om rättsvetenskapens idéhistoria”, lähinnä pohjoismaisille vieraille. Läsna runsaasti lexiläisiä, joukossa älyn kärkimiehiä menneiltä vuosilta.

Kölnistä ostin tiedekuntakirjastoon Husserlin ”Die Krisis europäischer Wissenschaften”. Lueskelen kotona: imponoiva, filosofisen hengen inkarnaationa.

Seminaarin muodonmuutos: lisensiaattitasolle. Kevät 1964 tavallaan oli tällainen: Koskimies, Heinonen, Kartio. Minulle ylivoimaisesti kiinnostavin seminaarilukukausi. Miksi yrittää väkisin kohottaa seminaaritasolle keskinkertaisia, hengettömiä aloittelijoita? Hankalia nuo ylioppilasseminaarit olivat jo laudaturylioppilaiden vuosina 61–65. Nyt ne täysin ylittäisivät harmaan ja hengettömän opiskelijamassan tason.

29.3. Eilen vihdoinkin ”Maanantaikerhossa” (SKDL), Antti Eskola ja Ervasti älykkäitä, monet opiskelijatyypit siedettäviä, mutta sivistymättömien kylägitaattorien

monologit älyllisesti tympäisevät. Muistivat 1940-luvun miljööni: puolivillaiset, moukkamaiset ihmiset. Nyt on halveksuntani entistäkin voimakkaampi.

3.4. Pahoinvointisena aamulenkille: yhä huonompi olo, silmiä hämärsi, ja aseman penkillä lepäilin + nitroa. Kotona 12 suullista sydänläkettä. Maailma muuttui: ylös hämärän laaksosta, poissa pahoinvointi. On kiintoisaa kokea elämänliekin lepattaminen, ikään kuin kysymyksessä olisivat viivat, pinnat, kappaleet.

Pitkä keskustelu Jouko Tolosen kanssa modernista musiikista ja sitten tenttien lomassa hänen Bachin H-mollimessun analyysinsä. Häikäisevän älykäs luennoitsija.

Minne joutuvat levyni ja kirjani kun lähden? Esko Aaltonen oli kuollut kadulle Helsingissä. Saisinpa minkäkin tällä tavoin. Musiikki kotona alituisen sairaanaolon häivyttäjänä. Levysoitimmella on minulle eksistentiaalinen tehtävä.

6.4. Yliopistomme filosofit lukevat minut piiriinsä, ja iloitsen siitä. Yhtä hengetön kuin on tyyppillinen lakimiesmassa, yhtä henkevä ja innoittava on ilta filosofien parissa.

Käynnit Åbo Akademin kirjastossa: Gardbergin hieno humanistipersonallisuus, kulttuuriperinteet, koko tuo suomenruotsalainen ilmapiiri, johon tavallaan kuulun. Ikinä en siellä puhu suomen sanaa. Ja miksi puhuisin, kun täydellisesti hallitsen vanhan kotikieleni, ruotsin. – Henkiset juureni ovat suomenkielisestä koulunkäynnistä huolimatta (isän outo päähänpisto) suurelta osalta suomenruotsalaiset. Niin, ”suurelta osalta”, ja tämä outsiderius juuri luo minulle viihtyisyyden. En ”kuulu” kumpaankaan kielileiriin, kummankin arvojärjestelmät ovat minulle vieraat. – Distanssi.

11.4. Rytkölän huoneesta valoa: kiirehdin ohi, sillä mitä meillä olisi toisillemme sanottavaa.

13.4. Zum Problematik des imm. Schadens kirjani lähetetty eri puolille maailmaa ystäville, yhdentekeville ja vihamiehille, piristävää komediaa. Joka paketilla on oma sielunvire.

Luennot jatkuvat, valitettavasti, mutta onneksi pian harvenevat. Olen menettänyt kiinnostuksen opiskelijoihin, kun laudaturylioppilaat kutistuneet häviäväksi vähemmistöksi. Hävinnyt on myös halu inhimilliseen kosketukseen. Ehkä tästä on luennoimiselle vain hyötyä, stilisoitua improvisoidun ajattelun taidetta. Ilman häiritsevää ihmiskosketusta.

16.4. Eilen prof Jussi Tenkun vierailuluento Kantin etiikasta ja jälki-ilta Pohjalla. Vanha vaikutelmani T:sta vahvistui: sympaattinen keskinkertaisuus. Ja tämä mies oli neljä vuotta Harvardissa! – Mitään henkistä kontaktia ei voi välillemme syntyä.

Viihdyn Sven Krohnin ja Lauri Routilan seurassa: lahjakkaita ihmisiä ja todellisia filosofian ystäviä. Eivät hengettömiä juristeja.

20.4. Huomenna 7.30 leikattavaksi, mutta pelkään että en saa kuolla nukutukseen. Paras tapa liukua pois ... Nyt on jäätävä odottamaan seuraavaa vaihetta: kehittynyttä syöpää. Päähän pistooli. Voinko uskoa Scheininin pukamakuoliodiagnoosiin? Selvää, ettei potilasta pelotella ennen kuin todetaan, että ”takana” olikin muuta. Sairaalaan Descartes.

24.4. Sairaalamailma. Dos Scheinin: ”Potilas, joka lukee Descartea heti nukutuksesta herättyään!” – Karvoja ajaville sairaanhoitajille ennen leikkausta: ”On hyvä olla karvanen, jos tulee uusi jääkausi Suomeen.” Morfiinimielikuvat. Hissikuiluun painuminen kun vietiin leikkaukseen. Nukutusriski: ”Näkemiin tohtori!” ja välitön tajunnan sammuminen. Puolisotilaallinen ilmapiiri, korpraalinsieluineen. Eivät toki kaikki apuhenkilöt – Sairaanhoitajattaret toista tasoa.

18.5. Ensimmäinen liseniaattiseminaari. Juha Tolosen terävä alustus. Odotan siitä hyvää keskustelua Klamin lörpöttelystä huolimatta. – Olen kaivautunut Wexioniuksen Brevis-teokseen. Seuraavan suppean kirjani aihe.

22.5. Bachia, Brecht-Weilin kerjäläisoppera, alankomaista kuoromusiikkia 1400- ja 1500-luvuilta.

4.7.66 Kesämökillä

Vanhentuminen, terveyden asteettainen huonontuminen (nivelreuma), miten korreloi henkiseen, ennen muuta älylliseen? Luulisin älyllisesti olevani elävämpi kuin koskaan mutta kenties näköharha. Vert. Thomas Mannin vanhuudentuotantoa.

Ilman lääkkeitä helvetti. Nekään eivät estä öistä särkyä. – Jäljelläoleva ”elämä”: jatkuvaa taistelua sairautta, vanhuutta, esteettistä fyysistä rappiota vastaan. Toivoisin, että minulla olisi ironista voimaa tuohon taisteluun, sillä tiedän, että se välttämättömyydellä johtaa elämän päävoittoon, kuolemaan. Paluu tyhjyyteen, josta olemme tulleet, ilman valheellisia kaunisteluja (uskonnot yms.).

Tutkin Wexioniusta tekeillä olevaa kirjaa varten. Jatkovasti uusia havaintoja, ongelmia. Olen siis ”onnellinen”. Siepot lähtivät tänä aamuna.

Pohjoismaisen kesäakatemian Turun kokouksessa 29.7. pidettävä esitelmä ”Juristutbildning och empirisk samhällsforskning” vei kesälomasta 10 päivää, onneksi ei enempää.

Olen ainoa kauppaan soutaja tällä lahdella. Aamuinen soutumatka kauppaan tuo mieleeni lapsuuteni kesät. Aurinkoa, lasten ääniä.

Ajojahti oikeusministeri Aarre Simosta vastaan: ei taitava eikä rehellinen. Minä käännsin tälle yhteiskunnalle selkäni (ehkä jo 1936) lopullisesti 1946, kun kirjoitin Über die Objektivität der Rechtsprechung. Se avasi tien vapauteen.

12.7. – Ajattelin lopettaa tämän sairaspäiväkirjan, mutta ironinen suhtautuminen jatkuvaan kidutukseen tulkoon paperille. Oman elämäni tarkastelu ja kokeminen outsiderina.

Wexionius oli yhtä vähän kiinnostunut lainopista kuin minä. Filosofia oli hänen ominta aluettaan.

Pari sairasta katajaa helvettiin. Myrkkyä muurahaispesään. Uusi portinpylväs. Kuistin keltainen penkki ja vihreä kaide maalatut.

17.7. Olen joutunut kokonaan uuteen tilanteeseen opiskelijain älyllisen keskitason romahdusmaisen laskun kautta. Virkistävää kaikessa pohjattomassa ironiassaan, neljän vuoden korkeatasoisen opiskelijajoukon jälkeen. Tiedekunta luopui ottamasta opiskelijavalinnoissa laudaturylioppilaita suoraan tiedekuntaan Bromsin aloitteesta.

Sydämen huono toiminta öisin ilahduttaa jo minua eikä pelota: en viitsi edes nousta ottamaan sydänlääkettä.

24.7. Institutiones myöhäisantiikin alkeisoppikirjana kiintoisin. – Uusi ulottuvuus Pohjoismaiselle Kesäakatemiaille: hyvästijättö elämälle.

”International Law Association”in kongressi Helsingissä: pahin painajaisuneni olisi joutua 850 lakimiehen keskelle.

21.8. Tiedekuntakirjastosta ”kadonnut” Law Dictionary: kaikki Klamin sähläystä ilman valtuuksia. Radiosta Beethovenin Missa solemnis. – Luen Geigeria: lahjakkuus.

9.8.66 Pohjoismainen kesäakatemia Turussa myönteinen elämys, sillä huonontuneen terveyteni vuoksi tuskin tarvetta olla mukana. Plenaariesitelmäni kesäakatemiassa: Juristutbildning och empirisk samhällsforskning. Henkisesti pirityin kesäakatemiassa kuten ennenkin. Ja nivelreumalle annan palttua.

23.8.66 Hormoonien filosofiaa: aivan toisenlainen elämäntunne ja nivelvaivat väistyvät. Tämän kaiken totesin jo neljä vuotta sitten, mutta ”unohdin” välillä. Tuskin enää.

28.8. – Fanaattinen keskittyminen tutkimusaiheeseen (Wexionius). Aikaa on enää vähän. Onko tiedekunnallamme enää vuosiin ollut itsenäistä tehtävää ja panosta? Kaatopaikka, johon opettajiksi ajautuvat ne, joita Tampere ja Helsinki eivät huoli. Dekaanin ilman näköaloja ja ilman lahjakkuutta. Muistelen Muukkosen aikoja, alkua, joka valui hiekkaan, kun hän lähti. Lahjakkuus, se on ratkaisevaa.

Radion musiikkiohjelmaa kuuntelen yhä vähemmän, sillä levyni kiinnostavat, radio ei. Irtaannun myös tiedekunnasta, jonka opiskelija-aines on lakannut kiinnostamasta. Distanssi.

5.9. – Eiköhän eroni Suomen Lakimiesliitosta syksyllä 1961, heti Turkuun nimittämisen jälkeen, perimmältään johtunut siitä, ettei minulla lakimiesten ammattikunnassa koskaan ole ollut pienintäkään viihtyisyyttä. Juristiksi opiskelu oli groteski erehdys, ja koko elämän sain sitten viettää tuossa seurassa. Jos voisin, kääntäisin selkäni myös ”lainopilliselle tiedekunnalle”, mutta onnettomuudekseni olen liian vanha. Tavallaan huvittavaa elämänsä loppuun saakka elää väärällä planeetalla. Onko lainopin professoreiden joukossa Turussa ainoatakaan, johon minulla henkinen kosketus? Sen sijaan mitä voimakkain ei-kosketus.

7.9. Jumalanpalvelus tuomiokirkossa yliopiston avajaisten jälkeen. Vuosisatain perinne, ikuinen iäisyysdimensia. Tuo dimensio ei puutu minustakaan. Yhteys jumalaan ja seurakuntaan, yksinäisyyden, turvattomuuden ja kuoleman vastapainona.

14.9. Tiedekuntaan tänä syksynä otetuista (72) kandidaattia lukevista vain viidellätoista keskiarvo oli yli 8.20. Tämän arvasin heti kun Bromsin lempiajatus hyväksyttiin: ”Ei suosita laudaturylioppilaita”. Lammaislauman opettamisella on oma viehätyksensä. Mutta tällaisellekin yleisölle voi puhua, jopa niin, että ottaa huomioon älykkyytensä. En enää, kuten tiedekunnan viitena alkuvuotena, pyrikkään älylliseen kosketukseen, sillä se olisi mahdottomuus. Yleisen oikeusopin luennoilla ei nyt ainoatakaan, jonka keskiarvo olisi edes 8. Keväällä 1965 puolet kuulijoista (yli 20) laudaturylioppilaita. ”Opetus” kiinnostaa tästä lähtien yksinomaan formaalisena vapaan puhumisen taituruutena. Siirrän kiinnostukseni kokonaan tutkimustyöhön. Tavallaan ikävää, että kiinnostukseni tiedekuntamme professoreita kohtaan on muuttunut eläintieteelliseksi, myös Bromsin kohdalla. Mutta inhimillistä kontaktia on assistentteihin ja yli tiedekuntarajojen.

19.9. Broms on shakaaliherra: tenttii kotonaan ja huone ylt' ympäriinsä koristeltu tennispokaaleilla yms. Varmaan sillä saa approbaturylioppilaiden ihailua. Näissä olosuhteissa perheseurustelun jatkaminen juridiikan professoreiden kanssa on järjetöntä ja erittäin järkevää.

5.10. – Eilen Aaltosella + Salovaarat. Ystävällistä tyhjänpuhumista ilman ainoatakaan ihmistä, johon henkistä kontaktia.

6.10. – Nivelsärky, pahoinvointi + Mozartin d-duuri jousikvartetto. Merkillistä musiikkia elämästä lähtijälle. Lähtijän säveltämää: valoisa ensivaikutelma on vain harhaa.

12.10. – Kaksi päivää Helsingissä. Osvi + Kalle, Kaarina. Epäsympaattiselle Tirkkoselle tarjosin piruuttani kahvit yliopistolla. Pertti Muukkonen on luennolla luonnehtinut Bengt Bromsin oikeustieteellistä ajattelua ”embryologiseksi” ja nyt Pertille kimpaantunut Aimo Aaltonen (P. asiantuntijana julisti pätemättömäksi Helsingin kauppaoikeuden professuuriin) puolsi Bromsia kuin perseeseen ammuttu karhu. Pertti soitti jupakasta eilen. Tulin hilpeälle tuulelle. Tänään luennolla aion analysoida Pertin väitöskirjaa näytteenä korkeatasoisesta tutkimustyöstä. – Broms epäilee, että minä Pertin arvion innoittaja.

24.10. Tänä syksynä olen luennoinut paremmin ja vapautuneemmin kuin koskaan. Ellei tiedostusharha. Kenties syinä lisääntynyt distanssi ja huonontunut terveys. Sairaus ja ”terveys”, elämä ja kuolema: välinpitämättömyys ja vastalause sairaudelle, myönteinen kiinnostus kuolemaan. Yöllinen sydäninsufficienssi alkaa elämyksellisesti olla myönteinen ilmiö. Päivittäisellä lenkillä nivelreumasta huolimatta. Kirjastoni ja levykokoelmani riittävät minulle loppuiäksi, ts. turhaa hankkia lisää. Multum non multa.

27.10. Toissailtana poliittisten ylioppilasjärjestöjen kirkostaeroamisillassa. Järjestäjien virhe: päästivät puhujapönttöön (ja kokouksen puheenjohtajaksi !!) sivistymättömiä Vapaa-ajattelijoiden liiton toimihenkilöitä. Seurauksena yleisön röhönauru. Parempaa mainosta kirkon puolesta ei olisi voitu järjestää. Kuka ylioppilas haluaisi identifioida itsensä moukkien kanssa.

Syön Tanderilia. En tarraudu elämään. Päinvastoin.

4.11. Lähden Jouko Tolosen hienolle luennolle. Yksinäisyys kotona.

14.11.66 Pohjoismaisen Kesäakatemian ryhmänjohtajien neuvottelu päättyi eilen. Sillä maksatin matkani tänne ja takaisin. Hässelbyn linnassa asuminen halvempaa ja viihtyisämpää kuin hotellissa. Olen kyllästynyt PKA:han. Järjestämällä Jokelan oikeusvertailuryhmän johtajaksi sain tehoisan lisämotiivin jättäytyä syrjään. Tein taustatyötä Wexionius-tutkimustani varten. Jatkuvasti luen vanhoja käsikirjoituksia. Ne saavat mielikuvitukseni liikkeelle. Tämä elämys, historioitsijan, on avartava, uusi, innoittava. Asiakirjojen takaa avautuu kokonainen maailma, Ruotsin valtakausi.

Ensimmäisenä yönä Tukholmassa heräsin hirvittävään kipuun oikeassa pohkeessa. Luulin suonenvedoksi, mutta pian älysin että muuta. Panin lompakkoon lapulle tarkat henkilötiedot ja Hilkan puhelimet + osoitteen.

Olen innoittunut eläessäni historiaa, ja oma elämäni pohjimmiltaan yhdentekevä, lähteä maailmasta ”vieraalla” ja samalla ”ei-vieraalla” maalla, innoituksen siivittämänä ... Biologinen kuolemanpelko kai jokaisessa elollisessa, mutta halveksien käännän sille selkäni. KD:ssä seurustelen yksin vainajien kanssa, jotka elävät.

Läheinen maa, sen läheinen historia, omaa. Tämä paradoksi – Lundin vuosi 1956–1957.

18.11. Eilen aamupikajunalla Uppsalaan Carolinaan. Wexionius-aineiston keruuta.

Oikeushistoriallinen Ruotsin matka 10. –19.11.1966. Aivan uusi ulottuvuus avautua, mutta perinteellisen ”oikeushistorian” kanssa sillä tuskin edes kosketusta.

2.12. – Heti kotiin tultuani raportoi Hilikka, että Kaarina on eronnut.

11.12. Muukkosen järjestämä seminaari tutkijainkouluteemasta: Zitting, Aarnio (Drockilalle Pertti ei antanut puheenvuoroa). Klami omahyväisine pitkine roskamonologeineen ... Luin Wainion surkean aineen ”yleisestä oikeuskäsityksestä”. Ilmeistä, ettei tiedemiehenalku. Vain älykäs laudaturylioppilas.

Luulisin, että lähivuosien tutkimukset tulevat liikkumaan yksinomaan oikeustieteen aatehistorian alalla. Onko minussa tiedemiehenä tapahtunut ”metamorfoosi”?

14.12.66 Tänäpäin tuli postissa Argentiinassa painettu espanjankielinen laitos ”Über die Objektivität der Rechtsprechung”ista. Valokuva Otosta syksyllä 1966 (sama kuin UK:n kirjassa). Seuraavalla sivulla valokuva Otosta jouluna 1965 ja jouluna 1966.

3.3.66. Päiväkirja itseanalyysin välineenä. Tietyt persoonallisuuden vakiot. Minulla esim. hengettömyyden ja lahjattomuuden halveksunta, sairaustiloista voivottelemisen, sisäisen elämän kiinnekohtien maininta (kirjat, musiikki, joskus ihmiset). Kannanotot henkiseen ympäristöön: esim: Turun yliopisto, Turku. – Tutkimustyö, opetus.

18.12. Ilta Salovaaroilla. Älyllinen taso tappava. (-68, näin aina). Parempi kai lopettaa ”seurustelu” Aaltosten, Salovaaran ja Bromsin kanssa. Mitä iloa kenellekään? Ei minkäänlaista henkistä kontaktia, paitsi Bengtiin hieman.

22.12. Postitin stipendihakemuspaperit ruotsalais-suomalaiselle kulttuurirahastolle (Wexionius). Tulos nolla markkaa.

31.12.66. Kolme päivää Helsingissä. Ostin vain hiukan Musilia. Tapasin Vallinkosken ja Osvin. – Suuri sisäikkuna siivoojan jäljiltä sulkematta: pirullinen veto. Hampaat irvessä suljemme ennen lähtöä.

15.1. 67. Sven Krohni ja Nousiaiset meillä: harmooninen, älykäs ilta. Arje Scheininin cocktail-kutsuilla: samoin. Mutta ilta joittenkin juristien seurassa jättää inhon ja pahanolon tunteen. Heidän hengettömyytensä latteudessa. Rytkölä, Aaltoset, Salovaarat: on siinä elämäntuskaa. Koskaan en ole viihtynyt lakimieskunnassa, ja ymmärrän miksi en.

6.2. Lopettaisinko tämän ”päiväkirjani” pidon. Sairautta, lähestyvää kuolemaa, väsymystä. Kaikki muu paitsi Hilikka muuttuu vieraaksi.

13.2. Tänään saan 60-vuotis juhlaulkaisuni. Pyysin, että läsnä olisi nuoria, henkisesti elävää kärkijoukkoamme. Ilman sitä tiedekunta tukehtuu älyllisen harmauden, lattean hengettömyyden suohon. Puhuin tiedekunnan alkuajoista, jolloin vielä oli linjaa ja tulevaisuutta. Muukkosen ajoista. Luulen, että Sven Krohn ja Hannu Klami tulevat puhumaan, eivät muut. Hyvä (Nurmela piti ystävän puheen myös).

24.2. Osvi leikattu. Syöpä. Mahalaukusta jäljellä 1/15. Hilka ajaa maharöntgeniin, mutta en välittäisi.

12.3. Tällä lukukaudella luennoin erit. analyttisestä oikeusteoriasta Suomessa: Makkonen, Lahtinen, Carlsson.

14.3.-67. Kirjallinen esitys tiedekunnalle laudaturylioppilaiden pääsystä tiedekuntaan ilman sisäänpääsyttutkintoa. Tulos kielteinen, kuten ennakolta tiesin. Nyt alan luentoja sijasta luettaa Lehtisen "Mitä oikeus on?" -teosta ja toivon, että tämän vähentäisi luennoille tulijain määrää.

Kiinnostus useimpiin kollegoihin tiedekunnassa (lukuun ottamatta Muukkosta) on hävinnyt jo aikaisemmin. Assistentteihin hyvä kosketus. Tiedekunnan professorikollegat joukko hengettömiä poroporvareita.

Kierkegaardin rinnalla kaikki muu iltalukeminen on mielenkiinnostonta.

22.3.-67. Hannu Klamin kanssa keskustelen mielelläni. Hän vahvisti, että kaikki assistenttimme (Kartio epävarma) laudatur-ylioppilaita.

15.4. Toissapäivänä vierailuluento Tampereen yliopistossa: "Onko yleinen oikeusteoria mahdollinen?" Innoittava päivä: lahjakkaita ihmisiä. Littunen, Eskola, Seppänen, Uotila, Sipponen.

23.4. Tämän lukukauden luennot: voimakas tympääntyminen opiskelijoiden enemmistön heikon älytason vuoksi. Tiedekuntamme opettajat ja oppilaat: älyllisesti harmaa, hengetön massa.

4.5. Eräät naamat suullisessa tentissä älyttömyydessään järkyttävät.

Opalekin vierailu sujui odotettua paremmin. Sali kuin nuijittu (loppumerkinnät), ja edellisenä iltana Seurahuoneella seitsemän lisensiaattiseminaarini kantajäsentä Helsingin lakimiespäivistä huolimatta (Klami, Karmila, J. Tolonen, Kartio, Vikatmaa, Liuksiala, Välimäki).

12.5. – Käynti Makkosen seminaarissa. Helsingissä tapasin Makkosen, Aarnion, Savolaisen, Heinosen (kahvilla Ylöstalon). Mitä hengettömämmäksi Turun tiedekunta käy, sitä enemmän kehittelen kontakteja Tampereelle ja Helsinkiin. Kalle täynnä työintoa. Osvi haamu entisestään. Holopaiselle "terve", en muuta. On kirjoittanut tarpeeksi roskaa oikeusteoriasta. Matti Ahon, jolla Kallen mukaan

rajaton itseluottamus, näin seminaarissa selästä. Kehno oikeusteoreettinen sepustus "Lakimiehessä".

22.5. Osvi on taas viety sairaalaan. Lähtö?

28.5. Kalle soitti Osvista: toivotonta. Horrotilassa kipulääkkeillä. – Kirjoitin kuitenkin.

4.6. Hilka kävi Helsingissä katsomassa kuolemansairasta ystävätärtään (syöpä) ja pyysin häntä samalla lähettämään puolestani kukkia Osvi Lahtiselle.

30.6. Luen Wroblewskyn kirjoitelmaa lain soveltamisen teoreettisesta mallista (Rivista del diritto 1967/I), jossa Makkosen väitöskirjaan viitataan toistuvasti. Kesämökillä keskityn kokonaan Wexioniukseen. Täällä Turussa soittelen cembalolevyjä. Pian DDR:ään viikoksi. Elokuun lopulla kolmeksi viikoksi Paviaan. Keväällä kai Uppsalaan. Myöhemmin Frankfurtiin Goingin instituuttiin. – Osvi voi paremmin: fluorihoidoa. Päässyt sairaalasta kotiin.

20.7.67 Mökille noin 15.6. Wexionius. Ei kauno- eikä tietokirj. Helsingin yliopiston kirjastossa W:a.

8–17.7. Kansainvälisessä lakimiesseminaarissa DDR:ssä, (Rostock, pohjoismaat, DDR, Puola, Neuvostoliitto). Sosialistisen valtion dynamiikkaa. Muistin Neuvostoliiton matkan 1948. "Itämeren viikon" avajaiset, monituntisine marsseineen. Lippumeri, kunniakoroke, kovaääniset, Ulbrich. Tämäntyyppinen yhteisö: propagandan jatkuva sarjatuli. Yhdenmukaistettu lehdistö, kirjakaupat, kirjastot, iskulauseplakaatteja. – Ostin filosofista ja poliittista kirjallisuutta. Kuuden tunnin bussimatka Berliinin lentokentälle: ränsistyneet talot ja ihmiset, ilottomat, loputtomana virtana. "Sosialismin" rakentamisen ongelma, Neuvostoliiton ideologinen puskurialue. En vaivautunut kahdeksi päiväksi Berliiniin (propagandatilaisuus oikeusministeriössä DDR:n tunnustamisesta). Kork. oikeuden presidentti lakkasi hymyilemästä, mutta minulle tämä yksi kertaus tulla sosialistisiin maihin. Sama yleisvaikutelma kuin 1948 Neuvostoliitossa: harmaus, ilottomuus contra propagandan äänekäs, ärsyttävä rumputuli. – Ryhmäpäivinä kontaktoin ennen muuta saksalaisia ja neuvostoliittolaisia (kehnolla venäjän kielellä). Ainakin eräs vakio: aina olen joutunut huonoihin väleihin kommunistisen uskonlahkon silmäätekevien kanssa. Koskaan en ole alistunut heidän uskon- ja pelisääntöihinsä. He ovat vaistonneet välimatkan. DDR:n organisaattorit kai odottivat kiitollista lammaslaumaa, mutta musta pässi löytyi oikeusministeri Merimaan lukemattomista kiitospuheista huolimatta.

23.7. Vapauttavaa kun ei joudu näkemään Turun tiedekunnan simpansseja ennen kuin syyskuun lopulla.

25.7. DDR:n matka henkisesti minulle mitä piristävin. Unohdin vanhuuden, nivelreuman. Onhan marxilaisuus minulle vuosikymmeniä ollut keskeisiä ongelmia,

aina 1935:stä alkaen. Nyt sain jälleen muutaman päivän elää tuon marxilaisen rakennustyön dynamiikan. Samoin elin uudelleen vanhat epäilyni.

3.8. Vanhuuden ongelma: miten jaksaa kestää ns. elämää. Käsittämätöntä, että eräät haluavat sen iankaikkiseksi. Jos uskonnot ovat vakuutuslaitoksia kuolemaa vastaan (Eino Kaila), olen täysin epäuskonnollinen. Tavallaan ymmärrettävää, jos sinänsä täysin arvottomalle elämälle hinnalla millä hyvänsä pyritään luomaan arvo. Saavutushan on ihmeteltävä. Vanhat akat kirkoissakävijäin kantajoukko. – Entä nuoret, joita myös lukuisia? Siinäpä ongelma. Miksi vanhoja miehiä verrattomasti vähemmän kuin naisia? Ovatko miehet vähemmän vastaanottavia oopiumille (Leninin nerokas sanonta).

4.8. Jatkuva lämpöaalto, 27 varjossa. Lämpöaalto ja sydän. Mutta sydän on käynyt yhdentekeväksi. Jonkinlainen ironinen kiinnostus oman elämän edelleen jatkumiseen. Kuinka kauan? Oikeastaan esteettinen rappio kiintoisa, joskin omakohtaisena elämyksenä kenties biologisesti kiduttavaa. Vie johdonmukaisesti läpi outsiderius – myös itseesi nähden. Silloin kaiken hajoaminen, elämän muuttuminen lopullisen tarkoituksettomaksi kiehtova tarkastelun kohde. Jo vuosia sitten käänsin selkäni suomalaiselle yhteiskunnalle (eikö jo 1920-luvulla, mutta lopullisesti 1945–). Nyt myös itselleni.

13.8. Vahinko, että en 1935–1936 Pariisissa pitänyt päiväkirjaa. Ehkä Suomen silloisissa oloissa viisasta. – EK:n muistio, Kivimäen hallituksen kaatuminen, Reino Palaksen väärä käyttäytymisohje. Tuo lukuvuosi Pariisissa elämäni innoittavimpia. Ehkä on niin, että ainoat minua innoittavat aatteet olivat ylen vaikeat toteuttaa täällä maan pinnalla. Kriittinen minäni ei helposti innostu. Mutta 1935–1936 vaikutti myöhempään elämääni.

Italiassa joudunkin yllättäin asumaan ensi viikon hotelleissa. En siirrä matkaa, sillä haluan kolmen viikon ajan elää Italian kulttuurimiljöössä, kaukana Rytkölöistä ja muusta hengettömyydestä. Mielelläni lähtisin Turun tiedekunnasta. Mutta minne? – Hengettömässä juristileipomossa olen yhtä vieras lintu kuin aikoinaan Helsingissä.

21.8. Innoittunut mieliala Italian matkan edellä. Ennen muuta lähden elääkseni muutaman viikon Italian henkisessä ilmapiirissä: loistava perinne ja nykyisyys. Valitut ihmiset, valitut aikakauslehdet, valitut kirjat, kirjastot. Kaikki muu on siellä minulle olematonta. Toivon, että tämän jälkeen jaksan Turussa helpommin kestää eräitä hengettömiä ja keskinkertaisia juristikollegoja. Heidän olemattomuutena korostukoon. – Oikeusfilosofien kongressi Italiassa (IVR) kiinnostaa vain sikäli, että lähden järjestön johtokunnasta.

Italian matka elosyyskuussa 1967:

Yliopiston kirjastossa X volyyymiä varattuna: 8.00–13.30.

Eilen Comtella. Bussissa helvetillisen kuuma. Mario Rotundi, päivä hänen luonaan. Yliopiston kirjasto Paviassa minulle aarreaitta: valokopioita, uusi näköaloja. Collegion ihana puutarha, jonka muistan vuodelta 1960. Ja historiallinen palatsi. Comte vei tapaamisellamme kurjaan ravintolaan: keuhko ruoka. Pistävän suolaista lihaa (pilaantunutta? voin pahoin yöllä), hirveätä risottoa. Hämärätkö ympäristö.

Ulkona kaatosade. Lauantai-iltana ostin nylonsadetakin. Salamoit, jyrisee, kohisee. Yliopiston kirjaston valokuvaaja toisen yrityksensä jälkeen tyytyväisenä: Nyt rivien alasta puuttuu vain pari kirjainta. Kirjaston sympaattiset vahtimestarit ja paskantärkeä ”johtaja”.

Pitkä filosofinen keskustelu pavialaisen asemamiehen kanssa. Älykäs. Olisipa tällainen mies oikeustieteellisen tiedekunnan dekaanina Turussa tai Helsingissä (liikemies Ylöstalo).

Ticino-joesta aamuyöstä pahanhajuista sumua. Mutta vaikeampaa on kestää eräiden juristiprofessorien päässä syntyvää sumua. Ihanaa kun saan vielä kaksi viikkoa olla näkemättä simpansseja. Oikeustieteellinen tiedekunta uutena nimenämme. Sillä lailla!

Hauskaa puhua hölöttää italiaa puutteellisesti. 10.9. minun on pakko olla IVR:n kokouksessa, Bobbion esitelmä.

Kirkonkellot onneksi melko kaukana. Keskustelen ihmisten kanssa: hauska tekeytyä tietämättömäksi.

Vanhana ulkomailla: vapautunut, välimatkaa. Nyt sen selvästi huomaa. Luulen että IVR:n kongressiin tulee joukko italialaisia.

7.9. Ranskalainen naisprofessori yritti fenomenologioita: menin ulos. Ylöstalon laitoksessa puhun joulukuussa. En aiheesta luonnonoikeus tänään, vaan ”Metodiopin historiaa” Italian matkani pohjalta.

Amerikkalainen professori kysyi, olenko kirjoittanut muulla kuin suomen kielellä? ”Yes, four books in german”. Saksalainen naiivisti: Mitä kieliä puhutte? –”Englantia, ranskaa, italiaa, ruotsia, suomea, saksaa”: Käänsin selkäni keveästi kumartaen. Ihmisten kanssa viihdyn huononlaisesti. Ajatusteni kanssa hyvin. Olenko menettänyt mielenkiinnon oikeusfilosofiaan? Se on minulla takanapäin, ja oikeustieteen aatehistoria edessäpäin.

15.9. Tapani mukaan eilen nukkumaan ½ 9. Heräsin ½ 4, tyytyväisenä meditoin.

17.9. Al Italiialla lentäjälakko. Pääseekö suomalainen kone lähtemään huomenna? Ellei, jatkan tutkimuksia ja sähkö Turkuun. Silmä jatkuvasti tulehtunut.

23.9. Turussa. Roomalaisen tentti pidetty. Italiassa myöhästyin koneesta päivällä. Lentokoneen lähtöpäivän sekaantuminen kielellisesti kai yhteydessä inhoon, jota tunnen Turun oikeustieteell. tiedekuntaa kohtaan. – Rytkölä ja Broms korostetun ystävälliset. Samoin minä ...

29.9. Pitkä keskustelu Bengt Bromsin kanssa, YK:n matka, siirtyminen Helsinkiin. Älyllinen taso toinen kuin Rytkölä & Salovaara. Rytkölä kuulemma uneksii, että kutsuttaisiin Helsinkiin. Broms: Onhan hänen tuotantonsa määrällisesti suuri. Niilo Salovaara ravintolassa yliopistolla: pysyttelen visusti syrjässä. Mitä meillä on toisillemme sanomista. Samoin yritän välttää Rytkölää. Ottaa aivoon.

Osvi Lahtinen on kuollut. Läheisin ystäväni. Muistoluento. En päässyt hautajaisiin.

1.10. Menen nyt Tampereen filosofikokoukseen: Rolf Nevanlinna, G.H. von Wright, Hintikka, Raili Kauppi ym.

7. –8.10. Symposium Tampereen yliopistossa: Filosofian asema ja opetus Suomessa. G.H. von Wright, Hintikka, Rolf Nevanlinna, Raili Kauppi, Erkki Lehtola, Mårten Ringblom, Lauri Routila, Matti Luoma, Sven Krohn, Jussi Tenkku, Urpo Harva ym. Älyllisesti piristävä. Yö Sirojen jatkoilla illallisten päälle (Rouva Ethel Siron pinaattivoileivät kamalat, mutta kaikki muu hyvää). Tällaisessa seurassa viihdyn. Nevanlinnan häikäisevä esitelmä ”Filosofia ja erityistieteet” oli kunnianteko Eino Kailalle lahjakkaalle ja traagisesti pirstoutuneelle. Loistavinta Nevanlinnaa. Ystävän puhe ystävästä. Terveellistä Sven Krohnille & consortioille. Jaakko Hintikan avajaisluento tutkijainkoulutuksesta oli lahjakkaan ihmisen puhetta, jolla on kroonillisen horjumaton itseriittoisuus. Tenkku on sympaattinen keskinkertaisuus, Tähtinen epäsympaattinen lahjakkuus. Tutustuin lähemmin Matti Luomaan ja Mårten Ringbomiin. Erkki Maula peittosi (kahvin ääressä) Urpo Harvan Suuria ajattelijoita. Minä taas opin paremmin ymmärtämään Urpoa: persoonallisuus (puheenvuorot symposiumissa). – Routilan tarjoaman autokyydin Turkuun torjuin kohteliaasti, sillä haluan mieluummin matkustaa yksin.

Keskusteluja Pirkko Rommin ja Mårten Ringbomin kanssa aatehistoriallisen tutkimuksen metodiikasta. ”Ajattelutyylin esillepelkistäminen”, siinä minun tunnukseni eivät häkellyttävät ”uudet tulkinat”. Opettelen välttämään Rytkölää. Henkisen latteuden ruumiillistumana.

17.10. – Tavallaan ikävää, että vanha ystävytyeni Olavin kanssa on hävinnyt. Kun joskus tapaamme, katselemme matkan päästä, epäluuloisina, varuillamme. Distanssi.

Mutta toimia vuodesta vuoteen samassa tiedekunnassa hengettömän, näköaloja vailla olevan keskinkertaisuuden kanssa, jonka viekkauksella opiskelijain aikaisempi hyvä lahjakkuustaso uusien kohdalta romahdusmaisesti laskenut – tämä kaikki vei

välttämättömyydellä kuilun toteamiseen. Olen korostetun kohtelias ja vältän, minkä suinkin voin. Olimmeko milloinkaan ystäviä samassa syvässä mielessä kuin Osvin ja Kallen kanssa? Eihän siihen ollut älyllisiä edellytyksiä.

Tänään liseniaattiseminaari. Alustan tutkijainkoulutuksesta. Viihdyn nuorten lahjakkaiden parissa. Toivon, että he viihtyvät minun seurassani.

27.10. Eilen konsistorin päälle jatkoilla. Masentavaa, hengetöntä, väkinäistä juttujen (vanhojen) kertomista. Taantumuksellinen ilmapiiri: vitsailujen kärki aina vasemmalla. Tiedänhän tuon älyttömyyden, mutta parin väliajan jälkeen järkyttävä tuo putoaminen lasten asteelle. Salovaara viihtyy.

4.11. Turun Yliopistoseuran groteski juhlavimma. Yleensäkin tuo Turulle ominainen infanti ja provinsiaalinen jatkuvien juhlien sarja. Turun linnasta on löydetty näitten poroporvarillisten farssien kehukset.

Siirrän, siirrän vatsatutkimustani, jotta se tulisi liian myöhään. Kouluvuosista saakka kielii tauoton halu saada kuolla.

12.11. Kolme päivää Helsingissä. Aarnion hieno väittely hyvästä kirjasta. Makkosen luona iltaa.

14.11. Klamin arvostelukyvyytön, itsekeskeinen lörpöttely: vahingollista ja väsyttävää.

21.11. Lueskelin Aristoteleen retoriikkaa. Merkillinen tuon miehen lahjakkuus. Tänään lahjakkaan Taxellin vierailuluento. Hyvä vastapaino Zitting – Aarnio - analyysille.

4.12. Ravasin hikisenä pois yliopistolta, jotta välttäisin tapaamasta Rytkölää. Nivelreuma ankarana.

9.12. Esitelmä Helsingissä Yksityisoikeuden laitoksessa. ”Metodiopin historiaa”. Läsä joukko nuoria + Zitting, Drockila, Telaranta, Godenhielm, Jokela. Päälle Royalin kabinetissa Zitting, Aarnio, Kivivuori, Savolainen, 2 tyttöä, tuntematon rekordiopiskelija, ehkä joku muukin. Zittingin ystävällisyys luennon jälkeen ja illallisella. Helsingistä ostin Aristotelien teoksia.

11.12. Hintikka-illallisilla Suom. Pohjalla.

22.12. Kirjastossani on ajatuksia loppuiäksi.

1.1.1968 Helsingissä neljä päivää.

10.1. Joululoman käytin tiiviisti oikeustieteellisen ajattelun historiaan.

16.1. Huttunen piti kurjan koelunnon ”Oikeusjärjestyksestä” ja Salovaara kehuu innokkaasti. Hän ja Rytkölä vastoin Bromsin ja minun ehdotusta ”tyydyttävä”

äänestivät läpi ”hyvä”. Salovaaran ja Rytkölen älytaso. R. kai lähinnä pelkää, että Huttunen saattaisi vetää hakupaperit pois.

20.1. Kaksikymmentä eilen suul. tentissä. Kehitän suulliset tentit älyllisesti korkeatasoisiksi keskusteluiksi. Näin hauskempaa minulle ja kehittävämpää opiskelijoille. – Luin Klamin ankaran, mutta asiallisen Ylikangas-arvostelun.

31.1. Vältän yliopistoon menoa, etenkin niinä päivinä kun Rytkölä luennoi.

4.2. Vetäytyminen: Sven Krohnin foksteri on kuollut samoin hänen filosofinen piirinsä.

9.2. Toistuvat vatsavaivat: Ilahduttava loppu edessä, mutta sinänsä kiusalliset. Tuskalliset painajaisunet: kaipa elimistö signaloi.

17.2. Menenkö enää Zittingin seminaariin? Matti Aho ”puheenjohtajana” (Kalle Makk: ”rajaton itseluottamus”).

26.2.68 Opiskelijoiden älytaso on kirkkaasti laskenut tiedekunnassa (professorien tasolle) ja minun vastaukseni: olen nostanut luentojen älytaso ja samalla välimatkaa kuulijoihin. Kuitenkin nuo sofistikoituneet ajatuskulkuni muotoilen niin, että jopa nykyiset kuulijat saavat jotain irti.

2.3. Kahden viikon Uppsalassa oleskelu edeltää välittömästi pääsiäisaikaa, joten vapaudun kolmeksi viikoksi näkemästä opiskelijoita. Ja opettajia.

17.3. Helsingissä Simo Zittingin ”Yksityisoikeuden laitoksessa”. Taxell edunvertailusta sopimushäiriöissä.

20.3. Tänä viimeistä edellinen yleisen oikeusopin keskiviikkoluento ennen Ruotsin matkaa. Jumalan kiitos: pääsen näkemästä.

Uppsala 29.3.68 Uppsalan kulttuurinen ilmapiiri. Toista kuin Turun. Tähän kaikkeen haluan eläytyä kahden viikon ajan. Irti turkulaisista opiskelijanaamoista. Asun Matti Sainion yksiössä: hieno, korkean lahjakkuustason kirjasto. Kerään aineistoa Wexionius-tutkimustani varten. Carolinan valokuvaustaksa on liian korkea, 80 äyriä/sivu. Olen tullut Uppsalaan kääntääkseni selkäni turkulaismiljöölle, harjoittaakseni tutkimusta ja saadakseni rauhassa miettiä.

4.4. Eilen illalla jesuiittapastori Kästerin kanssa teellä. Entisenä salaisen poliisin päällikkönä ihailen taitoa, jolla jesuiitat suunnittelevat toimintaansa pohjoismaissa. Mitähän jesuiitat ajattelevat minusta ja menneisyydestäni?

15.4. Matti Sainio eilen lounaalla. Täydellinen negativismi ilmauksena oman elämän täydellisestä epäonnistumisesta.

21.4. Matti Sainio on särmikäs, hajottaja, mutta Hannu Klami, hän on psykopaatti ja parantumaton. Ja tuo kritiikitön kirjoittamis- ja esiintymisvimma kaikilla mahdollisilla aloilla. Tekstiä soljuu katkeamattomana virtana.

24.4. Eilen lis.sem. Klami: Nulla poena sine lege. Kolmannen luokan tekstiä. Omahyväistä lörpöttelyä.

21.5. Hannu Klamin tasapainoton kirjoittamisvimma.

27.5. Kaksi luotia, jotka kesämökillä v. 1958 (1957?) viisivät aivan läheltä. Olivatko vahingonlaukauksia? Kaksi, eri päivinä. Eikö yhtä hyvin taitamaton tappaja? Yhdysvalloissa käytetään ammattigangstereita: Kennedyn ja Martin Luther Kingin tapaukset.

9.6. Kivimäki kuollut. Hänen hallituksensa kaadettiin 1936 Etsivän keskuspoliisin muistioon (jossa myös minä). Syksyllä 1945 vangittiin sotarikollisena. V. 1954–55 yritti kaataa apulaisprofessorini Helsinkiin. (Olin vetäytynyt K:n suunnittelemaasta kansainväliseksi tarkoitettuun informaatioaikakauskirjasta). V. 1961 ei voinut estää nimitystäni professoriksi Turun uuteen tiedekuntaan.

Hemvik 22.6.68. Luin Klamin väitöskirjaluonnoksen. Mahtailevaa, monisanaista, emotionaalista, huolimattonta. Soliidisuus puuttuu.

2.7. Panin Klamille ankaran kirjeen ja 12 xeroksia. Salamavauhtia. Kuten olin odottanut, tuli ylimielinen vastine.

3.7. Klami korjaa. Poistan ajatuksistani. 18.8. Miten?

9.7. Klamilta nöyrä kirje. Olen syventynyt Wexioniukseen. Klami jääköön syksyyn. – Vanheneva ihminen eliminoi epäolennaisen. Keskityn yksinomaan tutkimuksiini. Joutavat harrastelut ja joutavat ihmiset poistan elämästäni. Ja päiväkirjan pidon.

20.7. Vanhuus ja sairaus eivät ole vaikeita kestää. Pahempaa oli vanheneminen. Se on ohi.

26.7. Kouluvuosista saakka kuolema on ollut elämäni perusarvo. Kulje loppusuora pystypäin. Biologisena olentona minussakin on pohjalla primitiivinen kuolemankammo. Syntyy ristiriitatilanne. Halveksi, voita.

29.7. Lukaisin kaksi Klamin tänne lähettämää eripainosta: ylimielistä, huolimattonta, erittäin banaalia (symbolismikeikailua), ”älykäästä”. Hänen väitöskirjakäsikirjoitustaan en ole kesäkuun jälkeen silmäillytkään. Sain tarpeekseni.

Turku 18.8.68 Klami raivoissaan, kun kritisoin hieman käsikirjoitustekelettä syyslukukauden. Argumentointityylin omahyväinen holtittomuus. Kieliasusta puhumattakaan. Olenpa saanut ristin Klamista.

31.8. Pistäydyin Helsingissä. Tapa, Kalle, Muukkonen, Jokela.

17.9. Ilkeä mietelmäni. Professorit kelpuuttavat tiedekuntaan sen tasoisia opiskelijoita, joitten piirissä viihtyvät. On professoreita, jotka ovat vaivaantuneita fiksujen opiskelijoiden piirissä.

Jos puhut ihmisistä (kannattaako?), niin hyvää. Ajatuksesi heistä pidä omana tietonasi.

Lokakuun lopulla kahdeksi viikoksi Uppsalaan. Pääsen näkemästä turkulaisia kollegoja ja juristiylioppilaita.

Suhteeni Klamiin on kesän jälkeen perustavasti muuttunut. Ja luulisin, peruuttamattomasti.

21.9. – Pohjoismaisten loogikkojen symposiumissa korkea lahjakkuustaso, joten viihdyn. Suuri rakkauteni, matematiikka ja loogikkosymposiumin ajattelutyyli. Otin hyllystäni Wittgensteinin ”Foundations of Mathematics”.

16.10. Huomenna lähden kahdeksi viikoksi Uppsalaan, Carolinan ihmeelliset 1500-luvun kokoelmat. Poistan juristiopiskelijat näkökentästäkin: mielen tasapaino.

Uppsala 18.10.68 Taasen Matin asunnossa. Carolinan ihmeelliset kokoelmat 1500- ja 1600-luvulta. Innoittava ilmapiiri. Kokoan aineistoa Wexionius-tutkimustani varten.

20.10. Sunnuntai absoluuttisessa yksinäisyydessä. En ota yhteyttä ainoankaan. Yksinäisyys elämänmuotona.

26.11. Dosentti Inger tekee kirjaa tunnustamisesta 1500–1600-lukujen prosessissa. Kehotti lähtemään juris. tiedekunnan lounaalle ensi tiistaina vierailevan professori J. Andersonin kunniaksi. Tietenkään en lähde, sillä onko mitään niin vähän innoittavaa kuin joukko juristiprofessoreita.

13.11. Taasen kotona. Mutta ylihuomenna joudun tapaamaan lainopin professoreita tiedekunnan kokouksessa. Olen ollut Uppsalassa yhteensä kuukauden, mutta en tiedä, missä on ”Juridicum”. En ole tavannut ainoatakaan monista sen juristiprofessoreista. Poikkeus oikeushistorioitsija Hasselberg, mutta hän onkin henkevä. – Helsingin yliopistosta pakenin pitkäksi ajaksi lukuvuosi 1956–1957, joulukuusta 1957 kesäkuuhun 1960 ulkomailla. Turun henkevästä tiedekunnasta lukukauden aikana pari viikoksi: esim. syksyllä 1967, keväällä 1968, syksyllä 1968. Ilman näitä ajoittaisia vapautumisia en jaksaisi lainkaan hengittää. Pariisin vuoteni 1938–1939 oli merkillinen: Tapaninpäivänä sain LM:n, jossa Elieser Kailan kirjoittama teilaus teoksestani. Paljon on seurannut ... Ja nyt Turussa hengettömät kollegat, lahjattomat opiskelijat, psykopaatti Klami. Mutta assistenttien joukossa on lahjakkaita.

4.11. Ystävät poistuvat: Osvi Lahtinen on kuollut, Reino Palas on kuollut.

7.11. Klamin ruotsinkielinen laaja artikkeli JFT:ssä, vilisemällä kielivirheitä.

17.11. Pikakäynnillä Helsingissä. Kalle Makkonen, Blomstedt.

23.11. Telarannan asiantuntijalausunto Kyläkallion tuotannosta on murskaava. Ei yllätä. Huttusesta kai tulee vieläkin murhaavampi lausunto.

27.11. Kyläkalliosta keskustelun jälkeen ”pätevä”. Muukkosen kirjall. lausunto melko murhaava, mutta hätä ei lue lakia.

28.11. Henkisesti olen tämän vuoden aikana nuortunut. Ehkä siinä vaikuttaa Wexionius-Studien lopullinen hahmottaminen.

”Ei kelpaa. En tule tilaamaan Turun ylioppilaslehteä vuodelle 1969 ja pyydän, ettei minua vaivata sen lähettämisellä. Kunnioittaen Otto Brusiin.” Ilmoitus Turun ylioppilaslehdessä.

Jouluaattona 24.12.1968. Klamin väitöskirjalle en aio uhrata paljon aikaa.

26.12.68 Tänä jouluna taasen elävästi: minun viiteyhteisöni on kansainvälisten tutkijain pieni edistyksellinen piiri. – Muut ihmiset kaukana. Eilen sain Rheinsteinkirjoitelmani valmiiksi.

4.1.69 – Viikko sitten tajuttomaksi yöllä kylpyhuoneessa, katkesi kylkiluu. – Pari päivää Helsingissä. Helsingissä tapasin Kalle Makkosen.

5.1. Epäviihtyisyyteni juristitiedekunnassa: lahjaton Rytkölä, (sammunut Salovaara), lahjattomat opiskelijat. – Valopilkkuna assistentit. Lohduttava toivo: eläkkeelle siirtyminen. Entä lahjakkaanpuoleinen psykopaatti Klami?

25.1. Johdonmukainen ulkokuoreni: tämän päivän ”ystävä” on huomenna vihollinen. Sanoin vain tarkoituksenmukaista, laskelmoitua. Sillä välittömyyttä saan aina katua.

Onko viisasta päästää Klami jo nyt riehumaan katederilta? Älyä ja intoa ei puutu, mutta psykopatia pelottaa. Tällä lukukaudella kenties ei lis. seminaareja: en jaksaa kuunnella Klamin puhetulvaa. Suhtautumiseni häneen muuttui ratkaisevasti kesällä 1968, kun jouduin lukemaan groteskin ”väitöskirjan”. Että minun pitikin saada ristikseni tuo psykopaatti!

26.1. Yllä huvittava ja hyödytön tunteenpurkaus. Riittää realismi. Klami potentiaalinen vihamies, vaarallinen eläin. Tämän pohjalta kohdeltava tarkoituksenmukaisesti. Ei muuta lahjattoman kiitokseksi.

Päiväkirjassa 31.1.1969/4 Turun ylioppilaslehdessä ilmestynyt ”Oppituolikritiikki”. Vuorossa tällä viikolla Brusiin Karl Otto, lakitieteen tohtori, yleisen oikeusopin professori, opetusalanana myös roomalainen oikeus, oikeushistoria ja kansainvälinen

yksityisoikeus. Syntynyt 2. 6. 1906. Nimitetty virkaan 1961. ”Opiskelijoiden keskuudessa ollaan yleisesti sitä mieltä, että professori Brusiin on terävä teoreetikko ja siedettävä opettaja. Häntä pidetään värikkäänä persoonallisuutena, mutta kukaan ei oikein osaa sanoa, minkä värisenä” ...

15.2.-69 Klamille viranhoitomääräys. Ehkä hulluus vähän tasoittuu.

22.2. Hedelmätöntä harmitella Rytköjän hengetöntä latteutta tai Klamin psykopatiaa. Käänän heille selkäni, mutta ystävälliseen tyyliin.

17.3.69 Nurmela, että olen liian läheinen opposentiksi Klamille. Kivi sydämeltäni. Hankin vaikka mistä tuon opposentin. Broms keksi tiedekunnassa Jägerskiöldin, joka lupautunut.

20.4. Klami väittelee Helsingissä.

Päiväkirjan välissä professori Toivo Viljamaan vuonna 1969 julkaisema, äärimmäisen kriittinen arvio Hannu Tapani Klamin kirjasta ”Parakatatheke ja hellenistisen oikeuden sopimustyyppiäjättelu. Metodikriittisiä näkökohtia. Turku 1969, 88 s.

8.5.69 Esitarkastajan lausunto tänään Helsingin tiedekunnalle Klamin väitöskirjasta. – En lähde Hässelbyn pohjoismaiseen oikeusfilosofisymposiumon. Mitä siellä tekisin. Aikovatko perustaa yhdistyksen? Kammoan sellaisia.

18.5. Liseniaattiseminaarien keskitetty sarja pääsiäisen jälkeen. Alustajina J. Tolonen, Brusiin, Brusiin, Taxell. Klamin monomaaninen puhetulva läsnä vain ensimmäisessä.

29.5. Broms ei enää puhu. Vastustin dekaaniksi valitsemista. Saanen tavata tiedekunnan jäsenet vasta syksyllä. Ihanaa.

2.6.69 Kuusikymmentä kolme vuotta.

6.6. Kieltäydyin Brysselin oikeusloogikkosymposiumista. Syytän nykyisin aina terveyttä kun ei haluta.

7.6. Ihmisyhteisössä vanha sairas koira lähetetään eläinlääkärille tapettavaksi. Koirien hallitsemassa yhteisössä vanha ihminen ihmislääkärille ... Menisinkö ilomielin?

Kesämökillä 16.6.69 Oven yläpuolelle on ilmestynyt ampiaispesä. Istuin pelokkaana, poistin pitkällä harjalla. Tyhjä. Hyvä enne?

Mökin olohuoneen seinällä Pirandello, Einstein, Rembrandt, Dürerin Melanchonia, Lombardian freskoja.

Neljästoista kesä. Pienet pikkukoivut nyt komeita puita. Kanootti aikoja hajotettu, laiturit polttopuiksi. Vanha Arkhimedes kymmenettä kesää vajassa.

Tänään väittelee Kivivuori, mutta ilma on liian kaunis.

Vanheneminen on minulle irtaantumista. Vapauteen, takaisin olennaiseen ja tyhjyyteen. Kehitän selän kääntämisen taiteeksi.

17.6. Selkä myös toisten ajatuksille. Aikaa vähän jäljellä. Näkö heikkenee. Miksi sitä rasittaisin toisten ajatuksilla. Yllättävä puhe ei juuri enää jäseny: sitäkö on "huonokuuloisuuteni"? Puhutun lauseen alkuosa putoaa pimeyteen. Hilikka: "Et ole tarkkaavainen". En, sillä en ole koira.

Punainen poimutettu tiinu kuin doctor iurisin hattu. Siihen kerätään sadevettä.

20.6. Historiaani: I Tuomarin harkin. Über die Obj, Über das jur. D. II Zum Ehes, Zum Problem des ii III Zur Ideengeschichte der Re., Müssigen Fragen, Prosessiteoriaa Turussa, Wexionius S. Rechtsvergleich im 17. Jahrh. – Kaikki vaiheeni I, II ja III ovat yhteydessä oikeusteoriaan.

21.6. –nYön ja aamun jälkeen: Viimeinen kesäni? Ehkä, ehkä ei. Kesämökki kuolemanloukkuna. Miksi ei?

Aloitin kanoottiturheilun 48-vuotiaana. Kymmenisen vuotta ennen kuin sydän lopetti. Mutta silloin olin elänyt avomeren.

Jokelan kesämökkiin valovuosi (kilometri).

Rytkölän 5 ½ vuoden dekaanikausi teki Turun jurid. tiedekunnasta Helsingin tiedekunnan hengettömän perävaunun, ja opiskelijain lahjakkuustaso laskettiin kolpakkoherrojen (Lex) kolmannelle tasolle. Tämyntasoisten piirissä Rytkölä, Broms, Salovaara, Kyläkallio viihtyvät. Olisiko Huttusessa ainesta parempaan?

24.7. Ihminen ei halua kuolla kuin eläin ja on luonut ihmeellisen rakennelman: uskomisen. Ihminen ei myöskään halua elää kuin eläin. Ylä- tai alapuolella.

25.7. Tapasin Jarno Pennasen Aleksilla muutama päivä sitten. Hän kuoli eilen. Lahjakas ihminen, joka oli minua lähellä. Olisinko ilman Jarnon kausaliteettiä luonut kansainvälisen nimen tiedemiehenä? Enkö olisi jäänyt kansalliseen mutalammikkoon?

21.8.69 Sydän vapauttajana: seuraan kiinnostuneena.

28.9. Kahteen otteeseen Keskussairaalan kirurgisella osastolla ja välillä poliklinikalla tutkimuksia varten. Tulos: ei syöpää, mutta kivi virtsarakossa ja kolme suurta kiveä sappirakossa. Virtsarakkokivi saatiin lähtemään ilman leikkausta ja sappikiviä ei leikata. Jos käsitin oikein, liian suuret tukkiakseen tiehyet.

30.10. Eilen prf. Huttusen hengettömyydessään ja rajoittuneisuudessaan järkyttävä virkaanastujaisluento. Mies on, mikäli mahdollista, Kyläkallion tasoa alempana. Tiedekunnastamme on tullut älyllinen kaatopaikka.

Joka maanantai ollut lisensiaattiseminaareja. Viimeksi Björnen kolmen alustuksen pohjalta kiintoisa keskustelu. Björne on lahjakas Klamin suojatti.

11.11. Sisäinen emigratio: tieteellinen työni kansainväliselle areenalle. Siinä elämän tulos 25 viime vuoden aikana. Ja nyt? Asteettainen elämästä irtaantuminen, so. lopullinen emigratio kuolemaan. Voisiko minua enää mikään järkyttää?

13.11.69 Kuuntelen usein DDR klo 18–18.30 lähetystä Internationale Politik. Hyvin kuuluu ja ideologisesti kiintoisaa.

1.12.-69 ”Punainen Valpo” ilmestyy näinä päivinä. Entäpä jos siirtyisin DDR:ään yliopistonopettajaksi? Toisaalta: nyt olen kovempi ja parkkiintuneempi kuin 40-luvun lopulla.

Tuskin lähden Klamin väittelyyn ylihuomenna Helsingissä. Hän ei osaa teeskennellä kasvonilmeitään. Tuskin asiantuntijaksi K:n hakemaa apulaisprofessuuria täytettäessä. Lähtö yliopistosta houkuttelee: olenhan kyllästynyt.

20 vuotta sitten alaikäiset kolme lasta. Nyt tilanne aivan toinen. Ja syyteoikeudet vanhentuneet.

2.12. Klami ilmoitti järjestäneensä edestakaisen bussikuljetuksen Helsinkiin väittäjäisiinsä. Kiitin ja totesin, että en lähde Helsinkiin.

Päiväkirjan välissä 4.12.1969 ilmestynyt Turun Sanomien artikkeli otsikolla ”Turun juristitaivaan 24-vuotias tähti nyt oikeustieteen tohtori”. – Väitöskirja ”Näyttää pikemminkin velaksiannolta kuin talletukselta – Rahatalletuksesta roomalaisten juristien ajattelussa. – Tekstikriittinen tutkimus. Vastaväittäjänä Sten Gagnér Münchenistä.

4.1.70 Helsingissä kirjakaupoissa.

20.1. Eilen illalla Rolf Nevanlinnan henkevä, suuren lahjakkuuden leimaama Studia generalia -esitelmä matemaattisen ja loogisen ajattelun varhaishistoriasta.

2.2.70 Olen lukenut lahjakasta Trotskia.

15.2.70 Syyskuussa lähden kolmeksi viikoksi Paviaan. Innoittava miljöö.

Muistosanat Bertrand Russelistä lisensiaattiseminaarissa ”Harvinaista, että ihminen kuolee kahdesti. Ensin älyllisesti ja sitten, 50 vuotta myöhemmin, fyysisesti”.

Outoa, että tiedekuntamme järjestää promootion. Eikö tyylikkäämpää: hiljaiset hautajaiset.

Mietekirjan välissä Brusiinin puhe nuorille tohtoreille promootioillallisilla. ”Illan paras. Ainakin suoraa puhetta frakkiyleisölle”.

22.3.70 Huttuset ja Salovaarat eilen meillä. Järkyttävä tuo lakimiesprofessoreitten lahjakkuustaso.

Tiedepoliittinen seminaari: henkisesti eläviä ihmisiä. Seminaaria edelsi luentosarja, jossa minä aiheesta ”Oikeustieteet”. Mikä on oikeustieteiden merkitys ja miten ne liittyvät muiden tieteiden joukkoon?” 9.3. klo 18.15

22.3. Vanhenevan väsymys on vapauttavaa. Tämä maailma käy merkityksettömäksi. Elän omaa elämäni. Tämän maailman ongelmat sanomattoman yhdentekevät. Tiedepoliittiset keskustelut: varjomaista kullisseissa. Välimatka. Ehkä aina oli näin. Mutta nyt korostetusti. Tauno Nurmelan rehtorikausi oli minulle elämys. Nyt hän katoaa kansleriksi. Ja tämä merkitsee Rolf Nevanlinnan katoamista täysin.

1.4.70 Nuoruuden suuri rakkaus matematiikka palaa: syvennyksen matemaattiseen perustutkimukseen kirjastooni vuosikymmenien kuluessa kertyneiden hienojen teosten avulla.

12.4. Eläkkeelle, irti yliopiston yhä tympäännyttävästä miljööstä. Toinen mahdollisuus: sisäinen emigrointi, so. yliopisto hullujenhuoneena. Eikö tähän minulle liity vahva viehätys?

15.5. Konsistori eilen: yhdentekeviä ihmisiä ja asioita. Promootiokomitea lastentarha. Saan vihamiehiä. Johan Bilmark: lahjattoman rajoittuneisuuden perikuva. Samoin Kyläkallio ja Huttunen ja Rytkölä.

4.6.70 64 vuotta. Maailman tarkastelu matkan päästä. Ilman jäämisen halua. Siis vapautuneisuus.

6.6. Maailma muistuttaa yhä enemmän hullujenhuonetta: erilaiset äänekkäät maailmanparantajat.

25.6. Lahjattomuuden historia tieteen historian kiintoisimpia: Aatos Alanen, Wexionius, Bilmark. Niin juuri: kiintoisaa, että koirankuonolaiset vuosikymmeniä vaikutusasemissa. Millainen tuo vaikutus?

28.8. Hilka sydänkohtaus, päivystävä lääkäri, ambulanssilla sairaalaan. Viikon kuluttua kotiin. Kuudentena yönä taas ilkeä sydänkipu. Soitin aamulla prof Kasaselle ja sitten taas Keskussairaalaan ... Haluaisinko ollenkaan elää, jos Hilka lähtisi. Olemme olleet liian onnelliset, jotta enää jaksaisin palata lohduttomaan yksinäisyyteeni. Tänään sairaalasta hyvänlaiset tiedot. Olen kuin toinen ihminen. Hyvien sairaalatietojen innoittamana kuuntelin Sibeliuksen seitsemättä: tuomiokirkko piirtyy pimenevää yötaivasta vastaan.

Viikko sitten keskustelin pitkään ja ystävällisesti Klamin kanssa yliopistossa. Minkä hän mahtaa psykopatialleen, joka tekee hänet tympäiseväksi monen silmissä ja profeetaksi tai käyttövälineeksi demagogeille (esim. lyhytaikainen opetusministeri Numminen, joka pani korkeakouluneuvostoon Klamin). Hänen tieteelliset kykynsä ovat minulle kysymysmerkki, niistä kun täysin puuttuu soliidisuus. Heikki Koskenniemi: Ei hänestä koskaan tule tiedemiestä. Parantumaton itsensä mainostaja.

Syventyminen Johan Bilmarkin ajatusmaailmaan. Ei minua tutkijana häiritse hänen perin rajallinen lahjakkuutensa. Tutkimuksen kohteena lahjattomuus on kiintoisaa. Olen muuten huomannut, että hänen filosofisessa tuotannossaan on kaksi älytasoa: ylioppilaille kirjoitettu moska ja todelliset tutkimukset. Ne on erotettava toisistaan.

7.9. Bilmarkin lahjattomuus on sokeuttavaa.

10.9. Supistan kosketuksen tiedekunnan opettajiin ja opiskelijoihin minimiin. Keskityn tutkimuksiini ja käännän noille selkäni.

Lukukauden avajaiskahveille Sirot, Sven Krohn, Routilat, Salovaarat pöydässämme. Viihtyisää. Ajavaisseremonioihin en osallistunut enkä kirkkoon. Tuskin vastakaan. Työskentelen Åbo Akademin ja Turun yliopiston kirjastoissa ja vältän tiedekuntaa. Se keventää.

Kesämökillä 1970.

12.7. Hilikka sytytti kesän ensi tulen hellaan. Näinkö joskus pääsemme kesämökistä, kun riittävän vanhat?

18.7.–20.7. – Bilmark tutkimustyötä, kaunokirjallisuutta, Thomas Mannin Buddenbrookit. Mannin kuolemanfilosofia minulle läheinen. Ironiaa, distanssi. Dostojevski ja Mann minulle suurimmat. Onko kosketusta heidän välillään? Ehkä kuoleman ongelma (ja elämän). Intensiivisyys, jolla Mann kuvailee kuolemaa ja sairautta ...

Onko Italian matka turha? Ei elämyksenä. Vain siitä on kysymys nyt. Haluan, vielä ennen kuolemaa, elää tuon merkillisen innoittavan kulttuurimiljöön, elävine ihmisineen ja ikuisine klassikoineen.

29.7. Seurustelen lahjattoman Bilmarkin kanssa ja siinä on oma satiirinen viehätyksensä.

30.7. Klamin psykopatia: luentojen keskustelut, latinankielinen kiitos tiedekunnalle kun sai lisensiaattitodistuksen, sanomalehtihaastattelut kun kandi ja kun tohtoriksi. Opiskelijatyöyli ylioppilaana demagoginen kiekunta ylioppilaspolitiikassa ym.y.m. kauttaaltaan.

Avioero Helenasta 1949: Valpon jälkiselvittelyt tekosyynä.

1.8. Miksi ihminen ei voi saada tietää lähtönsä aikaa? Ainakin minun elämäni tulisi linjakkaammaksi. Mutta monille ehkä liian raskas tietoisuus kannettavaksi. – Saada kuolla vieraalla maalla ... Niin, mikä maa ei minulle olisi vieras. Nimettömänä kuoppaan.

2.8. Pyydystelen ajatuksia tuolissa, Sieppo oksalla. Harmaasieppo ihmisille viehättävä pikkulintu, hyönteisille hirveä peto.

Klamilta groteski känäinen sepustus ”Helsingin Sanomissa” poliisin toimivallasta.: ”oikeustieteen tohtori”. Joku tuomittu poliisin vastustamisesta.

10.8. Synteesi toiminnastani tiedekunnassa. Ensi vuodet viihdyttävät, lahjakkaat opiskelijat. Nyt jo vuosia Bromsin aloitteesta yhtä hengetöntä joukkoa kuin Helsingissä. Olen lopen kyllästynyt. Licensiaattiseminaarit ja niiden henkisesti elävät osanottajat ainoa verkko tiedekunnassa enää vuosiin kiinnostavat. Oikeusteoriassa ei ainoatakaan edistyksellistä nuorta. Tolosen veljesten saksalaispalvonta hedelmätöntä ja minulle vailla mielenkiintoa. Oikeushistoria: Klami määrättömän omahyväinen psykopaatti. Björne lahjaton. Jaksanko olla tiedekunnassa vielä kolme vuotta? Keskityn kokonaan tutkimuksiini.

11.8. Huomenna kai lyömme mökin luukut kiinni. – Toivottomaan Klamiin ei kannata hukata ajatustakaan. Tulee hullummaksi vuosi vuodelta.

14.9. Valitettavasti joudun taasen tapaamaan juristitiedekunnan eläintarhan. Huomenna tiedekunnan kokous.

16.9. Huttunen dekaanina hyvä: tarmokas, ripeäotteinen. Pidän hänestä.

”Ottaisitko Klamin huoneeseesi?” Minä rehtori Hartialan kuullen: ”En mistään hinnasta”. Olimme juuri keskustelleet ”nerokkaasta apulaisprofessorista” (”Lakimiehen” Kekkosnumeron Gaius-artikkeli). Hartialasta medicininen tapaus.

7.10. Onko aihetta mietekirjan pitoon? Tyhjää tyhjästä. Vapautuminen, lähtö. Kuolema on minulle aina ollut perusarvo. Nyt uudella, syvennetyllä tavalla: portti vapauteen.

18.10. Entäpä jos kolmen vuoden julkaisemiskiri? Ensin nyt marraskuussa Bilmarm-Studien I, sitten välittömästi Wexionius-Studien II, sitten Bilmarm-Studien II (moraalifilosofian opettajana), sitten ...

15.3.70 Bilmarm-Studien I kirjoitettu 13 päivässä. Nyt luen ja täydentelen. Olen nuorentunut. Kolmen viikon kuluttua alan kirjoittaa Wexionius-Studien II.

22.11. Jarno Pennasen päiväkirjasta älykkään Pekka Tarkan laaja HS:ssa.

7.12.70 Tiedekunta hajoamistilassa. Broms ja Aalto lähteneet, Rytkölä hakenut Helsinkiin. Huttunen uhkaa jättää dekaaniuden lääkärintodistuksella ja valittaa minusta. Jos niin, jätän seuraavana päivänä eroanomuksen, en jää konkurssipesän selvittäjäksi.

Hannu Tapani Klamin kenkien kopina käytävällä suljetun oveni takana. Niilo Salovaara ilmoitti hoitavansa professuuriaan vielä erottuaan, jos tiedekunta tarvitsee apua. ”En jätä tiedekuntaa pulaan”. – Muukkonen ei enää siedä Ojasta. Huttunen näyttää joutuneen paniikin valtaan. Eikä syyttä. Katastrofi lähtenyt valtiovarainministeriön palkanormeista: emme enää voi pelata vt. määräyksillä. Kuka nyt viitsisi repiä itseään ilmaiseksi.

5.1.71 Wexionius Studien II valmis. Pian puhtaaksi ja kielentarkistus.

13.1.71 Klamin kanssa pitkä keskustelu. Pyrkii opetusministeriöön, vallan kahvaan ja Helsinkiin. Huttunen pyrkii kaupparekisteriin takaisin: varmaan henkisesti sopiva työympäristö.

23.1. Joudunko taasen leikkauspöydälle? Omasta syystä.

13.2. Terttu Apala-Arlanderin väitöskirjamanuskripti pinnallinen. Juha Tolosen puolivalmis ja sopisi yhteiskuntatieteelliseen tiedekuntaan.

15.2. Stig Strömholm Uppsalasta vieraili: lahjakas, kultivoitunut. Ainoa läsnä ollut professorimme Huttunen lähti kesken luennon. Moukka. – Illalla Strömholm meillä. Päivällisillä myös itserakas Klami ja Juha Tolonen. Ilman heitä jatkoille.

29.3. Nelipäiväinen kansainvälinen filosofien symposium Helsingissä ja Turussa: suuri nuorten pitkähiuksisten ja -partaisten joukko. Osa kyllä selvästi yhteiskuntatieteilijöitä (Marx), sillä kollokvion ohjelma kiintoisasti kokoonpantu. Innoittava elämys. Jokohan taasen kestän juristeja. Myös esiintyjät parrakkaita ja pitkätukkaisia.

7.4. Huono onni. Klami tasapainoton megalomaani. Juha Tolonen hegeliläinen evankelista. Olisi odottanut näistä, ehkä lahjakkaista, tieteellistä panosta. Nyt lähinnä sietämätön elinpiiri. Ehkä lähdemme kaikki professorit tiedekunnasta yhtä aikaa. ”Lex”in keskustelutilaisuudessa Tolonen Klamin innokkaasti kannattamana, saarnasi oikeustieteen likaisuudesta ja tyhjähöpinästä. Läsnä mm. Huttunen.

10.4.71 Luen Borghesia. Miksi hän on juuri minulle niin kiehtova? Kenties koska huippuälykäs absurdisti ja pienen formaalin mestari.

Sydän huononee jatkuvasti. Totean kiinnostuneena, valmiina. En ymmärrä ihmisiä, jotka haluavat elää. Olen ihmetelty heitä jo kouluvuosista alkaen, ja pian täytän 65. Mutta kun herään Hilka vierelläni, olen onnellinen. Pian olen elänyt 20 vuotta tällaisen naisen lähellä. Unelma mahdottomuudesta toteutuneena.

11.4. Kolme päivää Helsingissä. Valokopioita Wex-Stud III een. Kansankulttuurin kirjakaupasta kolme DDR:ssä julkaistua filosofista kirjaa.

30.5. Levykaupasta pääpostin lähellä 9 amerikkalaista nykymusiikkia á 7:-. Kiintoisaa musiikkia.

1.5. Aurinkoinen vappuaamulenkki Hilkan kanssa. Juopot nukkuvat ja mielenosoittajat ilmestyvät punarääsyineen vasta myöhemmin. Tuomiokirkon pientareella jokin kristillinen kuoro. Lapsia, koiria, ylioppilaslakkeja. Levykokoelma vapauttaa Yleisradion banaalista ohjelmistosta.

9.5. Neljä päivää Helsingissä. Tuomas Akvinolaista ennen muita: Summa, Contra gentiles. Elämys: luin junassakin paluumatkalla Turkuun.

21.5. Raskalainen filosofia on innoittavaa. Mutta innoittavin kaikesta on Tuomas Akvinolainen itse. Syvennyttyäni Contra gentiles valokopioihini olen lukenut Summa Theologieta. Tuomaan ajattelutyö ja latinan käyttö!

Ihmiset ja maailma etäännyvät. Side toisensa jälkeen katkeaa, ja pian olen aivan vapaa. Tuon rinnalla paradoksaalista tuo tyhjäksi käynyt yliopistoretkeni tentteinen, tiedekunnan ja konsistorin kokouksineen, ihmisineen, jotka hämmöttävät sumuverhon takaa. Viimeinenkin kontakti opiskelijoihin on kadonnut.

30.5. Kaikki Juha Tolosen käsikirjoituksen ennakkotarkastajat (Paakkanen, Kyläkallio, Brusiin) vastustavat painatukseen päästämistä. Hegeliläistä julistusta, ei tiedettä.

Olen kantanut pihan paperinkeräyslaatikkoon joukon kuollutta painolastia kirjastostani.

Kuolemanpelko Augustinuksella: ihmettelen. Synnin palkka on kuolema. Minä: "Synnin kammottavin palkka olisi ikuinen elämä!"

31.5.71 Efektiivinen tukimustyö saa unohtamaan vanhuuden. Ilman tutkimustyötä vanhuus olisi helvetti.

5.6. Juha Tolosen väitöskirjamanuskriptin ovat lukeneet Drockila, Aarnio, Savolainen, Paakkanen, Kyläkallio, Brusiin. Kukaan ei puolla painatuslupaa. Mutta tiedekunnan kokouksessa vaadittiin uusia asiantuntijoita. Kun siihen ei suostuttu, Tolonen otti tekeleensä takaisin. Klami on tässäkin asiassa häärinyt innolla. Murheellista, että tiedekuntamme nuorista tieteenaluista kaksi on tärähtänyttä, joskin miehet eri tavalla. Yhteistä valtava itsetunto, joka Klamilta ilmenee lyhytjännitteisyytenä.

Huvittavaa, että Tolonen luettanut Drockilalla, Aarniolla ja Savolaisella, tulos hänelle katastrofaalinen.

7.6.71 Luen Italian päiväkirjaa (1959–1960): elän uudelleen tuon kaiken. Pariisiin vuosien kirjeenvaihtoa äidin kanssa tallella.

8.6. Sydänlähde kai olisi toivottavin. Ja toistuvat merkit antavat toivoa.

14.6. Kesämökki on kuolemanloukku sekä Hilkkalle että minulle. Sydän käy yhä huonommaksi. Toissapäivänä Sinisalonen väittäjäiset. Fiksu mies.

16.6. Viinakaupan edessä, matkalla postiin. Pro. Westman lujasti selkään: ”Matti Sainio on tänään nimitetty Åbo Akademin kasvatusopin professoriksi!”. Ihanaa minulle. Heti onnittelin Mattia postikortilla. Hävetkään nyt Turun yliopisto.

16.7. Pelkäsin lähteä kesämökille. Kolme päivää juhannuksen tienoilla olimme siellä. Sitten Hilkan sydän. Taxilla Helsinkiin Meilahden sisätautiklinikalle. EKG ja entistä vahvemmat sydänlääkkeet. Nyt käynnillä Turussa. Hilikka voi hyvin. Tapasin Matti Sainion.

11.8. Kunpa saisin kuolla ennen Hilkkaa. Olen väsynyt. Tympääntyneenä ajattelen tärähtäneitä Klami & Tolonen. Kiinnostukseni yliopistotyöhön täysin sammunut. Lauma yhdentekeviä, melko lahjattomia opiskelijoita.

14.8. Hilikka onnellisesti kotona Tampereen kokouksesta. Pelkään aina kun hän matkustelee.

1.10.71. Urpolle en ole puhunut sanaakaan tiedekunnan viimekesäkuisen Toloskokouksen jälkeen.

4.10. Klamin röyhkeys ja psykopaattisuus ilmenevät monilla tavoin.

Silmät huononevat nopeasti.

Tiedekuntamme tieteellinen jälkikasvu on kaikkina näinä vuosina (1961–1971) ollut minulle keskeinen. Viime kesäkuisen Juha Tolos-jupakan jälkeen tiedekunnan kokouksessa olen menettänyt täysin mielenkiintoni heihin.

16.10.71 Lahjakas Aulis Aarnio meillä kahvilla. Lähetin hänelle Huttusen virkaanastujaisluennon.

Aarnio ja v. Wright lienevät joulukuussa pidettävän filosofis-juridisen kokouksen alullepanijat. On kiintoisaa tavata Aarnion oikeusteoreettiseen piiriin kuuluvia. Onko joukossa marxilais-hegeliläisiä pitkätukkia?

20.12. Joulukortteja en enää juuri lähetä kenellekään. Ainoat poikkeukset Per Sjernqvist ja A.H. Cambell. Enää kolme lukukautta jäljellä tiedekunnassa. Huttunen kuin tilauksesta syyslukukauden alusta häipyy vuoden virkavapauteen. Hänen palatessaan käänny minä.

Sainio (Toivo) on gentlemanni. – Olen tyhjentänyt työhuoneen kirjoista. Lähtökuopissa.

25.12. Paljon olen kirjoittanut kuolemasta. Nyt tuntuu kuin aste asteelta vaipuisin suohon. Vapauttavaa. Sydän.

6.1.71 Luen Dostojevskiä. Aivan pian paperille Bilmark-Studien II.

12.1.-72 Matti Sainion käytös: taidan poistaa ”ystävien” luettelosta. Jo syksyllä hieman ihmettelin, kun ei kutsunut virkaanastujaiskaronkkaan. Olisiko professuuri noussut alkeelliseen päähän?

23.1.72 Lahjoitan saksankieliset kirjastoni kirjat Åbo Akademille. Erokirjelmä kanslerille kansiossa valmiina. Tolosen ja H. T. Klamin asioihin en halua joutua sotketuksi.

29.1.72 Tilinpäätös Turun kaudelta: Nuoret lahjakkuudet ovat Turun vuosina olleet minulle etualalla, tieteellisen jälkikasvun esille vetäminen. Viime vuosina etenkin liseniaattiseminaarit minulle keskeisin toiminnan muoto. Juha ja Hannu Tolonen, Kauko Wikström, Pekka Kilpi, Kari ? sekä Kartio ja muut.

Vahinko, että lahjakkaalla H. T. Klamilla tympäisevät persoonallisuusvirheet: Mahdoton omahyväisyys, itsekehu, selkärangaton tuulenhaistelu, demagogia loppuun asti vietyä. Kun kuukauden väliajoin tapaamme, olen erittäin ystävällinen: Paras tapa pitää notkea päänsä.

Nurmelassa olen näinä kymmenenä vuotena kokenut ystävän sanan parhaassa mielessä. Olen syvästi kiitollinen.

Hieno Rytkölä on niin ikään ystävä, jo Helsingin ajoilta. Toivo Sainio gentlemanni. Niilo Salovaara esimerkillinen kolleega, hieno ihminen, luonteeltaan Klamin vastakohta. Huttunen + Kyläkallio: vieraat minulle henkisesti. Muukkonen: lahjakas ystävä, ehkä hieman impulsiivinen.

Mitä parhain kontakti kirjastomme rouviin: Pienmäki, Södermann. On ollut viihtyisää keskustella näin älykkäiden työtovereiden kanssa. Myös ihmisinä arvostan.

Merkinnät päättyvät tähän. Otto Brusiin kuoli yliopiston portaille 31.10.73.

HENKILÖSTÖHAKEMISTO (*sivut painetun kirjan sivuja*)**A**

Aaltonen, Aimo, s. 1, 111

Aaltonen, Esko, s. 47, 49, 56, 74, 81, 106

Aarnio, Aulis, s. 113, 115, 121, 137, 139

Ahlberg, Alf, s. 26

Aho, Matti, s.115, 122

Akvinolainen, Thomas, s. 100, 137

Alanen, Aatos, s. 1, 5, 9, 17, 19, 29, 30, 31, 32, 37, 43, 63, 74, 80, 89, 91, 101, 102, 132

Allardt, Erik, s. 89

Andersson, Edward, s. 72

Anttila, Inkeri, s. 79

Apala-Arlander, Terttu, s. 62, 135

Aristoteles, s. 63, 100, 121

Arnholm, Carl Jakob, s. 19, 22, 24, 99

Assmuth, Bernd, s. 82

Aubert, Wilhelm, s. 79

Augustinus, s. 137

B

Bach, Johan Sebastian, s. 11, 27, 36, 56, 69, 70, 76, 85, 86, 89, 97, 106, 108

Bailly, Auguste, s. 50

Bartok, Bela, s. 87

Beethoven, Ludwig van, s. 36, 56, 69, 72, 84, 85, 94, 97, 109

Bilmark, Johan, s. 27, 37, 42, 62, 63, 64, 132, 133, 135, 139

Björne, Lars, s. 130, 134

Blegvad, Mogens, s. 96

Blomstedt, Yrjö, s. 72, 83, 101, 126

Bolding, Per Olof, s. 87

Borghes, Jorge Luis, s. 136

Broms, Bengt, s. 34, 49, 56, 72, 73, 74, 81, 91, 92, 109, 110, 111, 113, 119, 121, 127, 128, 129, 134, 135

Brusiin, Hilikka, s. 2, 4, 5, 6, 20, 22, 24, 28, 29, 34, 35, 37, 39, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 61, 62, 68, 74, 75, 76, 78, 80, 81, 88, 102, 103, 104, 112, 113, 114, 115, 129, 132, 133, 136, 138

Bruström, s. 45

C

Calonius, Matthias, s. 66

Cambell, A.H., s. 67, 68, 88, 70, 139

Carlsson, B.C, s. 58, 114

Carnelutti, Francesco s. 7

Castberg, Frede, s. 36, 37, 39, 42, 99

Chopin, Frédéric, s. 76, 82

Cohen, Morris, s. 98

Croce, Benedetto, s. 22

D

David, Rene, s. 44, 45

Descartes, René, s. 107, 108

Drockila, Lasse, s. 113, 121, 137

Durrel, s. 58

E

Eckhoff, Torstein, s. 78

Ellilä, Reino, s. 72, 89

Ellilä, Tauno, s. 5, 12, 17, 72

Eriksson, Lars D. , s. 78

F

Federley, Martti, s. 97, 98

H

Franco, Francisco, s. 15

G

Gagnér, Sten, s. 130
Gangner, Stig, s. 45, 83
Gardberg, John, s. 66, 107
Godenhielm, Berndt, s. 80, 121
Goethe, Johann Wolfgang, s. 54, 55
Goldschmidt, Werner, s. 85
Goldwater, Barry, s. 79
Grotius, Hugo, s. 38, 40, 43, 64

H

Halila, Jouko, s. 1, 4, 11, 13, 16, 32, 87
Hart, H.L.A, s. 33
Hartiala, Kaarlo, s. 134
Harva, Urpo, s. 44, 70, 119, 120
Hasselberg, Gösta, s. 125
Hegel, Georg Wilhelm, s. 50, 95
Heidegger, Martin, s. 44, 50, 59
Heikonen, A.R., s. 5
Heinonen, Olavi, s. 49, 72, 87, 89, 90, 106, 115
Hemanus, Pertti, s. 78
Hemmer, Ragnar, s. 8
Hiekkaranta, Juha-Veikko, s. 49, 101
Hintikka, Jaakko, s. 38, 73, 90, 119, 121
Hobbes, Thomas, s. 40, 41, 64
Hohfeld, Wesley Newcomb, s. 35, 38
Hollo, Juho, s. 32, 33
Holopainen, Toivo, s. 115
Hrustsov, Nikita, s. 71, 72, 76, 77, 79, 82, 91
Husserl, Edmund, s. 8, 22, 104, 106

Huttunen, Allan, s. 121, 122, 126, 130, 132, 134, 135, 136, 132, 139, 140

Hägerström, Axel, s. 2, 87, 88

I

Ikola, Osmo, s. 49, 81

Inger, Göran, s. 125

J

Jaakkola, Jalmari, s. 52

Jaatinen, Filip, s. 103

Jhering, Rudolf, s. 81

Jokela, Heikki, s. 5, 8, 9, 12, 39, 91, 101, 102, 112, 121, 124, 129

Jägerskiöld, Stig, s. 72, 73, 127

K

Kaila, Eino, s. 8, 59, 69, 117, 119

Kaila, Elieser, s. 84

Kant, Immanuel, s. 16, 56, 107

Karamazov, Ivan, s. 18

Kartio, Leena, s. 73, 106, 114, 115, 139

Kastari, Paavo, s. 26, 98

Kauppi, Raili, s. 13, 18, 44, 58, 119

Kelsen, Hans, s. 15, 22, 28, 31, 43, 44, 50, 53, 57

Ketonen, Oiva, s. 13, 38, 56, 81

Kilpi, Pekka, s. 139

Kivimäki, Toivo Mikael, s. 6, 9, 16, 19, 21, 22, 24, 34, 117, 123

Kivivuori, Antti, s. 121, 128

Klami, Hannu Tapani, s. 30, 38, 45, 47, 65, 69, 71, 72, 74, 75, 82, 83, 97, 98, 102, 105, 113, 114, 115, 123, 124, 125, 126, 127, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140

Klee, Paul, s. 22

Klenner, Hermann, s. 104, 105

Klug, Ulrich, s. 104, 105
Kneebone, G.T, s. 66
Kohtamäki, Ilmari, s. 49, 52, 54, 56
Koskenniemi, Heikki, s. 81, 132
Koskenniemi, V. A., s. 48
Koskimies, Jaakko, s. 75, 78, 106
Koskimies, Rafael, s. 33
Krohn, Eino, s. 49, 52, 58
Krohn, Sven, s. 18, 44, 50, 58, 70, 78, 89, 90, 98, 107, 114, 119, 122, 133
Kurjensaari, Matti, s. 76
Kuusinen, Otto Ville, s. 76
Kuvellinger, s. 57, 58
Kyläkallio, Juhani, s. 89, 126, 129, 130, 132, 137, 140
Kyrklund, Willy, s. 51

L

Lagus, Julius, s. 85
Lahtinen, Osvi, s. 6, 13, 14, 22, 30, 32, 35, 46, 61, 62, 69, 70, 89, 91, 111, 113, 114, 115, 116, 119, 120, 126
Larenz, Karl, s. 85
Lassinantti, Ragnar, s. 95
Lavalle, Louis, s. 4
Legaz y Lacambra, Luis, s. 5, 74, 100
Lehen, Tuure, s. 65, 78
Lehtinen, J.N, s. 58
Lehtola, Erkka, s. 119
Leibnitz, Gottfried, s. 13, 40
Lenin, Vladimir Iljits, s. 65, 71, 78, 117
Leonardo da Vinci, s. 12, 55
Lindfors, Pertti, s. 84
Lindman, Sven, s. 58, 66
Littunen, Yrjö, s. 115

Luoma, Matti, s. 119

M

Makkonen, Kaarle, s. 13, 30, 32, 35, 38, 46, 53, 75, 82, 85, 89, 90, 91, 92, 97, 98, 104, 114, 115, 121, 126

Mann, Thomas, s. 1, 4, 29, 57, 108, 133

Mannerheim, Karl Gustav, s. 68

Marx, Karl, s. 100, 136

Matinolli, Eero, s. 44, 47

Maula, Erkkä, s. 18, 120

Merikoski, Veli, s. 84

Merimaa, Olavi, s. 116

Métell, R, s. 53

Michelangelo, s. 7

Miller, Henry, s. 58

Montgomery, Robert, s. 53

Montaigne, Michel, s. 39, 96

Moritz, Manfred, s. 35, 87, 88

Mozart, Wolfgang Amadeus, s. 82, 111

Musil, Robert, s. 113

Mustelin, Olof, s. 60

Muukkonen, Pertti, s. 29, 33, 72, 74, 81, 82, 83, 103, 110, 111, 113, 114, 124, 126, 135, 140

Myhrberg, Pekka, s. 63

N

Nelson, Alvar, s. 19

Nevanlinna, Rolf, s. 90, 103, 119, 131

Newman, James A

Nietzsche, Friedrich, s. 14, 15, 16, 17, 22, 26, 97

Nousiainen, Jaakko, s. 103

Numminen, Jaakko, s. 132

Nurmela, Tauno, s. 9, 46, 47, 49, 57, 89, 90, 114, 127, 131

O

Olivecrona, Karl, s. 2, 87, 99

P

Palas, Reino, s. 126

Pennanen, Jarno, s. 10

Pennanen, Jootarkka, s. 101

Pesonen, Pertti, s. 78, 79

Pimiä, Lauri, s. 52

Pound, Erza, s. 87

Pound, Roscou, s. 82

Prokofjev, Sergei, s. 76

Pufendorf, Samuel, s. 40, 64

Puntila, L. A., s. 26

Pätiälä, Lauri, s. 85

R

Rajamäki, Yrjö, s. 44

Rantalainen, Erkki, s. 84

Rautiala, Martti, s. 6, 87

Ravila, Paavo, s. 42, 49

Rein, Thiodolf, s. 8

Rekola, Aarne s. 1, 5, 9, 21, 43, 59

Renan, Ernest, s. 105

Rheinstein, Max, s. 12, 19, 22, 45, 87, 99, 126

Ringbom, Mårten, s. 120, 199

Rommi, Pirkko, s. 120

Ross, Alf, s. 43, 99

Rotondi, Mario, s. 80

Rousseau, Jean-Jacques, s. 47

Routila, Lauri, s. 44, 52, 54, 70, 107, 119, 120

Rubinstein, Arthur, s. 82

Russel, Bertrand, s. 1, 59, 60, 131

Rytkölä, Olavi, s. 72, 74, 81, 83, 90, 91, 92, 102, 103, 107, 114, 119, 121, 122, 126, 127, 129, 132, 135, 140

S

Saarnio, Uuno, s. 56,

Sainio, Matti, s. 65, 66, 78, 79, 83, 84, 85, 90, 123, 138

Sainio, Toivo, s. 140

Salama, Hannu, s. 90, 93

Salmiala, Bruno A, s. 31

Salomies, Ilmari, s. 50

Salovaara, Niilo, s. 22, 23, 25, 53, 56, 74, 81, 87, 89, 90, 102, 103, 113, 119, 120, 121, 122, 126, 129, 135, 140

Sartre, Jean Paul, s. 25, 94, 95

Savolainen, Matti, s. 121, 137

Scheinin, Arje, s. 114

Scheinin, Theodor, s. 107, 108

Scheler, Max, s. 62

Schneider, Peter, s. 99, 100

Schopenhauer, s. 22, 26

Seidle, Erwin, s. 104

Simonen, Aarre, s. 108

Sinisalo, Kari, s. 49, 138

Sipponen, Kauko, s. 78, 92, 98, 115

Siro, Ethel, s. 54, 86, 119, 133,

Siro, Paavo, s. 47, 54, 71, 86, 119, 133

Sivenius, Simo, s. 18

Snellman, Simo, s. 78

Sofokles, s. 7, 50

Spinoza, Baruch, s. 42

Stalin, Josef, s. 72, 77, 91

Stein, Peter, s. 71

Stenius, Erik, s. 83

Stjernqvist, Per, s. 2, 78, 80, 87, 94, 96, 139

Strömberg, Tore, s. 2

Strömholm, Stig, s. 136

Suviranta, Antti, s. 102

T

Talve, Ilmar, s. 47

Tammelo, Ilmar, s. 2, 60, 61, 62

Tapiovaara, Tapio, s. 41

Tarkka, Pekka, s. 135

Tawaststjerna, Erik, s. 88

Taxell, Lars Erik, s. 58, 87, 121, 122, 128

Telaranta, Kaarlo Armas, s. 121

Tenkku, Jussi, s. 107, 119, 120

Thomasius, Christian, s. 38, 40, 64

Thorvalds, Ole, s. 97

Tirkkonen, Tauno, s. 5, 12, 17, 40, 80, 87, 111

Tolonen, Hannu, s. 91, 134, 139

Tolonen, Jouko, s. 82, 106, 112

Tolonen, Juha, s. 45, 75, 108, 115, 128, 134, 135, 136, 137, 138, 139

Trotsky, Lev, s. 131

Tähtinen, Unto, s. 70, 90, 120

Törnudd, Patrik, s. 78

U

Ukkola, Helge, s. 38

Ulbricht, Walter, s. 116

Uotila, Jaakko, s. 58, 92, 115

Uusitalo, Paavo, s. 96

V

Valpola, Veli, s. 18

Weber, Max, s. 40, 71

Veilahti, Veikko Olavi, s. 44, 70, 84

Welzel, Hans, s. 40,

Verho, Urho, s. 52

Westman, Rolf, s. 55, 138

Wexionius, Michael, s. 58, 72, 109, 110, 112, 113, 116, 123, 125, 126, 129, 132, 135

Whitehead, Alfred North, s. 51

Wiacker, Franz, s. 15, 40

Viehweg, Theodor, s. 5, 99, 105

Vikainen, Inkeri, s. 52

Vikatmaa, Juha, s. 115

Vikman, Ville, s. 51

Wikström, Kauko, s. 139

Viljamaa, Toivo, s. 127

Wittgenstein, Ludwig, s. 14, 125

Vivaldi, Antonio, s. 76, 80

Voipio, Paavo, s. 49

Wolff, H.J., s. 38, 40

von Wright, Georg Henrik, s. 13, 30, 119

Voutilainen, Touko, s. 18

Wroblewsky, Jerzy, s. 115

Wuolijoki, Hella, s. 83

Vuorio, Jorma, s. 1

Y

Ylöstalo, Matti, s. 1, 3, 4, 6, 11, 17, 34, 37, 115, 118

Z

Zitting, Simo, s. 11, 12, 24, 113, 12